

Öğretmenler, Öğrenciler, Veliler ve STK'lar Açısından

EĞİTİM SİSTEMİNDE DİN ÖĞRETİMİNİN ROLÜ

Öğretmenler, Öğrenciler, Veliler ve STK'lar Açısından Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Rolü

Editör: Sevgi Özçelik

Kapak & Grafik Tasarım: Yaşar Kanbur

Baskı: Mart Matbaacılık Sanatları, 0 212 321 23 00

Mart Plaza Merkez Mah. Tatlıpınar Sok. No: 13 Kağıthane, İstanbul

Yurttaşlık Derneği

Refik Saydam Cad. 39/12 Şişhane

Beyoğlu, İstanbul

Tel: (0 212) 292 68 42 – 43

Faks: (0 212) 292 68 44

iletisim@hyd.org.tr

www.hyd.org.tr

Birinci Basım: İstanbul, Kasım 2016 (1000 adet)

ISBN: 978-605-83027-0-9

Friedrich Naumann
STIFTUNG **FÜR DIE FREIHEIT**

*Bu kitap Friedrich Naumann Vakfının (FNF) desteği ile yayınlanmıştır.
Burada yer alan görüşler destekleyici kurumun görüşlerini yansıtmayabilir.*

İçindekiler

Sunuş: Neden Din Eğitimi Üzerine Bir Proje Yürüttük?.....	1
Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi Sorunu <i>Yrd. Doç. Dr. Tolga Şirin.....</i>	5
Dinler ve İnançların Öğretimi Hakkında Toledo Kılavuz İlkeleri <i>Prof. Dr. İştâar Gözaydın.....</i>	43
“Okulumda Dokunma Koordinasyonu” Pratiğinde, İmam Hatip’e Dönüştürülen Devlet Okullarının Durumu <i>Av. Yasemin Zeytinoğlu.....</i>	51
I. Odak Grup Toplantısı Raporu: Zorunlu Din Dersleri Hakkında Öğretmenler Ne Düşünüyor?.....	63
II. Odak Grup Toplantısı Raporu: Zorunlu Din Dersleri Hakkında Öğrenciler Ne Düşünüyor?.....	77
III. Odak Grup Toplantısı Raporu: Zorunlu Din Dersleri Hakkında Veliler Ne Düşünüyor?.....	85
IV. Odak Grup Toplantısı Raporu: Zorunlu Din Dersleri Hakkında Sivil Toplum Kuruluşları Ne Düşünüyor?.....	97

Neden Din Eğitimi Üzerine Bir Proje Yürüttük?

Türkiye Cumhuriyet tarihinde din dersleri hususunda farklı uygulamalar görülmektedir; bunlar, din derslerinin hiç okutulmadığı yıllar, seçmeli olarak okutulduğu yıllar ve 1982'den bu yana zorunlu olduğu yıllar şeklinde özetlenebilir¹. Din eğitimi hususunda ilk kapsayıcı hukuki işlem, 3 Mart 1340 (1924) tarihli ve 430 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'dur.² Bu Kanun ile Türkiye'deki bütün eğitim-öğretim kurumları, öğretim birliğinin sağlanması amacıyla Maarif Vekâletine bağlandı. Türkiye'de din eğitimi halen 2709 sayılı ve 7.11.1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. maddesinin dördüncü paragrafı gereğince yürütülmektedir. Anılan maddeye göre, "Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır." 1739 sayılı *Millî Eğitim Temel Kanunu*'nun 12. maddesi de, "Türk millî eğitiminde lâiklik esastır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır..." hükmünü içermektedir. Bu yasal çerçeve içinde din kültürü ve ahlâk öğretimi, ilköğretimde 4. sınıftan itibaren iki, tüm ortaöğretim boyunca da bir saatlik bir ders olarak gerçekleştirilmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nca kabul edilen ve din eğitimine ilişkin olarak tüm öğretim seviyelerinde kullanılan kitaplara bakıldığında, öncelikle göze çarpan husus ise, "din kültürü ve ahlak bilgisi" dersinden esas olarak İslam kültürü ve ahlakı odaklı bir dersin

¹ Bu husustaki 1923-1998 yılları arasında görülen gelişmeleri şematik bir kronoloji halinde sunan bir çalışma için bkz. T. Gündüz, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)".

² *Düstur* III, 5 (2. bası - 1948), 322. *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ve etkileri üzerine değerlendirmeler için bkz. M. Öcal, "Türk Hukuk Mevzuatında Din Eğitimi ve Öğretiminin Yeri ve Uygulama Biçimi", 514-527.

anlaşıldığıdır.³ Nitekim “Milli Eğitim Bakanlığı’nın teklifi üzerine, azınlık okulları dışında kalan ilk ve orta öğretim okullarımızda öğrenim gören TC uyruklu Hıristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin, bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri kaydıyla, din kültürü ve ahlak bilgisi dersine girmelerinin zorunlu olmadığı, ancak bu derse girmek istedikleri takdirde velilerinden yazılı dilekçe getirmelerinin gerekli olduğu hususunun” kabul edildiği Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı’nın 1 sayılı ve 9.7.1990 tarihli kararı da bu anlayışın bir göstergesidir. 30 Mart 2012 tarih ve 6287 sayılı *İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına dair Kanun*’un 9. maddesi gereği 1739 sayılı Kanun’un 25. maddesinin mülga birinci fıkrası yeniden düzenlendi ve “ilköğretim kurumları, dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşur” şekline sokuldu. Ayrıca “ortaokul ve liselerde, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir” düzenlemesiyle seçimlik görünmekle birlikte, uygulamada Hz. Peygamber’in Hayatı ve Kuran dersleri de din eğitiminin bir parçası haline geldi.

İlköğretim ders kitaplarının hemen hepsinin “sözlük” bölümlerinde yer alan din tanımı da, teolojik/ilahiyatçı anlayışın bir ifadesidir: “Allah’ın insanları dünya ve ahrette rahat, huzur ve saadete (mutluluğa) kavuşturmak için peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği yol, emirler ve yasaklar”. Bu ifadenin, başta peygamberi olmayan dinleri din saymayarak ayırimcılık yapması bakımından olmak üzere, Türkiye’de mevcut din eğitimindeki hukuki, sosyal, eğitimsel sorunları simgelediği söylenebilir.

Dinin gerek birey, gerek toplum yaşamındaki önemini kabulle; temel hak ve özgürlükler, barış, demokrasi, çoğulculuk alanlarında gerçekleştirdiğimiz çalışmalar çerçevesinde, Yurttaşlık Derneği* olarak 2015-2016 yıllarında zorunlu din dersleri meselesiyle ilgili çalışmalar yürüttük. İlk bölümü 2015 Aralık ayında tamamlanan çalışma kapsamında bir rapor yayınladık. ***Türkiye’de Zorunlu Din Dersleri: Yurttaşın Devletle Karşılaştığı Yer*** başlıklı bu raporda, eğitim sisteminde zorunlu din öğretiminin cumhuriyetin kuruluşundan

³ Sanal alemde, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin eğitim-öğretim materyallerinin paylaşımları için özel hukuk tüzel ve gerçek kişilerince hazırlanmış çok sayıda web sitelerinde de aynı anlayış hakimdir. Bkz. <http://www.dinkulturuogretmeni.com/>; <http://www.dersimizdin.org/>; <http://www.dindersi.com/>, <http://www.dindersi.org/>; <http://www.dinahlak.com/>; <http://www.yolyordam.com/index.html>; <http://www.taliporhan.name.tr/>; <http://www.halitarapoglu.net/> <http://www.ademduru.com/>; <http://www.varolmak.com/>; <http://www.guzeldinimiz.com/>; <http://www.dinegitimibilimi.com/>; <http://www.dindersivadisi.com/vadi.php>; <http://www.muhammetyilmaz.com/>; <http://www.dikab.com/>; <http://www.ilahiyat.gen.tr/>; <http://www.dinkulturum.com/>; <http://www.dindersihocasi.com/>

* Yurttaşlık Derneği (önceki adıyla Helsinki Yurttaşlar Derneği), özgürlük, barış, insan hakları, ekolojik bütünlük ve sosyal adaleti temel alan bir ekonomik sistem, çoğulcu demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerini gündelik hayatta geçerli pratiklere dönüştürmeyi amaçlar. Uluslararası sözleşmelerle de kaydedilen bu ilkelerin hayata geçirilmesi için, çoğulculuğun güçlendirilmesi, toplumlararası barış süreçlerinin ve demokratik usullerin inşası ve çatışmaların diyalog yoluyla, sivil girişimler ve siyaset marifetiyle hallini teşvik eden çalışmalar yürütür.

günümüze tarihi; uluslararası hukukta zorunlu din dersleri; din eğitiminin pedagojik yönü; çeşitli Avrupa ülkeleri eğitim sistemleri içinde din derslerinin yeri tartışıldı. Çalışmaların 2016'da sürdürülen ikinci bölümünde, dört odak grup toplantısı yapıldı. İlk odak grup toplantısı öğretmenler, ikincisi üniversite ve liselerden öğrenciler; üçüncüsü ebeveynler ve dördüncüsü insan hakları, ayrımcılığı önleme, çocuk hakları, eğitim hakları, inanç özgürlüğü gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından temsilcilerin katılımıyla gerçekleşti. Bu toplantılarda, zorunlu din dersinin amacı; katılımcıların zorunlu din dersleriyle ilgili olumlu/olumsuz tecrübeleri; din derslerinin içeriği, din derslerinin pedagojik etkileri, ilgili paydaşların din dersini nasıl algıladığı ve değerlendirdiği; din derslerinin toplumun dindarlaşması konusunda (varsa) etkileri; din derslerinin toplumun ahlaki değerleri benimsemesinde olası etkileri; eğitimde ahlaki/etik değerlerin nasıl aktarılabilirliği; inançsızlık/dinsizliğin nasıl algılandığı veya işlendiği; ilgili paydaşların bu husustaki yaklaşımları; tüm yurttaşların hukukunu dikkate alan, çoğulcu bir toplumda din eğitiminin nasıl şekillenmesi gerektiği gibi konular tartışıldı. Okumakta olduğunuz çalışma, bu toplantıların kayıtlarının yanı sıra, Dr. Tolga Şirin tarafından kaleme alınmış Türkiye'de din eğitimi meselesinin hukuki boyutlarını; uygulamada son zamanlarda gittikçe arttığı gözlemlenen imam-hatip okullarına dönüştürülen devlet okulları meselesinin bir örnek bağlamında avukat ve insan hakları aktivisti Yasemin Zeytinoğlu tarafından değerlendirilmesini ve din eğitimi hususunda son dönemde yapılan en kapsamlı uluslararası çalışmalardan biri olan ve "Toledo Kılavuz İlkeleri" olarak anılan rapor hakkındaki Prof. İhtar Gözaydın'ın katkılarını içeriyor.

Öğretmenler, Öğrenciler, Veliler ve STK'lar Açısından Eğitim Sisteminde Din Öğretiminin Rolü isimli bu yayının, din-devlet-yurttaş ekseninde daha önce yürüttüğümüz "Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri", "Diyanet İşleri Başkanlığını Tartışıyoruz" ve "Türkiye'de Zorunlu Din Dersleri: Yurttaşın Devletle Karşılaştığı Yer" başlıklı çalışmalarda kazandığımız deneyim ve derslerle zenginleşen, Türkiye'deki din eğitimi siyasaları ve pratikleri çerçevesinde bir kamuoyu tartışmasının temellerini oluşturacağını ve hayati önem taşıyan bir arada yaşama pratiklerimize katkıda bulunacağını umuyoruz.

Yurttaşlık Derneği

Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Tolga Şirin*

Giriş

Din eğitimi, karmaşık ve ülkeden ülkeye çeşitlilik gösteren bir fenomendir.¹ Kamusal nitelik taşıyan eğitim konusunda, özellikle din eğitimi bağlamında öne çıkan bu karmaşa ve çeşitlilik, öncelikle ülkelerin din ve devlet ilişkilerinin farklılaşmasından ve devletlerin, yaklaşımlarını, değişen koşullar gereği güncellenmek zorunda olmalarından kaynaklanır. Bundan başka, din ve eğitim kelimelerinden oluşan din eğitimi, hem eğitim özgürlüğünün hem de din özgürlüğünün konusudur. Bir yanıyla ebeveynlerin haklarıyla, öte yanıyla çocuk haklarıyla ilgilidir. Bu çok taraflılığa, pek âlâ öğretmenlerin hakları da dâhil edilebilir. Üstelik sadece farklı dinlerin mensupları arasında değil; aynı zamanda “dine özgür” olanlar ile “dinden özgür” olanların arasında da bir uyumlaştırma yapılmasını gerektirir. Dolayısıyla şu açıktır ki; çok yönlü bir nitelik taşıyan din eğitimi konusu, diğer eğitim başlıkları ile karşılaştırıldığında çok daha çetrefilli ve tartışmalıdır.

Türkiye’de de durum farklı değildir. Toplumunun çoğunluğunun Müslüman olduğu, uluslaşma sürecinde ve Soğuk Savaş döneminde İslam’ın kullanıldığı, fakat dinsel radikalleşmeye karşı devletin sürekli bir kontrol kaygısı taşıdığı, çok sayıda farklı inancın bir arada yaşadığı, anayasasında açıkça laiklik ilkesine yer veren tek ülke olan Türkiye’nin bu özgün durumu, din eğitimi tartışmasını hep gündemde tutmuştur. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin (İHAM) 2000’li yıllarda verdiği kararlarla birlikte, daha önce eğitim bilimi alanında veya siyasal alanda süregelen bu tartışma, yarı siyasal, yarı hukuksal bir boyut kazanmıştır.

İHAM’ın Türkiye’deki din eğitimi ile ilgili kararlarından ilki, 2007 yılında verilen *Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye* kararıdır.² Türkiye bu ihlal kararını tam olarak yerine getiremediği

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

¹ Din eğitimi konusunda yeni tartışmalar ve modeller için bkz. Leni Franken/Patrick Loobuyck, *Religious Education in a Plural, Secularised Society. A Paradigm Shift*, (Münster/New York/München/Berlin: Waxmann, 2011).

² Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye, İHAM, 1448/04, 09.10.2007.

için, 7 yıl sonra 2014 yılında *Mansur Yalçın ve diğerleri v. Türkiye* kararında yeniden ihlal sonucuna ulaşılmıştır.³ Bugün, söz konusu kararlar hâlâ yerine getirilmeyi beklemektedir. Türkiye'deki zorunlu din eğitimi konusu üzerinde durulması istenen bu çalışmada, daha önce yazılanları⁴ tekrar etmemek kaygısıyla ve meselenin farklı boyutlarına değinmek adına, birinci bölümde bu eğitimin anayasal gelişimi üzerinde durulacak, ikinci bölümde ise kararların özü ortaya konacak ve özellikle Mansur Yalçın ve diğerleri kararının yarattığı etkiler aktarılacaktır. Bu yapılırken konu literatür ve gazete (özellikle bu konudaki hassasiyetin öne çıktığı Cumhuriyet gazetesi) arşivi taraması sonucunda oluşan veriler ışığında anlatılacaktır.

I. Zorunlu Din Eğitiminin Kısa Anayasal Tarihi

Türkiye'de dört farklı anayasa yürürlüğe girmiştir. Bu anayasalardan ilk ikisi olan 1921 ve 1924 anayasalarında, din eğitimi konusuyla ilgili bir düzenleme yoktur. 1961 ve yürürlükteki 1982 anayasaları ise bu konuda düzenleme içermektedir.

A. 1921 Anayasası Dönemi

1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye), esnek ve çerçeve bir anayasa olarak, devletin temel örgütlenmesi dışında herhangi bir hükme yer veren bir anayasa değildir. Dolayısıyla eğitim ve/veya din özgürlüğü konusunda da bir hüküm içermemektedir. Bu dönemdeki kanunlaştırma faaliyetlerine bakıldığında ise, konuyla ilgili olarak bu düzeyde de net ve tek bir düzenlemeye rastlanmamakla birlikte, TBMM tutanaklarında konuyla ilgili açıklamaların bulunduğu görülmektedir.⁵

1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) dönemindeki TBMM zabıt cerideleri tarandığında, kurucu mecliste eğitimin millî olması gerekliliği üzerine yapılan vurgunun, eğitimin dinî olması gerekliliği savunusuyla beraber gerçekleştirildiği rahatlıkla söylenebilir. Örnek vermek gerekirse; mesela 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra kurulan birinci hükümetin programında, Türkiye'deki eğitimin dinî ve millî olması gerektiği yer almıştır.⁶ Dönemin Eğitim Bakanı olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) bu bağlamda, parlamentoda söz alan milletvekillerinin dinî eğitim konusundaki taleplerinin meşru ve gerekli olduğunu ifade etmiştir. Meclis Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) de, 1921 Anayasası döneminde yaptığı bir meclis açılış konuşmasında, eğitimde Doğu ve Batı taklitçiliğinden uzak durularak, özellikle toplumun esasını oluşturan köylülere verilecek eğitimin dinî ve ahlakî malumatlar içermesini savunmuştur.⁷

³ Mansur Yalçın ve diğerleri v. Türkiye, İHAM, 21163/11, 16.09.2014.

⁴ Bunların içinde özellikle Bakanlar Komitesi'ne sunulan rapor dikkate değerdir. bkz. Kerem Altıparmak, Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Kararının Uygulanması İzleme Raporu, İnsan Hakları Ortak Platformu, 2013. <http://www.aihmiz.org.tr/>

⁵ 1921 Anayasası dönemindeki parlamento görüşmeleri konusunda bkz. Ergun Özbudun, 1921 Anayasası, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 1992).

⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem I, C.I, s. 241-242'den aktaran Eyüp Şimşek, "Atatürk'ün Din Eğitimi ile İlgili Görüşleri", Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 45, 2011, s. 221.

⁷ Necdet Öklem, Atatürk Döneminde Darülfünûn Reformu, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1973, s. 14-15.

Söz konusu vurguların bütünlüklü okumasından, dinsel eğitimde iki amaç ve hedef ortaya çıkmaktadır: Birincisi, uluslaşma sürecinin geç gerçekleştiği Türkiye’de dinin, uluslaşmanın bir ögesi olarak kullanılmak istenmesi; ikincisi ise din eğitiminin, toplumda din alanındaki yanlış kanaatlerin düzeltilmesi yoluyla yeni devletin modernleşme amacının gerçekleştirilmesinde kullanılmak istenmesidir.⁸ Fakat bu anayasa döneminde savaş devam ettiği ve yeni bir ülke kurulma aşamasında olduğu için konuyla ilgili yargısal bir pratik yoktur.

B. 1924 Anayasası Dönemi

1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) Türkiye’nin (şimdilik) en uzun süre yaşayan anayasası olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra yürürlüğe giren ve ilk halinde tek parti yönetimine göre tasarlanmış bir İslam devleti öngören bu anayasa döneminde, çok partili demokrasiyle yönetilen bir laik cumhuriyete dönüşüm yaşanmıştır. Çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte dinin siyasetteki yeri de tartışmalı olduğu için, 1924 Anayasası dönemi tek parti ve çok parti dönemi olmak üzere iki başlıkta ele alınabilir.

1. Tek Partili Dönem

İlk halinde dört yıl⁹ süreyle (devletin dini olarak İslam’ın yazılı olduğu) 1924 Anayasası’nda da din eğitimine ilişkin herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Gerçi Anayasa’nın 75’inci maddesinde “*Hiçbir kimse felsefi inancından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz.*” denmekte; 87’nci maddesinde “*Kadın, erkek bütün Türkler ilk öğretimden geçmek ödevindedirler. İlk öğretim Devlet okullarında parasızdır.*” hükmüne yer verilmektedir. Bu hükümlerin zorunlu eğitim bağlamında konumuzla ilgili bir güvence getirdiği düşünülebilecekse de bu zorlama bir yorum olacaktır. Şu halde, anılan dönemde de “anayasal sessizlik” bulunduğu söylenebilir. 1924 Anayasası hakkındaki meclis görüşmelerine bakıldığında da bu maddelerin tartışmasız kabul edildiği görülmektedir.¹⁰ Anayasa’nın 80’inci maddesinde “*hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.*” dendiği için bu anayasa döneminde konu, kanunî alana bırakılmış görünmektedir.

1924 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre önce, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkartılmıştır. Tanzimat döneminden beri süregelen “mektepliler” ve “medreseliler” arasındaki ayrışmayı aşmak ve eğitimde birliği sağlamak amacı taşıyan¹¹ bu kanunun 4’üncü maddesi uyarınca medreseler kapatılmış ve Eğitim Bakanlığı’na bağlı imam ve hatip mektepleri ile İlahiyat Fakültesi açılmıştır.¹² Öte yandan Cumhuriyet döneminden önceki Kuran kursları varlıklarını devam ettirmişlerdir.

⁸ Şimşek, s. 392.

⁹ 1928 yılında dinsel ifadeler Anayasa’dan ayıklanmıştır. 1937 yılında laiklik ilkesi girmiştir.

¹⁰ A. Şeref Gözübüyük/Zekai Sezgin, 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü, 1957, ss. 100, 429, 435.

¹¹ Reşat Kaynar, Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar, Ankara: ATDTYK, 1998, s. 19.

¹² Kanun’un 4’üncü maddesi şu şekildedir: “Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşat edecektir.”

1924 yılında açılan “İmam ve Hatip mektepleri”, 1930 yılına kadar aşama aşama kapatılmıştır. İlahiyat fakültelerine yönelik talep yıllar içinde azalmış; 1933 yılında yeniden yapılanmaya giden Dârülfünûn, İstanbul Üniversitesi adını alırken, üniversitede, ilahiyat fakültesine yer verilmemiştir.¹³ Laiklik ilkesinin kabul edilmesi sürecinde 1924’te liselerin, 1927 yılında ise ortaokulların programlarından din dersi kaldırılmıştır. İlkokullarda ise 1926 yılından itibaren verildiği dönem sayısı ve ders saati azaltılan dersler, 1931’de öğretmen okullarından, 1935’te ilkokullardan ve en son 1939’da köy okullarından tamamen kaldırılmıştır.¹⁴ 1930 yılında sadece 12 yaşından büyüklere namaz sureleri ve duaları öğretmek kaydıyla, Kuran kurslarının açılmasına izin verilmiştir.1930’lu yıllardan 1945’e kadarki tek parti yönetimi döneminde ise din eğitimi ailelere bırakılmış bir konu olmuştur. Buna rağmen, devlet kontrolü dışında gizli eğitim kurumlarının faaliyet sürdürdüğü ifade edilmektedir.¹⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında din eğitimine uluslaşma bağlamında önem atfedilmişse de, laiklik ilkesinin hayata geçirilmesinde, devlet eliyle din eğitime hiç yer vermemek şeklinde bir tercihte bulunulduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan erken dönem Cumhuriyet uygulamasının, devletin din eğitimi de dâhil olmak üzere din meselesine müdahale etmemesi yönünde olduğu söylenebilir.

2. Çok Partili Dönem

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra “komünizm tehlikesi”ne karşı dinin ön plana çıkartılması gerektiği yönündeki söylemler ile çok partili hayata geçilip yeni kurulan Demokrat Parti’nin (DP) din eğitimi konusundaki propagandasının belli bir oy oranına tekabül etmesi, CHP’nin din konusundaki tutumunu gözden geçirmesine neden olmuştur.¹⁶ 1940’lı yılların sonlarında daha önce kapatılan imam hatip okulları, CHP yönetimi tarafından yeniden açılmaya başlanmış; DP’nin 1950 seçimlerini kazanmasından sonra, 1950-1951 öğretim yılında seçmeli, 1951-1952 öğretim yılında öğretmen okullarının ikinci devrelerinin birinci ve ikinci sınıflarına haftalık birer saatlik zorunlu din dersi koymuştur.¹⁷ Bunun nedeni, Milli Eğitim Bakanı Ahmet Tevfik İleri tarafından, “din eğitiminde Müslümanlık eğitimi verilmesi konusunda öğretmenlerin yetersizliği” olarak ifade edilmiştir.¹⁸ İleri, parlamento dışında da bu dersleri bu eğitimin devlet tarafından verilmemesinin laiklik ilkesinin amacıyla çelişen olumsuzluklara yol açacağı savıyla savunduğu görülmektedir. 1953 yılındaki 5’inci Milli Eğitim Şurası’nda yaptığı bir konuşmada bu eğitimin devlet tarafından verilmemesi olasılığı için “o takdirde korkunç bir hadise vukua gelir. Mücadele etmeğe mecbur olduğumuz mahalle mektebi, mollanın mektebi postu serer” diyen Bakan, eğitim konusunun devletin yükümlülüğü olduğunu; bu yolla gericilikle mücadele edileceğini savunmuştur.¹⁹ Yani, geçmişte daha utangaç biçimde savunulan “devletin din eğitimi vermesi” konusu, 1950’li

¹³ Halis Ayhan, Türkiye’de Din Eğitimi, İstanbul: Dem Yay, 2014, ss. 47-49.

¹⁴ Şimşek, s. 394.

¹⁵ A.g.y., s. 396. "Açtığı okulda din dersi veren bir kadın yakalandı", Cumhuriyet, 09.03.1958, s.2.

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul: Arba Yay., 1995, s. 201.

¹⁷ “İlkokullarda Din Dersleri”, Cumhuriyet, 05.11.1950, s. 3.

¹⁸ Sabahattin Nal, “Demokrat Parti’nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, C. 60, S. 3, 2005, s. 158.

¹⁹ A.g.y.; İsmet Parmaksızoğlu, Türkiye’de Din Eğitimi, Ankara: MEB, 1966, s. 30.

yıllardan itibaren daha açıkça, fakat laiklik ilkesi temelinde meşrulaştırılmaya çalışılarak savunulmuştur. Ne var ki; 1950'li yıllarda yeniden başlayan kamusal din eğitimi uygulaması, özellikle akademisyenler tarafından tepki almıştır. Bu tepki, hukuksal alanda da karşılık bulmakta gecikmemiştir. Örneğin, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi anayasa hukuku profesörü Bülent Nuri Esen, bu konuda bizzat Danıştay'a dava açmıştır. Din eğitimi uygulamasının laiklik ilkesine aykırı olduğu iddiası, Danıştay tarafından kabul görmemiş ve bu ders laiklik ilkesiyle uyumlu bulunmuştur.²⁰ Danıştay'ın bu kararından sonra ortaokulların birinci ve ikinci sınıflarında isteğe bağlı din dersleri konulmuştur.²¹ Valilikler kanalıyla ilgili okullara sunulan ve iki ana grubu içeren kararnamede, resmi ortaokullarla buna muadil diğer okullarda Türk öğrencilerine verilecek din derslerinde İslam'ın iman, ibadet, ahlaka müteallik esasları üzerinden durulması ve bu dersler için Milli Eğitim Bakanlığınca öğretmen yetiştirilinceye kadar mevcut okul öğretmenlerinden faydalanılması, dersin öğrenci velileri tarafından istenip istenmediğinin ders yılı başında okul idarelerine tespit ettirilmesi; veli istemediği takdirde öğrencilerin bu dersten muaf tutulması bildirimi yapılmıştır.²² Bu dönemde, aileleri tarafından din dersi alması istenmeyen Müslüman öğrenciler ve Müslüman olmayan öğrenciler sınıftan çıkmaktadır. Öyle ki aileler, bu seçmeli derste sınıfta kalınmasına karşı bir imza kampanyası dahi düzenlemişlerdir.²³

Danıştay, bu uygulamanın laiklik ilkesine uygun olduğunu söylese de özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından sonra DP'nin laiklik ile ilgili pratikleri daha tartışmalı hale gelmiş ve 27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime el koymuştur.

C. 1961 Anayasası Dönemi

1961 Anayasası, Türkiye'de Cumhuriyet döneminin ilk aydın kuşağının anayasal birikiminin yansıdığı bir anayasadır. Bu anayasanın hazırlık sürecinde görev alan uzmanların görüşlerinde, aydınlanma felsefesinin, Nazi tecrübesini yaşamış olan Avrupa'nın süzgecinden geçmiş izlerine ve laiklik ilkesine bağlılığa rastlanmaktadır. Bununla birlikte, özellikle anayasanın hazırlık sürecinde, laiklik ilkesinin nasıl bir din eğitimi gerektirdiği konusunda tartışma yaşanmıştır. Bu bağlamda belli sınırlar dâhilinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmışsa da Anayasa'da, İHAM'ın bugünkü kriterlerine uygun bir formülasyona yer verilerek, vizyon içeren bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu bağlamda dikkat çekici bir diğer konu da, tartışmalarda ileri sürülen argümanların günümüzün terminolojisine de uygun olmasıdır. Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinin hakkının teslim edilmesi ve yeniden anılması, bugünün tartışmaları açısından önem taşımaktadır.

²⁰ Danıştay, E. 1952/186, K. 1953/73, T. , Karar metni için bkz. Danıştay Kararları Dergisi, C. 42, ss. 53-54. Esen'in açtığı ilk dava, çocuklarının henüz din dersi verilmekte olan sınıflarda okumaması nedeniyle menfaat yokluğundan reddedilmiştir. "Mekteplere Konan Din Derslerinden Doğan Dava", Cumhuriyet, 01.07.1951, s. 3. Esen'in, çocuklarından birinin din dersi verilen sınıfa geçmesi üzerine tekrarladığı davada Milli Eğitim Bakanlığı müşaviri İsmail Hakkı Ülgen bu dersi, karşılaştırmalı hukuk uygulamalarına da değinerek iki saat süren bir konuşmayla savunmuştur. Bkz. "İlkokullarda Yapılan Dini Tedrisat Davası", Cumhuriyet, 27.11.1953, s. 8.

²¹ Şimşek, s. 400.

²² "Okullarda Din Dersi Nasıl Okutulacak?", Cumhuriyet, 11.10.1956, s. 7.

²³ "Din Dersi İhtiyari Olduğuna Göre", Cumhuriyet, 11.11.1959, s. 11.

1. Temsilciler Meclisi Görüşmeleri

1961 Anayasası döneminde din eğitimi konusu anayasal düzeye taşınmış bir konu olmuştur. Bu konudaki ilk belirleme, 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan “Yüksek Öğretim Kurulu Anayasa Komisyonu” tarafından hazırlanan anayasa ön tasarısında yapılmıştır. Bu tasarının 12’nci maddesinde din ve vicdan özgürlüğü düzenlenmiş; bu maddenin üçüncü ve dördüncü fıkralarında din eğitim ve öğretimine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Ön taslağın 3’üncü fıkrasına göre;

“Devlet, Anayasa esaslarına uygun olmak şartıyla, halkın çoğunluğunun ve gerekli görürse, azınlıkta olan din veya mezhep mensuplarının din ihtiyaçlarını veya din eğitim ve öğretimini sağlayacak kamu hizmetlerini koyar ve gereken teşkilâtı kurar.”²⁴

Aynı maddenin 4’üncü fıkrasında ise şu hükme yer verilmiştir:

“Ergin kişiler ve küçüklerin kanunî temsilcileri kendiliğinden istemedikçe, kimse din eğitim ve öğrenimine tâbi tutulamaz.”²⁵

Konunun taslakta düzenlenmiş olması, Anayasa’nın hazırlanmasında belirleyici olan ve Türkiye kamu hukukunun önde gelen isimleri arasında bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Erken Cumhuriyet döneminden çıkış sürecinin önde gelen anayasa hukukçusu İlhan Arsel, konuyla ilgili muhalefet raporunda, 3’üncü fıkranın Anayasa’daki laiklik ilkesine ve siyasi partilerin laiklik ilkesine uygun hareket etmelerini zorunlu kılan hükmüne aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Arsel, devletin dini kurumlara maddi ve mali yardımda yapmak zorunda bırakılmasının laiklik ilkesine aykırı olduğunu, din ve devlet arasında “kalın duvarlar” inşa etmenin gerekli olduğunu savunmuştur.²⁶ Arsel’in, devletin din kurumuna ilişkin negatif veya pozitif yönden edimde bulunmaması şeklindeki laiklik yorumu, Lütfü Duran tarafından da desteklenmiş ve anılan fıkraya, laiklik ilkesinin devletin din kurumuna karşı tamamen tarafsız kalmasını, bu kurum için olumlu veya olumsuz müdahalede bulunmamasını gerektirdiği ve siyasi partilere dinî propaganda yapma imkânı tanıdığı gerekçesiyle karşı çıkmıştır.²⁷ Bu görüşlerle aynı yönde görüş bildiren Bahri Savcı, taslakta laiklik ilkesinin ya da bu fıkranın kalkması gerektiğini ileri sürmüştür. Savcı, bu konudaki eğitimin aileye düşen bir görev olduğunun altını çizmiş, “gericilikle savaşın biricik yolu, süratle müspet bilim eğitimini gerçekleştirmektir. Bu itibarla, bu bakımdan da bu fıkraya lüzum yoktur.” şeklinde görüş bildirmiştir. Savcı’ya göre fıkranın kabul edilmesi halinde her türlü din ve mezhep, devletten doğrudan doğruya yardım isteyebilecek ve bu isteklerin sonu gelmeyecektir. Bu istek ve tatminsizlikler ise dini siyaset alanına getirecektir. İslam dininin devlet hayatına nüfuz etme vasfı olduğunun altını çizen Savcı, anılan fıkranın, İslam’ın devleti ve bütün toplumu kontrolü altına almasının kapısı olacağını ifade etmiştir.²⁸

Bu isimlerin anılan vurguları üzerine; Muammer Aksoy, Münici Kapani ve Tarık Zafer Tunaya tarafından kaleme alınan Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu’nda da 3’üncü fıkranın kaldırılması halinde din işlerini cemaatlerin serbestçe düzenlemesinin ciddi

²⁴ Kazım Öztürk, İzahlı, Gereççeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, C.1, Ankara: Türkiye İş Bakası Kültür Yay., 1966, s. 28.

²⁵ A.g.y.

²⁶ A.g.y., ss. 87-88.

²⁷ A.g.y., s. 120.

²⁸ A.g.y., ss. 171-172.

sorunlara yol açabileceği olasılığına dikkat çekilmiş ve fıkranın, bu kaydın dikkate alınması şartıyla laiklik ilkesine ve din propagandasını yasaklayan düzenlemeye aykırı olduğu ifade edilmiş²⁹; Temsilciler Meclisi'ne sunulan metinden bu fıkra çıkartılmıştır.³⁰

Taslağın zorunlu eğitimle ilgili 4'üncü fıkrası ise, özü aynen korunarak redaksiyondan geçirilmiştir. 19'uncu maddenin 3'üncü fıkrasına kaydırılan hüküm şu şekli almıştır:
“Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.”

Bu fıkranın gerekçesinde ise bu fıkranın “vicdan hürriyetinin tabî bir sonucu” olduğu ve “din eğitimine tâbi olup olmamayı, fertlerin isteğine bıraktığı” ifade edilmiştir.³¹

Aktarılan fıkranın Temsilciler Meclisi'ndeki görüşmelerine bakıldığında ise bu fıkranın din eğitimine özgürlük getirir şekilde algılandığı anlaşılmaktadır. Mesela “Dinimizin ahkâmını öğrenme imkânına sahip değiliz” diyen ve dinin teşkilatlanmasının bir gereklilik olduğunu söyleyen Abdülhadi Toplu'nun, “İnkılapları teminata bağlamak” için fıkranın korunması gerektiğini savunmuş olması bunun örneğidir.³²

Bu yeni duruma ilişkin tereddütlerini ileten üyeler de yok değildir. Örneğin Cevdet Aydın, hükme karşı çıkmamakla birlikte bu işin cemaatlere ve özel kurumlara bırakılmaması gerektiğini, devlet tarafından verilmesi gerektiğini³³ ifade etmiştir. Alâettin Ergönec, nüfusunun yüzde 95'i Müslüman olan bir toplulukta azınlıkta kalanlar dışında çocuğuna din dersi verilmesini istemeyeceklerin sayısının az olduğunu, bu kadar insanı “çocuklarımıza din dersi verilmesini istiyoruz” şeklinde dilekçe vermeye zorlamanın sorun yaratabileceğini³⁴ söyleyerek, hükmün kaleme alınma biçiminde farklılaşmaya gidilmesini önermiştir. Bu söylemler, dikkat çekse de azınlıkta kalmıştır.

Sonuç itibarıyla 1961 Anayasası'nın konuyla ilgili düzenlemesi şu şekli almıştır:

“Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.”

Bu bakımdan Temsilciler Meclisi'ndeki tartışmanın, “kural olanın dersin verilmesi ve istisnanın muafiyet mi olacağı” yoksa tersinin mi geçerli olacağı noktasında olduğu söylenebilir. Fakat dersin zorunlu tutulmaması ve kişinin isteğine (reşit olmayanların kanunî temsilcilerinin isteğine) tâbi olması noktasında bir mutabakatın olduğu gözlemlenmektedir.³⁵

²⁹ A.g.y., s. 457.

³⁰ A.g.y., s. 1342.

³¹ A.g.y., s. 1342.

³² A.g.y., ss. 1345-46.

³³ A.g.y., s. 1351.

³⁴ A.g.y., s. 1352.

³⁵ Değişiklik önermeleri için bkz. A.g.y., ss. 1419.

2. 1961 Anayasası Dönemindeki Uygulama ve İctihat

1961 Anayasası dönemindeki uygulama, kural olarak, çocuklarına din dersi verilmemesini değil, verilmesini isteyen velilerin okul yönetimine başvurması yönünde olmuştur.³⁶ 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra belli bir süre devlet eliyle din dersi verilmemiştir. Fakat Adalet Partisi'nin, 1965 yılındaki seçim zaferinden sonra, başta anayasa hukukçusu Ali Fuat Başgil olmak üzere Adalet Partisi'ne yakın isimler, din eğitiminin önemine ilişkin vurgularını ön plana çıkartmıştır.³⁷ AP milletvekilleri, ortaokul ve liselerde Kuran okutulması için din dersi konulmasını açıkça talep etmeye başlamış³⁸, bu konuda Bakanlığa bir muhtıra sunulmuştur.³⁹

12 Mart 1971 yılındaki askeri müdahaleden sonra ise bu talepler daha somut şekilde karşılık görmüş ve verilmeye başlanan din derslerinin kitapları da diğer derslerden farklı olarak, ücretsiz dağıtılmıştır.⁴⁰

1974'teki 9. Milli Eğitim Şurası'nda "bölünmez bir bütün halinde milli şuur ve ülküler etrafından yüceltilmeyi, milleti çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı bir ortağı yapmayı öngören inancı paylaşma ortamı hazırlamak" amacı taşıdığı iddia edilen ahlak dersinin öneminden söz edilmiştir⁴¹. Şurada "Din Bilgisi dersi, isteğe bağlı olarak ve 6. ve 7. sınıflarda haftada birer saat yer alır" kararı verilmiştir. Aynı yıl, ilkokul 4. ve 5. sınıf, ortaokul ve liselerin bütün sınıflarına haftada birer saatlik zorunlu ahlak dersi konulmuş,⁴² 1976 yılında Talim ve Terbiye Kurulu kararıyla ortaokul ve lise 3. sınıflarda isteğe bağlı birer saat din bilgisi dersi verilmeye başlanmıştır. Ayrıca, 1976 yılında okullara gönderilen bir genelgede, din bilgisi dersinin uygulanışı konusunda "Dinin pratik kısmını teorik kısmından ayırmanın mümkün olmayacağından cihetle, namaz, abdest gibi konular işlenirken öğretmen ve öğrenciler okulun müsait bir yerinde veya sınıfta uygulama çalışması yapabilirler" denerek, dersin teoriyle sınırlı kalmayacağı ifade edilmiştir.⁴³

1961 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın kararlarında bu konu üzerinde bir değerlendirmeye rastlanmamaktadır. Derslerle ilgili genel seyir ise 1960'ların ortasında, Demokrat Parti'nin devamı olan Adalet Partisi'nin, bu konuyu siyaset gündeminde tutması, 12 Mart darbesinden sonra hukuksal temelini güçlendirmesi ve 1970'li yılların ikinci yarısından sonra eğitim sürecinin farklı aşamalarında, hem teorik, hem de pratikte "İslam dersi" benzeri bir ders verilmeye başlanması şeklinde olmuştur. Bu ders zorunlu olması gerektiği ifade edilmeye başlanmışsa da, Anayasa'nın açık hükmü karşısında bu dersler en azından teorik olarak seçmeli olmaya devam etmiştir. Ahlak dersi ise zorunlu dersler arasında tutulmuştur.⁴⁴

³⁶ Zafer Gören, Anayasa Hukuku, Ankara: Yetkin Yay., 2015, s. 119.

³⁷ Örn. bkz. "Ali Fuat Başgil: Nurculuğu İtham Etmek, İslamiyeti İthamdır", Cumhuriyet, 20.07.1966, s. 7.

³⁸ Bkz. "Lise, Ortaokullarda Kuran Okutulması İstendi", Cumhuriyet, 25.05.1967, s.7.

³⁹ Bkz. "Liselere Din Dersi İsteyen Muhtıra Bakanlığa Verildi", Cumhuriyet, 12.06.1967, s. 1.

⁴⁰ "İlkokul 4 ve 5. sınıfları için yalnız Din Bilgisi ve Güzel Türkçe dersleri parasız verilecektir." Cumhuriyet, 03.09.1972.

⁴¹ Oktay Akbal, "Kibrit Çöpleri", Cumhuriyet, 28.06.1974, s. 2.

⁴² http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02113442_9_sura.pdf

⁴³ 23.11.1976 tarihli 320.1/15539 sayılı genelgeden aktaran Hikmet Çetinkaya, "Ortaöğretimde Toplu Namazlar Kılınıyor", Cumhuriyet, 23.12.1976, s. 9.

⁴⁴ Mustafa Öcal, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi, İstanbul: Dergah Yay., 2016, s. 475.

D. 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasası, Soğuk Savaşın ürünü olan milli güvenlik doktrinine, daha özel olarak Türk-İslam sentezine yaslanan bir anayasadır.⁴⁵ Bu anayasa, ilk haliyle⁴⁶, devlet ve toplum ilişkilerinde bireylere, toplumsal örgütlü gruplara ve çalışan kitlelere karşı devleti; toplum içi ilişkilerde emeğe karşı sermayeyi, gence karşı yaşlıyı, kadına karşı erkeği kayıran; devlet içi iktidar ilişkilerinde askeri bürokrasi ile merkezî otoriteyi güçlendiren ve özerkliği zayıflatan, ideolojik anlamda gelenekçi, maneviyatçı ve tutucu milliyetçi bir anayasadır.⁴⁷

Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanvekili tarafından “hümanist ve Türk’ü ihmal etmiş” olduğu iddia edilen 1961 Anayasası’nın aksine “Türk’ü ele almış ve hümanizmi bir kenara itmiş” olduğu söylenen 1982 Anayasası, Anayasa Komisyonu sözcüsü tarafından “Allah korkusuyla hazırlanmış” bir anayasa olarak tarif edilmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla Anayasa’nın anılan karakterinin, din eğitimi konusunda endoktrine etme eğilimine yabancı sayılmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Anayasa’da laiklik ilkesine yer verilmişse de bu konudaki hassasiyetin 1961 Anayasası’nın hazırlık sürecine göre farklılık taşıdığı da ileri sürülebilir. Nitekim bu, Anayasa’daki eğitim hükmü ve onunun görüşmelerinde de karşılık bulmuştur.

1. Danışma Meclisi Görüşmeleri

12 Eylül 1980 Darbesinden sonra oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi isimli cuntanın yaptığı ilk işlerden biri, din eğitiminin zorunlu hale getirilmesi olmuştur. Anayasasızlaştırmanın⁴⁹ gerçekleştiği dönemde Milli Güvenlik Konseyi, ilk ve orta öğretim ile lisede din eğitimi zorunlu hale getirmiş; devlet başkanı Kenan Evren, 3 Temmuz 1981 günü Erzurum’da yaptığı konuşmasında din dersinin zorunlu olacağını açıklamıştır. Evren, daha sonra yine Erzurum’da Anayasa’yı tanıtmak için yaptığı mitingde “çocuklarınızı gizli Kuran kurslarına göndermemenizi istemiştım. İşte bunu Anayasa’ya koyduk. Bu suretle çocuklarınıza dinleri, diyanetleri, aziz Atatürk’ün söylediği gibi, Devletin okulunda, Devletin eliyle öğretecekler.” demiştir.⁵⁰ Evren’in dersin zorunlu kılınmasına yönelik bu yaklaşımı, Danışma Meclisi üzerinde adeta emir telakki edilmiştir.

Gerçi bu konu, 1982 Anayasası’nın hazırlık sürecinde tamamen tartışmasız değildir. Anılan dönemde anayasa komisyonu üyeleri tarafından hazırlanan taslakta, din eğitimi konusunda 1961 Anayasası’ndaki düzenlemenin aynen korunduğu bu “Din eğitimi ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılır” hükmünün eklendiği görülmektedir.⁵¹ Bu fıkranın gerekçesinde ise “maddenin dördüncü fıkrası, dinî eğitim ve öğretimde Devlet denetim ve gözetimini getirmektedir. Bu suretle dinî eğitim ve öğretimin amacına uygun surette yapılması sağlanmak istenmiştir. Bu husus laiklik ilkesine aykırı düşmez; din ve devlet

⁴⁵ Bülent Tanör/Necmi Yüzbaşıoğlu, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul: Beta Yay., 2014, s. 32

⁴⁶ Anayasa’da 19 defa değişiklik yapılmış ve bu görüntü büyük ölçüde farklılaşmıştır.

⁴⁷ Bülent Tanör, İki Anayasa. 1961-1982, İstanbul: XII Levha Yay, 2012, ss. 137-138.

⁴⁸ Tüm bunlar için bkz. Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 32.

⁴⁹ 27 Ekim 1980 tarih ve 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, Resmi Gazete, 17145, 28.10.1980.

⁵⁰ Kenan Evren, Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in 12 Eylül 1980’den Sonra Yaptığı Konuşmalar: 12 Eylül 1980-17 Ocak 1981, (Ankara: Yayınevi ve tarih yok).

⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı: 04.08.1982 tarihli 120’nci Birleşim, 1’nci Oturum, Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 7, S. Sayısı: 166, s. 13 ve 17.

işlerinin ayrılmasını ifade eden laiklik ilkesinin gereği, devletin din hizmetlerine kayıtsız kalması değil, fakat devlet işlerine dinin karıştırılmamasıdır.” denmiştir.⁵²

Maddenin, dersi anayasal düzeyde zorunlu hale getirmeyen mevcut hali eleştiri konusu olmuştur. Danışma Meclisi tutanaklarında bu konuyu ilk kez Anayasa Komisyonu üyesi, emekli Tümgeneral ve daha sonradan Adalet Partisinin siyasi mirasçılardan biri sayılabilecek, Büyük Türkiye Partisi'nin yöneticisi olan Tefik Fikret Alparlan gündeme getirmiştir. Alparlan, Anayasa Tasarısı'nın 24'üncü maddesinin 3'üncü fıkrasına koyduğu şerhinde bu dersin zorunlu olması gerektiği savını şu cümlelerle savunmuştur:

Din ve ahlak eğitimi ilk ve orta öğretimde mecburî olmalıdır. Köyler ve kırsal bölgelerde de din eğitimi sağlanmalıdır. İl ve ilçelerde devlet elindeki imkânlarla din eğitimi yaptırılabilir. Köy ve kırsal alanlarda ise devletin bu imkânı bu gün için yoktur. Dolayısı ile buralarda din eğitimi yaptırılamaz. Okuma-yazma bilmeyen kız, erkek çocuklarımız ve vatandaşlarımızda mevcuttur. Bunların din eğitimi nasıl ve hangi imkânlarla yapılacaktır. Burada bir boşluk ve noksanlık kalmaktadır. Din ve ahlak bilgisine sahip vatandaş ülke için daima yararlıdır.”⁵³

Bu sav, çok sayıda Danışma Meclisi üyesi tarafından desteklenmiş ve Anayasa Komisyonu eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Öyle ki; 1961 Anayasası metninin “dine konan yasaklar ve dinsizlik özgürlüğü gibi olduğu” ve taslakta bunun korunmasının 12 Eylül'den sonra gerçekleşecek “en önemli gelişmeyi, daha doğmadan öldürmeyi hedef almış görüldüğü”⁵⁴ dahi ifade edilebilmiştir. Söz alan üyelerin, bir tür gözdağı vermek anlamına gelen, Milli Güvenlik Konseyi'nin bu konudaki kararına ve Kenan Evren'in açıklamalarına yapılan atıfları⁵⁵ üzerine, maddeye sehven konulduğu söylenen⁵⁶ bu düzenleme, Anayasa Komisyonu tarafından geri çekilmiştir.⁵⁷

Dersin zorunlu olması konusunda genel bir eğilim mevcut olmakla birlikte eleştiri getiren ve alternatif öneren üyeler de yok değildir. Örneğin emekli orgeneral Ethem Ayan, isteğe bağlı olması gerektiği yönündeki söylemin kaldırılmasının yerindeliğine vurgu yapmakla birlikte, zorunlu olduğu yönünden bir ifadeye yer verilmesinin de gerekli olmadığını ileri sürmüş, hiçbir ders için gerekli olmayan “mecburiyet” deyiminin bu ders için de konmasının gerekli olmadığını, hatta birtakım sakıncalar yaratabileceğini ifade etmiştir. 1961 Anayasası döneminde TBMM kanunlar müdürlüğü şefliği yapmış olan Kazım Öztürk'ün öncü olduğu dokuz üye ise “Din ve ahlak eğitimi, temel ve ortaöğretim kurumlarında diğer dersler gibi Devletin denetim ve gözetimi altında yapılır. İslam dinine mensup olmayan kişilerin din derslerini takibi isteklerine bağlıdır.” şeklinde bir formül önererek, bu dersi diğer derslerle eş hale getirmiş; isteğe bağlılığı İslam dinine mensup olmayanlara özgülemek istemişlerdir. Bu önerge de reddedilmiştir.⁵⁸

⁵² A.g.y., S. Sayısı 116'ya 1'inci Ek, s. 16.

⁵³ A.g.y.

⁵⁴ Mehmet Pamak, 123'üncü Birleşim, 1'inci Oturum, 09.08.1982, s. 206.

⁵⁵ Fuat Azgur, 123'üncü Birleşim, 1'inci Oturum, 09.08.1982, s. 216. 3'ncü oturum, s. 328; Şadan Tuzcu, 123'üncü Birleşim, 3'ncü oturum, 02.08.1982, s. 328.; Adil Onmuş, 126'ncı Birleşim, Oturum 1, 02.08.1982, s. 464.

⁵⁶ Abdullah Pulat Gözübüyük, 125'nci Birleşim 2'nci Oturum, s. 385.

⁵⁷ Orhan Aldıkaçtı, 132'nci Birleşim, 1'inci Oturum, 21.08.1982, s. 270.

⁵⁸ A.g.y., s. 556-557.

Yani 1982 Anayasası'nın hazırlık sürecinde dersin isteğe bağlı olması hükmünün kaldırılması noktasında bir mutabakat bulunmaktadır. Buna karşın dersin diğer derslerle aynı statüde mi olacağı, yoksa ondan farklı olarak zorunlu mu olacağına yönelik bir düzenlemeye yer verilmesinin gerekliliği konusunda fikir ayrılığı oluşmuştur. Bunun dışında Müslüman olmayan kişilerle ilgili özel bir hükme yer verilmesi konusu da daha az da olsa tartışmalı görünmektedir.

Tutanaklarda dikkat çeken nokta, söz alan üyelerin “din”den bahsetmekle birlikte, bu dinin ismini söylememeleridir. Fakat konuyla ilgili örneklemelerde yapılan atıflardan, din kavramından bahsedilirken Sünni İslam'a atıf yapıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁹ Öte yandan bu konuya değinilirken 1961 Anayasası'nın aksine Alevilikten veya Müslüman olmayanlardan bahsedilmemiş olması da dikkate değer bir durumdur. Danışma Meclisi üyelerinin görüşlerine yer vermek mümkün olmasa da, eğitimin millî bir karakter kazanması ekseninde sürdürülen bu tartışmalarda dil ve din birliğinin milletin kaynaşmasının esas olduğu vurgusunun öne çıktığı;⁶⁰ söz alan Danışma Meclisi üyelerinin din eğitimine, millî dayanışmayı ve bütünlüğü sağlayıcı bir anlam verdiği;⁶¹ “bazı değerleri körpe yaştaki yavrularımızın yüreğine serpmek”, “imanlı bir nesil yetiştirmek”,⁶² “bireylerin inançsız olmasının yaratacağı olumsuzluğa karşı toplumu manevî değerlerle donatılmış kılmak”⁶³ gibi işlevler yüklediği görülmektedir. Bu bakımdan 1961 Anayasası döneminde Anayasa Komisyonu üyelerinin din eğitiminin endoktrine edici nitelik taşımaması yönündeki kaygılarının, 1982 Anayasası'nın hazırlık sürecinde mevcut olmadığı, aksine bu yönde sayılabilecek temennilerin açıkça dile getirilebildiği kaydedilmelidir. Ayrıca yine bir karşılaştırma yapmak gerekirse, 1961 Anayasası hazırlanırken mutabakatın isteğe bağlı olması noktasında; tartışmanın ise, isteğin, dersi almak için mi yoksa muaf olmak için mi sunulması gerektiği yönünde olduğu hatırlanabilir. 1982 Anayasası hazırlanırken ise mutabakat, dersin isteğe bağlı olmaması noktasında; tartışma bu zorunluluğun Anayasa'ya açıkça yazılmasının gerekliliği noktasındadır.

Ayrıca, din eğitiminin birleştirici ve millîleştirici niteliğini öne çıkartan vurgu, dinin kontrol altında tutulması bağlamında benzerlik gösterse de, 1921 Anayasası dönemindeki Fransız Devriminden esinlenen ulus-devlet inşası amaçlarına nazaran, komünizm tehdidine karşı bir engelleme aracı işlevi görmesi ve “dindar ve imanlı bir nesil yetiştirme” amacına yönelmesi⁶⁴ noktalarından farklılaşmaktadır. Bu bakımdan din eğitimine yüklenen anlam ulus devletçi olmaktan çok, Yeşil Kuşak projesinin uzantısı olan Türk-İslam sentezciliği fikrine daha uygun görünmektedir. Tutanakların tamamından çıkan izlenim, din eğitimine, bir yandan Müslüman olmayanları dışlayan yanıyla millî, Aleviliği yok sayan tavrıyla asimilasyonist ve belli bir türde nesil üretmeye yapılan göndermeler yönünden endoktrine edici bir anlam yüklediğidir.

⁵⁹ Danışma Meclisi üyelerinin verdikleri örneklerde halkın, cahil hocalara gitmek yerine okullarda eğitim almasından veya ebeveynlerin, çocuklarını tatillerde hocalara gönderilmesinden bahsetmeleri buna örnek gösterilebilir. 126'ncı Birleşim, 1'nci Oturum, 02.08.1982, s. 464 ve 478.

⁶⁰ 123'üncü Birleşim, 3'üncü Oturum, 09.08.1982, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı: Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 7, S. Sayısı: 166, s. 328.

⁶¹ Nedim Bilgiç, A.g.y., s. 267.

⁶² A.g.y., 478.

⁶³ Abdullah Pulat Gözübüyük, 125'nci Birleşim, 2'nci Oturum 2, s. 385.

⁶⁴ Bkz. A.g.y. Ayrıca 126'nci Birleşim, 1'inci Oturum, 02.08.1982, ss. 464 vd.

Tüm bunların dışında, hazırlık çalışmalarında, din eğitiminin Milli Eğitim Bakanlığı'nın yetkisi içinde ve laik okullarda⁶⁵, laiklik ilkesine sadık kalınarak⁶⁶ yapılması konusunda yapılan vurgular kaydedilmelidir. Bu vurgular, bu konuda bir hassasiyetin varlığının göz ardı edilememesini sağlamaktadır.

2. Milli Güvenlik Konseyi Görüşmeleri

12 Eylül darbesini gerçekleştiren Genel Kurmay Başkanı ve dört kuvvet komutanının başkanının üyesi olduğu Milli Güvenlik Konseyi'nde söz konusu dersle ilgili tartışma yapılmıştır. Konsey'in üzerinde çalıştığı metinde konu, "Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alır." şeklinde düzenlenmiştir. Tutanaklarda, fıkıyla ilgili üç farklı noktanın üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlar; dersin eğitim programında okutulan diğer derslerden farklı bir yanının olup olmadığı, azınlıkların durumu ve dersin içeriği ile ilgilidir.

Tartışmanın başında Tahsin Şahinkaya, fıkraya "okutulan dersler" veya "okunan dersler" şeklinde bir ifadenin eklenmesini önermiş; bu bakımdan söz konusu derse ilişkin zorunluluğun, tıpkı diğer dersler gibi müfredatta bulunmasının zorunluluğu anlamına geldiğini ileri sürmüştür.

"Okullarda din dersini, diğer zorunlu dersler meyanında okutacak isek de, belki de gelecekte 'Anayasada hüküm vardır, mekteplerde din dersleri mutlak okutulması gerekir' diye, bunun daha da geniş çapta okutulması tehlikesi beliriyor. O yönü de, acaba -her ne kadar dinin bu okullarda mutlaka okutulmasına inanıyorsak da- 'İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okunan dersler arasında yer alır' desek?' 'Okunan dersler arasında yer alır' deyince, aynen tarih, coğrafya gibi, matematik gibi bu dersleri de koyacaklarından, onlar gibi yer aldığı için, daha yumuşatıcı ve daha makul şekilde bir ifadenin vücuda geleceğine inanıyorum sayın başkanım."⁶⁷

Devlet başkanı ve Konsey başkanı Kenan Evren ise buna karşı bir açıklama yapma gereği duymuştur. Evren, konuya ilişkin görüşünü şu sözlerle açıklamıştır:

"Okullarda değil, diğer yerlerde, mesela Kuran kursları açılıyor; Kuran kurslarında hem eğitim var hem de öğretim var; yani, hem Kuran'ın nasıl okutulacağına öğretimi yapılıyor, hem de namazın nasıl kılınacağı, abdestin nasıl alınacağı, cenaze namazının nasıl kılınacağına eğitimi yapılıyor. Bunlar da Devletin gözetimi altındadır. Yalnız öğretimi der isek, burada "eğitimi" çıkarır isek, o takdirde 'Ben eğitim yaptıracağım' diye bir yer açarlar; Devletin gözetimi altında olmayabilir. (...) Din kültürü veriyoruz, din dersi değil; yani, dinin tarihi, dinimizin kuralları içerisinde öğretilmesi lazım gelen hususları bu çocuklara öğreteceğiz. 'Din dersi' deyince, Kuran-ı Kerimi baştan alıp, sonuna kadar... O değil... Çocuk, ilkokulu veya ortaöğretimi bitirdiği zaman bir din kültürüne sahiptir: İslamiyet nedir? Nasıl doğmuştur? Nasıl gelişmiştir? Orada 'eğitimi' koymadık; 'Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alır.' 'Dersler arasında yer alır' desek ne olacak, 'Zorunlu dersler arasında' desek ne olacak?"⁶⁸

⁶⁵ Fikret Devrimsel, 123'üncü Birleşim, 1'inci Oturum, 09.08.1982, s. 206.

⁶⁶ Nedim Bilgiç, s. 267.

⁶⁷ 118'inci Birleşim, 1'inci Oturum, 18.10.1982, Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C. 7, s. 340. Bu tutanakların özeti için ayrıca bkz. "Din Dersi, Laiklik ve 84. Madde", Cumhuriyet, 27.06.1987, s. 11.

⁶⁸ A.g.y.

Bunun üzerine Tahsin Şahinkaya bu dersin, diğer temel derslerden farkı olmadığını altını yeniden çizmiştir:

“Okutulan dersler arasında yer alır. Yani, bir tarihten, coğrafyadan, matematikten vazgeçmeyeceği gibi, bu okullarda, bu din dersinden de vazgeçilemez. Bunu da onun gibi, okunan dersler mahiyetinde değerlendirip okutalım Sayın Başkanım. Gerçi bu da bir nevi zorunlu dersler mahiyetindedir.”⁶⁹

Aynı vurgu Muzaffer Başkaynak tarafından da yinelenmiştir. Başkaynak’ın açıklamalarında kullandığı dil, söz konusu dersin İslamiyet merkezli olduğuna da açıklık kazandırmıştır:

“Sayın Başkanım, ilk ve ortaöğretimde özellikle tarih, coğrafya, matematik, fizik, kimya dersleri genel kültür dersleri meyanındadır. Maddenin yazılış biçimine göre din kültürü de o dersler meyanında verilecektir. Ne var ki, bundan önceki tatbikatlarda bunun verilmesi zorunlu olmasına rağmen, Anayasa yer almadığı için veya emredici hüküm bulunmaması nedeni ile bu konularda öğrencilerimiz veya Türk vatandaşları yeterince bilgi sahibi olamamışlardır. Özellikle herhangi bir yabancı ülkenin bütün özelliklerini bilmiş olmalarına, belki onun ötesinde, yabancı ülkelerin din kültürüne ait bazı bilgi sahibi bulunmuş olmalarına rağmen, İslamiyet veya kendi dinleri hakkında herhangi bir kültürü sahibi bulunmamaktadırlar. Buradaki murat, bunun, tarih, coğrafya ve kimya dersleri gibi kültür olarak verilmek zorunluluğunu vurgulamaktadır; ama din öğrenimine gelince, onu mutlak tutmaktadır.”⁷⁰

Başkaynak, bu tespitinden sonra Müslüman olmayan kişilerin durumu üzerinde de durarak, konunun başka bir boyutunu da tartışmaya açmıştır. Bu bağlamda Müslüman olmayan kişilerin “yabancı” şeklinde tanımlanması da Millî Güvenlik Konseyi üyelerinin kafa yapısı hakkında fikir vermiştir:

“[Ders], yalnız Türk vatandaşlarına değil, Türkiye’de bulunan yabancı vatandaşlara da hitap etmektedir. Zaten onlar, zannediyorum bu konuda kendi kültürlerini uygulamaktadırlar (...) Uluslararası sözleşmelerimizde, Lozan Antlaşmamızda yabancıların Türkiye’deki okullarında kendi dinlerine yönelik kültür verecekleri hakkında hükümler bulunmaktadır ve bunlar saklı tutulmaktadır; Türkiye Devleti bunlara karışmamaktadır. Müstakilen yabancıların okuduğu bu okullarda kendi din kültürü dersleri okutulmakta; ama Türk öğrenciler ona katılmamaktadırlar. Sanırım ki, bundan böyle, oradaki yabancılar için kendi dinlerinin ders olarak, kültür olarak verilmesinin yanında Türk olan veyahut da İslam Dinine mensup kişiler de, bilmecbûriye, bundan böyle, yabancıların okuduğu din kültür saatlerine hasren veya aynı derste aynı saatlerde İslamiyet kültürünü okuyacaklardır. (...)Yabancı okulların müfredat programları, Devletin gözetimi ve denetimi altındadır. Tabii, onların kendi din dersleri saatlerinde, Müslüman olan öğrencilerin kendi din kültürlerini almak konularını müfredatlarına alacak ve onaylayacaktır.”⁷¹

Bu konudaki tartışma bu tespitle tamamlandıktan sonra, söz alan diğer üyeler bu dersin konulma amacının, gelecekte istismar edilmemesi için tutanaklara geçmesi konusunda hassasiyet göstermişlerdir. Nurettin Ersin’e göre;

⁶⁹ A.g.y.

⁷⁰ A.g.y., ss. 340-341.

⁷¹ A.g.y., ss. 341-342.

“Efendim, Hava Kuvvetleri Komutanımızın işaret ettiği ‘zorunlu dersler arasında yer alır’ konusunun tabii bir ihtiyaçtan doğduğu için konuşmuş olduğu aşıkârdır. Yoksa ilke laikliğe aykırı bir ders eğitimi manası taşımıyor. Cümlenin başında da ‘din kültür ve öğrenimi’ ifadesi bulunduğuna göre, Komisyon’un da şimdi açıkladığı gibi ‘zorunlu dersler’ denmesinde bu açıklamadan sonra mahsur yoktur. Bunun, ileride gelecek iktidarlar zamanında istismar edilmemesi için, zabıtlara bu şekilde geçmesinde büyük yarar vardır. Çünkü 1961 Anayasasında böyle bir kayıt yoktu, serbest bırakılmıştı, bu serbestlik, din kültürünün verilmesinde hiçbir zaman başarılı olmamış birçok kişi, din bilgisinden mahrum kalmıştı. Bizim maksadımız, bu din kültürü ve öğrenimi bu tarzda vermektir. Yoksa asla kimseyi dinin bütün gereklerine doğru zorlamak değil; din kültürü almasını sağlamaktır. Çünkü ülkelerde toplumun birleştirici unsuru olarak din mevcut olduğuna göre, bunu herkesin bilmesi kadar çok tabii bir şey yoktur! Özellikle Türk toplumu büyük bir ekseriyetle İslam dinine girdiğine göre, o halde bu imkânı kendilerine sağlamak ve bilgileri başka yerden alacakları yerde, devletin kontrolü altında almalarını sağlamak çok daha uygun olacaktır. Binaenaleyh, burada ‘zorunlu’ kelimesinin bu tarzda açıklanması, hiçbir zaman laikliğe aykırı değildir ve istismara müsait bir şekilde kullanılmamalıdır. Bu husus, zabıtlara, zatiâlinizin de açıkladığı gibi, böyle geçerse, o zaman öğretim kurumlarında zorunlu derslerin yanına, ‘okutulan zorunlu dersler’ şeklinde, başına da bir de ‘okutulan’ kelimesini de koymak suretiyle uygun olabileceği kanısını taşıyorum efendim.”⁷²

Bu açıklamaları destekleyen Kenan Evren, ailelerin, geçmişte din eğitimi verilmemesinden dolayı hem lise diploması alması, hem de asgari din eğitimi görmesi için çocuklarını İmam-Hatip okullarına gönderdiğini ifade etmiştir. Evren, yeni madde ile bu sorunun aşılacağını, maddede din veya ahlak değil de din ve ahlak dendiği için de iki dersin iç içe geçmiş şekilde alınacağını söylemiştir. Bu açıklamalardan sonra taslak madde, “okutulan” ifadesi eklenerek oy birliği ile kabul edilmiştir.⁷³

Dersin zorunlu olması konusunda, Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin de, tıpkı Danışma Meclisi üyeleri gibi, hatta onlardan daha fazla istekli oldukları görünmektedir. Bu tartışmalarda dikkat çekici nokta, zaten zorunlu olan Ahlak dersinin içine geçecek bir Din Kültürü dersi konması isteniyor ve bu derste de bir tür milli bütünleşmeyi sağlayacak olan “İslamiyet’e Giriş” dersi anlamı yükleniyor olsa da; dersin Matematik, Türkçe, Fen Bilgisi derslerinden daha önemli sayılmaması, onlarla aynı muameleye tabi olması konusunda bir istencin bulunmasıdır. Tutanaklardan görünen odur ki; diğer derslerin ismi Anayasa’da geçmemesine rağmen; bu dersin geçmesinin nedeni, 1961 Anayasası’na tepkidir. Bu bakımdan dersten muafiyet olasılığının tam olarak dışlanmadığı, iyimser bir yaklaşımla da olsa, söylenebilir.

Tutanaklarda dikkat çeken bir diğer nokta da milli bütünlüğü sağlayacağı düşünülen bu dersten bahsederken, verilen örneklerde Sünni İslam pratiklerine atıf yapılması ve diğer mezheplerin akla dahi gelmemesidir. Ayrıca yine dikkat çekici bir diğer nokta da özellikle Başkaynak’ın açıklamalarında, Müslüman olmayan vatandaşlara yönelik “yabancı” ifadesini kullanıyor olmasıdır. Bu söylemlere yönelik diğer üyelerin sessizliği de, Konsey’in nasıl bir zihniyet içinde olduğunu da gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Anayasa metninin esas

⁷² A.g.y., s. 342.

⁷³ A.g.y., s. 343.

belirleyicisi olan Milli Güvenlik Konseyi, bu dersin Anayasa’da varlığını, Türk-İslam sentezciliği perspektifinden ve reaksiyonel nedenlerle haklılaştırmak istemişlerdir.

Şimdi, buraya kadar yazılanlardan hareketle bir toparlama yapmak gerekirse tutanakların şu şekilde bir tablo yapmamıza imkân tanıdığını söyleyebiliriz:

Kurucu Meclis Tutanaklarındaki Görüşler

Din Eğitimi, İsteğe Bağlı Olmalıdır (1961 AY - Temsilciler Meclisi Uzlaşması)		Din Eğitimi, İsteğe Bağlı Olmamalıdır. (1982 AY - Danışma Meclisi Uzlaşması)	
Eğitim İsteyenler Bildirim Yapmalıdır. (Hâkim Görüş)	Eğitim İstemeyenler Bildirim Yapmalıdır. (Azınlık Görüşü)	Eğitimin Zorunlu Olduğu Anayasa’da İfade Edilmelidir. (Hâkim Görüş)	Eğitimin Zorunlu Olduğu Anayasa’da İfade Edilmemelidir. (Azınlık Görüşü)

3. 1982 Anayasası Dönemindeki Uygulama ve İçtihat

1982 Anayasası dönemindeki uygulama ve içtihat, genel görünümün aktarılması ve AYM ve Danıştay kararlarına değinilmesi yoluyla anlatılabilir.

i. Genel Görünüm - Uygulama

1982 Anayasası dönemindeki uygulama, bu dersin ilkökul 4’üncü sınıftan liseye kadar haftada iki saat; liselerde ise haftada bir saat okutulması şeklinde olmuştur. 19’uncu Millî Eğitim Şûrası’nın Genel Kurulu’nda ise ilkökul 1, 2. ve 3. sınıflara da din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin konulması önerisi benimsenmiştir.⁷⁴

Uygulamada, kural olarak, dersten muafiyet kabul edilmemiştir. Bu konudaki istisna, MEB’in genelgesi uyarınca azınlık okulları dışında kalan ilk ve orta öğretim okullarında öğrenim gören Türkiye Cumhuriyeti uyruklu Hıristiyan ve Musevi dinlerine mensup öğrencilerin bunu belgelendirmeleri kaydıyla Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine girmesinin zorunlu olmaması şeklindedir. Bunun dışında öğrencilerin derse girmek isterse, velilerinden yazılı dilekçe getirmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁷⁵

Yine uygulamada, Müslüman olmayan kişilerin nüfus cüzdanlarındaki din hanesi referans olarak kullanılabilirdiği gibi, bazen dinsel kurum veya derneklerden yazı istenebildiği ve/veya vaftiz belgesi gibi belgelerin istendiği de bilinmektedir.⁷⁶ Ayrıca Hıristiyan ve Musevi dinleri dışındaki dinler veya ateistler için de bu muafiyet taleplerinin reddedildiği örnekler bulunmaktadır. Muafiyet durumunun bir kanunla düzenlenmemiş olması, bu konuda tutarsız ve keyfi pratiklerin önünü açmaktadır.

ii. Anayasa Mahkemesi Kararları

1982 Anayasası döneminde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleriyle doğrudan ilgili olan bir AYM kararı henüz yoktur. Buna karşın dolaylı ve potansiyel kararlardan bahsedilebilir. Bu kararlar, soyut ve somut norm denetimi kararları ve anayasa şikâyeti kararları şeklinde iki başlıkta ele alınabilir.

⁷⁴ “Cumhuriyet Eğitimi Bitirme Şûrası”, Cumhuriyet, 15.12.2014.

⁷⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Girmek Zorunda Olmayan Öğrenciler Konulu Genelge”, No.1, T. 09.07.1990, Tebliğler Dergisi, S. 2317.

⁷⁶ “Din Dersi Muafiyeti için Vaftiz Belgesi Dayatması Hak İhlali”, Bianet, 27.09.2016.

a. Soyut ve Somut Norm Denetimi Kararları

Soyut ve somut norm denetimi kararları incelendiğinde AYM'nin bu konuya dolaylı olarak değindiği üç kararın bulunduğu görülmektedir.

Bunlardan ilki, 28 Şubat Sürecinden sonraki dönemde Refah Partisi milletvekillerinin, 8 yıllık eğitim reformu getiren kanuna karşı açtıkları iptal davasıdır.⁷⁷ “*Sekiz Yıllık Kesintisiz Eğitim*” kararı olarak ifade edilebilecek bu kararın konusu, *inter alia*, ilköğretimin kesintisiz sekiz yıl olmasıyla birlikte imam-hatip liselerinin orta kısımlarının tümüyle kapatılmasının din ve eğitim özgürlüğünü ihlal edip etmediğidir. AYM, bu soruna yanıt verirken öncelikle DKAB dersinin anlamı konusunda açıklama getirmiştir. Mahkeme'ye göre;

“Din ve ahlâk eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında yapılmasının nedeni, maddenin gerekçesinde de belirtildiği gibi bu konudaki eğitim ve öğretim özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemektir. Dinler hakkında yansız ve tanıtıcı bilgiler vermek ve ahlâki değerleri benimsetmek amacıyla din kültürü ve ahlâk öğretimi dersleri, ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasına alınmıştır. Din eğitimi yerine ‘din kültürü’ dersinden söz edilmesi de bu amacı açıkça ortaya koymaktadır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin iznine bağlı tutulmuştur.”⁷⁸

Bu belirlemeyi yapan Mahkeme, dava konusu sorunla ilgili olarak ise şu sonuca ulaşmıştır:

“Dava konusu düzenlemeyle zorunlu ilköğretim süresi, kesintisiz sekiz yıla çıkarılarak diğer orta okullarla birlikte imam-hatip okullarının orta okul kısmı da ilköğretim içine alınmıştır. Ancak, bunların lise kısımları, eskiden olduğu gibi 1739 sayılı Yasa ile belirlenen işlevlerini sürdürerek, imamlık, hatiplik ve Kuran kursu öğreticiliği gibi gereksinim duyulan alanlardaki dinî hizmetleri yerine getirmek amacıyla, öğrencileri mesleğe ve yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar çerçevesinde eğitim ve öğretim vereceklerdir. Böylece, vatandaşların din eğitimi için gereksinim duydukları din adamları yetiştirilebilecektir. Bu durumda, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de yasal temsilcisinin iznine bağlı olan din eğitim ve öğretiminin engellendiği ileri sürülemez.”⁷⁹

AYM, bu kararında ilk ve ortaöğretimde imamlık, hatiplik ve Kuran kursu öğreticiliği gibi derslere yer verilmemesinin Anayasa'ya uygun olduğunu ifade etmiştir.

Mahkeme'nin konuyla ilgili ikinci kararı, “*Kuran Kursları Kararı*” olarak ifade edilebilecek karardır. Bu davanın konusu, Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu'na eklenen bir hükümdür.⁸⁰ Somut norm denetimine konu olan yeni düzenlemedeki “[İlk]öğretimin 5'inci sınıfını bitirenler için tatillerde ve Milli Eğitim Bakanlığının denetim ve gözetiminde yaz Kuran kursları açılır. Kuran kurslarının açılış, eğitim-öğretim ve denetimleri ile bu kurslarda

⁷⁷ Bkz. 06.08.1997 günlü, 4306 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu, Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun

⁷⁸ AYM, E. 1997/62, K. 1998/52, T. 16.09.1998.

⁷⁹ A.g.y.

⁸⁰ İtiraz konusu kural, 22.06.1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'a, 4415 sayılı Kanun'un 1. maddesiyle eklenen Ek Madde 3'tür.

okuyan öğrencilerin barındığı yurt veya pansiyonların açılış ve çalışmalarına dair hususlar yönetmelikle düzenlenir.” hükmünün Anayasa’ya aykırı olduğu ileri sürülmüştür.

AYM, bu kararda öncelikle Anayasa’nın 174’üncü maddesi gereğince Anayasa’ya aykırı olduğu şekilde anlaşılacak ve yorumlanmayacağı ifade edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu’na göndermede bulunarak, eğitim ve öğretim birliğine vurgu yapmıştır. İlk karardaki devletin gözetimine yönelik tespitlerini bu kararda da yenileyen Mahkeme, MEB’in gözetim ve denetimi ile kursları açacak olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın anayasallığını öne çıkartarak; kuralı Anayasa’ya uygun bulmuştur. AYM’nin gerekçesinin özü şu cümlelerle ortaya konmuştur:

“Din eğitiminde büyüklerden farklı olarak küçüklerin gelişim psikolojileri büyük önem taşır. Dini kavramların bazılarının soyut olması, küçüklerin din eğitiminde zihinsel gelişim basamaklarının dikkate alınmasını zorunlu kılar. İtiraz konusu kural, küçüklerin zihinsel gelişim basamaklarına uygun olarak somut kavramlar döneminden çıkarak, soyut kavramları da anlama olgunluğuna eriştiği düşünülen beşinci sınıfı bitirenler için, zorunlu temel eğitimlerini de aksatmayacak şekilde, sadece okulların yaz tatilinde Milli Eğitim Bakanlığı’nın gözetim ve denetiminde yaz Kuran kurslarının açılmasını öngörmektedir. Buna göre, ilköğretimin beşinci sınıfını bitirenler için, okulların tatil olduğu dönemde, Diyanet İşleri Başkanlığı’nca açılıp, Milli Eğitim Bakanlığı’nın gözetim ve denetiminde yürütülecek ve katılımın kişilerin kendi isteği, küçüklerin ise kanuni temsilcilerinin talebine bağlı olduğu yaz Kuran kurslarının, sekiz yıllık zorunlu ve kesintisiz laik eğitim ve öğretim faaliyetini engellemesinin söz konusu olmadığı açıktır.”⁸¹

Bu kararda karşı oy kullanan dört üye, devletin böyle bir yükümlülüğü üstlenmesiyle birlikte, farklı dinlere mensup yurttaşlar arasında ayrıma yol açan sonuçlar doğacağını, toplumun büyük çoğunluğunun İslâm dinine mensup olmasının bu ayrımcılığı haklılaştıramayacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca ailenin dini terbiye verme hakkı ile çocuğun korunması olgusu arasında bir dengeleme gerekliliğine dikkat çeken üyeler, çocuk haklarının yeterince gözetilmediğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle Zehra Ayla Perктаş’ın, bu tür bir eğitim için çocuğun zihinsel gelişimini tamamlamasının gerekli olduğunu, bunun da sekiz yıllık kesintisiz eğitimin sonunda ilköğretim diplomasının alınmasıyla mümkün olduğunu ifade etmiş olması dikkat çekicidir. Bunun dışında muhalif üyelerin vurguladıkları ortak nokta, bu kurslara ilişkin kanunî düzenlemenin, Anayasa’nın 24’üncü maddesinde ifade edildiği gibi “Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına” göre yapılması için yeterince ayrıntılandırılmadığı olmuştur.⁸²

AYM’nin din eğitimi ile bağlantılı son kararı, “4+4+4 Kararı” olarak ifade edilebilecek olan karardır.⁸³ Bu davanın din eğitimi ile bağlantılı konusu, *inter alia*, yeni kanunla getirilen seçmeli derslerdir. Bu derslerle ilgili düzenleme şu şekildedir: “Ortaokul ve liselerde, Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir.” CHP milletvekilleri, bu

⁸¹ AYM, E. 2005/16, K. 2009/139, T. 08.10.2009.

⁸² Fulya Kantarcıoğlu ve Cafer Şat’ın karşı oy gerekçesi, Mehmet Erten’in karşı oy yazısı ve Zehra Ayla Perктаş’ın karşı oy gerekçesi, A.g.y.

⁸³ AYM, E. 2012/65, K. 2012/128, T. 20.9.2012. Kararın etkili bir analizi için bkz. Kerem Altıparmak, “Anayasa Mahkemesi ve 4+4+4: Özgürlük Hanesinde Elde Var O”, Bianet, 24.04.2013.

dersleri seçmek isteyen/istemeyen öğrenciler ile Sünni İslam dışındaki inanç ve kanaate sahip olan kişilerin hak ve özgürlüklerini ihlal ettiğini ileri sürmüşlerdir.

Mahkeme bu kararda laiklik ilkesiyle bağlantılı olarak iki basamaktan oluşan bir akıl yürütme oluşturmuştur. Birincisinde, “laiklik ilkesinin anayasal düzeyde ve uygulamada Devlet ile İslam dini arasındaki kurumsal ilişkiyi mutlak surette dışladığı da söylenemez” şeklinde geleneksel ilkesiyle tamamen zıt bir doğrultuda ve son derece tartışmalı bir tespitte bulunan Mahkeme, devlet ve din arasındaki kurumsal ilişki gereği devletin din dersi örgütlemesini makul görmüştür. İkincisinde ise, laiklik ilkesinden “devletin, din ve vicdan hürriyetinin önündeki engelleri kaldırması, kişilerin inandıkları gibi yaşayabileceği uygun bir ortamı ve bunun için gerekli imkânları sağlaması” şeklinde pozitif bir yükümlülük türeten ve bu konuda devletin tekeli bulunduğu için söz konusu yükümlülüğün kritik önemde olduğunu söyleyen Mahkeme, din eğitimi konusunda bir düzenleme yapılmasını, yasama organının takdirinde olan bir konu olmaktan çıkartarak, adeta bir ödev haline getirmiştir.

Mahkeme, bu derslerin kanunla düzenlenmiş olmasına rağmen, farklı inanç ve kanaatlerdeki kişilere yönelik derslerin kanunla düzenlenmemesi konusunda ise “*Bu yönde toplumsal bir ihtiyacın doğması halinde, Bakanlıkça diğer dinlerin ilahi kitapları ile peygamberlerinin hayatının seçmeli ders olarak okutulmasının önünde herhangi bir yasal engel bulunmamaktadır.*” şeklinde bir gerekçe ortaya koymuştur.

AYM’nin ilk iki kararına bakıldığında Mahkeme’nin din eğitimi konusunda gevşek bir eğilim içinde olduğu söylenebilir. Mahkeme için önem arz eden noktanın, bu eğitimin devletinde denetiminde olması olduğu görünmektedir. Bu noktada ise ilgili düzenlemenin ayrıntılarının kanunla düzenlenmeyip yürütmeye bırakılmasında bir sorun görülmemesi, bu denetimin niteliğini daha da gevşek hale getirmiştir. Buna karşın; karşı oy yazan üyelerin, İHAM’ın dahi ötesinde bir güvenceye dikkat çekerek konuyu çocuk hakları yönünden ele alması olumlu olmakla birlikte, bu ısrar çoğunluktaki üyelerin bakış açısını değiştirmemiştir; öyle ki çoğunlukta kalan üyeler bu soruna ilişkin bir gerekçe dahi sunmamışlardır.

Mahkeme’nin 4+4+4 kararı ise bu yönelimin ileri bir aşamasını temsil etmektedir. İslam ile bağlantılandırılan laiklik ilkesinden, devletin dinsel eğitim sunması şeklinde son derece tartışmalı ve İHAM kriterleriyle uyumsuz bir pozitif yükümlülük çıkartılması, zorlama bir çıkarım anlamına geldiği gibi; İslamiyet’le ilgili iki dersin kanunla düzenlenmesi karşısında diğer derslerin yürütmenin takdirine bırakılmasının yaratacağı ayrımcılık durumunun haklaştırmacı temeli üzerinde durulmaması, bu kararı, ikna edici olmaktan daha da uzaklaştırmıştır.⁸⁴

Sonuç itibarıyla; AYM’nin konuyla ilgili olarak soyut ve somut norm denetimlerindeki yaklaşımının çok güçlü olmadığını söylemek gerekiyor.

b. Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Kararları

2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Türkiye hukukunda anayasa şikayeti usulü girmiştir. Bu yeni hükme göre “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” İHAM da bu

⁸⁴ Daha fazla eleştiri için bkz. Altıparmak, A.g.y. Ayrıca bkz. Tolga Şirin/Erkan Duymaz/Deniz Yıldız, Türkiye’de Din ve Vicdan Özgürlüğü: Sorunlar, Tespitler ve Çözüm Önerileri, Ankara: TBB, 2016, s. 48.

yeni yolu, tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olarak kabul etmiştir.⁸⁵ Dolayısıyla DKAB dersi yoluyla eğitim özgürlüğünün ihlal edildiğini düşünen bir kişi, İHAM'a başvuru yapmadan önce AYM'ye başvuru yapmak zorundadır. Bir an için DKAB dersinin Anayasa'nın 24'üncü maddesinde yer aldığı, bu bakımdan AYM'nin Anayasa'da yer alan bir dersin varlığının Anayasa'ya aykırı olduğu sonucuna ulaşamayacağı, bu nedenle de anayasa şikayeti yolunun etkili bir hukuk yolu olmadığı düşünülebilir. Hatta ilk bakışta, AYM'nin mahpusların oy hakkı ile ilgili *Musa Kaya*⁸⁶ kararının bu düşüncüyü desteklediği de ileri sürülebilir. Söz konusu kararda başvuru, İHAM'ın mahpusların milletvekili genel seçimlerinde oy kullanma hakkından, kategorik olarak mahrum kalmalarının serbest seçim hakkının ihlali olduğuna ilişkin kararları ışığında ihlal iddiasında bulunmuş, AYM ise bu yasağın bizzat Anayasa'nın, taksirli suçlardan hüküm giyenler hariç ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlülerin oy kullanamayacağı belirtilerek, oy kullanma hakkını bizzat sınırlayan 67'nci maddesinin 5'inci fıkrasından kaynaklandığı gerekçesiyle başvuruyu reddetmiştir.⁸⁷ Yani, yüzeysel bir yaklaşım, iki konu arasında bir paralellik olduğunu ileri sürebilir. Gerçekten de DKAB dersinin varlığına yönelik bir ihlal iddiası söz konusu olduğunda bir paralellik söz konusudur. Dersin varlığına karşı yapılacak başvurularda anayasa şikayeti yoluna gitmeye gerek yoktur. Fakat İHAM, DKAB dersinin varlığını değil, endokrine edici şekilde işlenmesini eğitim özgürlüğüne aykırı bulduğu için böyle bir başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olması yüksek bir ihtimaldir. Öte yandan; dersin varlığına değil de, dersin işleniş şeklinin laiklik ilkesine, eğitim özgürlüğüne ve din özgürlüğüne aykırı olduğu yönünde bir ihlal iddiası için ise anayasa şikayeti yolu, prensip olarak etkili bir başvuru yoludur. Şöyle ki AYM, DKAB dersine ilişkin normun yorumlanma ve uygulama biçiminin Anayasa'ya aykırı sonuç doğurduğunu söyleyebilir. Bu konuda anayasal bir engel yoktur. Hâlihazırda bu yönde bir karar yoktur.

iii. Danıştay Kararları

DKAB dersiyle ilgili olarak veliler ile idare arasındaki uyuşmazlıkların ilk adresi idari yargıdır. İdari yargıda, bu konuya ilişkin son söz Danıştay tarafından söylenmektedir. Danıştay'ın konuyla ilgili içtihatları tarandığında; sorunu çözmeye yönelik çok sayıda kararının bulunduğu görülmektedir. Mahkeme ilk kez 1987 yılında özgün bir içtihat geliştirmiş ve bu içtihat bazı gelgitler olsa da, 2010 yılına kadar devam etmiştir. Biçimsel olmaktan çok maddi bir nitelik taşıyan bu yaklaşıma göre dersin "ismine" değil "cisminde" bakılmalıdır. Somut olayda söz konusu dersin ne şekilde adlandırıldığına değil, içeriğine yoğunlaşan Mahkeme, bu içerikten söz konusu dersin Anayasa'nın 24'üncü maddesinin zorunlu kıldığı "Din Kültürü ve Ahlak Öğretimi" dersi değil "Din Eğitimi" dersi olduğunu tespit edebilmiştir. Bu nedenle de din eğitimi dersinden muafiyet taleplerini haklı görmüştür.⁸⁸ Hatta Danıştay, 2007 yılında verdiği bir kararında, bu defa *Hasan ve Eylem Zengin* kararına da gönderme yaparak içtihadına uluslararası sisteme uygun yorum boyutu katarak, yaklaşımını güçlendirmiştir.

⁸⁵ Bkz. Hasan Uzun v. Türkiye, İHAM, 10755/13, 20.04.2013.

⁸⁶ Musa Kaya başvurusu, İHAM, 2014/19397, 25.03.2015.

⁸⁷ A.g.y., s.18.

⁸⁸ Bu yöndeki kararlar için bkz. Danıştay 8. Daire, E. 1986/518, K. 1987/54, T. 10.2.1987; Danıştay 8. Daire, E. 1997/6285, K.2000/3653, T. 15.5.2000; Danıştay 8. Daire, E. 2002/2939, K. 2003/1720, T. 14.4.2003. Kararlar için bkz. <http://www.aihmiz.org.tr>

Hasan ve Eylem Zengin kararından uzun alıntılar yapılan bu kararda şu sonuca ulaşılmıştır:

Anayasanın 24. maddesine göre din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında olduğu kuşkusuzdur. Ancak, bu öğretimin Anayasanın öngördüğü amaca uygun bir müfredatla verilmesi gerektiği, içeriğinin nesnel ve çoğulcu olması, kişinin dininin bir ayırım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak, bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerekmektedir. Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda, bunun Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olarak kabul edilemeyeceği ve din eğitimi halini alacağı açıktır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince öğretime ilişkin müfredatta yapılan ve kararımızda hüküm kurmaya yeterli görülen tespitler uyarınca, ülkemizde çoğulculuk anlayışı içerisinde, nesnel ve rasyonel bir şekilde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda, Anayasanın 24. maddesinde, din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin zorunlu olduğunun belirtilmesi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının din kültürü ve ahlak bilgisi olmasına rağmen, içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi olarak kabul edilemeyeceği açık olduğundan ve din eğitiminin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olması karşısında, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin bu içeriği ile zorunlu tutulmasında hukuka uyarlık bulunmamakta olup, aksi yöndeki Mahkeme kararında hukuki isabet görülmemiştir.⁸⁹

Danıştay'ın bu içtihadı, uzun yıllar boyunca, çok sayıda kişinin, ismi DKAB olan fakat gerçekte din eğitimi dersi olan derslerden muaf olmasını sağlamıştır.

Bu olumlu içtihat, 2010 yılından sonra değişmiştir. Danıştay, ilk kararında yeni müfredatın mezhepler üstü yaklaşımı esas alan ve dinlerin birleştiriciliği ön plana çıkartan, İslam ile ilgili bilgilerde Kuran ve Hz. Muhammed merkezli olarak birleştirici bir yol izleyen bir nitelik taşıdığı ve Aleviliğe yaklaşık 30 sayfa yer verildiği, dolayısıyla dersin Anayasa'nın öngördüğü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi niteliği kazandığı yönündeki bilirkişi raporunu referans alarak muafiyet taleplerini reddetmiştir. Yargısal ve entelektüel bir değerlendirmeden çok bilirkişi raporuna hükmü teslim eden bu şekilci yaklaşım, sonraki çeşitli kararlarda da sürdürülmüştür. 2016 yılı itibarıyla Danıştay'ın güncel içtihadının bu yönde olduğu söylenebilir.⁹⁰ Bu yaklaşım ise aşağıda değinileceği gibi İHAM tarafından doğru bulunmamıştır.

⁸⁹ Danıştay 8. Daire, E. 2006/4107, K. 2007/7481, T. 28.12.2007.

⁹⁰ Danıştay 8. Daire, E. 2009/10610, K. 2010/2413, T. 13.7.2010; Danıştay 8. Daire, E. 2011/5904, K. 2011/6141, T. 29.11.2011. Altıparmak, A.g.y., ss. 14-15.

II. Türkiye'deki Din Eğitiminin Strazburg Organlarının Önündeki Durumu

DKAB dersi Strazburg organlarının önüne iki farklı dava ile taşınmıştır. Bunlar Hasan ve Eylem Zengin kararı ve Mansur Yalçın ve diğerleri kararlarıdır.

A. Hasan ve Eylem Zengin Kararı

DKAB dersi Strazburg'a ilk kez 2004 yılında taşınmıştır. 2007 yılında sonuçlanan bu davada Mahkeme, DKAB dersine ilişkin çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Söz konusu davanın başvuruçuları Alevi bir baba ve kızıdır. Baba, 2001 yılında İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'ne başvurmuş ve kızının DKAB dersinden muaf tutulmasını talep etmiştir. Bu gerekçe, Anayasa'nın 24'ncü maddesi ve Milli Eğitim Kanunu'nun 12'nci maddesi uyarınca, bu dersin "zorunlu ders" olması gerekçesiyle reddedilmiştir. Bu karar, aynı yaklaşımla Danıştay tarafından da onaylanmıştır.⁹¹

Mahkeme, öncelikle genel nitelikteki Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18'nci maddesini, daha özel olarak Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin 1999 ve 2005 yıllarındaki konuyla ilgili tavsiye kararlarını ve Türkiye özelinde, Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 2005 yılında yayımladığı raporundaki eleştirileri kaydetmiştir. İHAM'ın gönderme yaptığı ve bu karardan önce yayımlanan rapordaki tespit aynen şu şekildedir:

"[ECRI, Türk makamlarının] din kültürü eğitimine yaklaşımlarını yeniden gözden geçirmelerini istemektedir. Bu dersi ya herkes için isteğe bağlı yapmalılar, ya da bu dersin gerçekten bütün dini kültürleri kapsayacak biçimde ve artık İslamiyet'in öğretildiği bir ders olarak algılanmayacak şekilde içeriğinin düzeltilmesini sağlamalıdır."

Bizim bu göndermelerden anlamamız gereken noktalar, Strazburg kararının, farklı organların yaklaşımlarına atıf yaparak temeli güçlendirdiği ve Türkiye yetkililerinin İHAM kararından önce de DKAB dersine ilişkin uyarılmış olduklarıdır.

Mahkeme, bundan başka, karşılaştırmalı hukuk verileri üzerinde durmuş; o dönemde Avrupa Konseyi üyesi olan 46 devlet⁹² içinde Türkiye gibi zorunlu din eğitimi dersinin mutlak nitelikte olduğu dört ülkenin (Finlandiya, Yunanistan, Norveç, İsveç) daha bulunduğunu belirlemiş; bu istisnalar dışındaki devletlerin neredeyse tamamının öğrencilere din eğitimi alma dışında en az bir seçenek sunduğunu kaydetmiştir.⁹³ Bu bakımdan Mahkeme'nin 41 devletin uygulamasını zımnen olumladığı söylenebilir. Nitekim kararda Mahkeme, anılan istisnaî ülkeler aleyhine verdiği kararlar üzerinden oluşturduğu içtihadını ortaya koyarak, bu istisnaların olumsuzluğuna da zımnen işaret etmiş olmaktadır.

Söz konusu içtihatlarda ortaya konulan spesifik ilkeler, hükümetin yetkilerine ve yükümlülüklerine ilişkin olarak ele alınabilecek durumdadır.

⁹¹ Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye, s.s.10-15.

⁹² Başvuru tarihinde Karadağ, Avrupa Konseyi üyesi değildir. Bugün 47 üye devlet bulunmaktadır.

⁹³ Hasan ve Eylem Zengin v. Türkiye., s.s.30-34 ve 40.

1. Hükümetin Yetkilerine İlişkin Tespitler

Hükümetin yetkilerine ilişkin tespitler iki noktada kümelenebilir:

Birincisi; Mahkeme, taraf devletlerin okul müfredatlarında hangi derslerin yer alacağı ve bu derslerde objektif felsefi veya dini bilgi verme konusunda takdirlerine karışamaz. Belli bir derse yer vermek veya vermemek bir ihlal durumu yaratmaz.⁹⁴

İkincisi; din eğitimi bağlamında müfredatta taraf devletin ülkesindeki çoğunluk dinine, diğer din ve felsefelere göre daha büyük bir öncelik verilmesi, tek başına çoğulculuk ve nesnellik ilkesinden tek yönlü koşullandırmaya yola açan bir sapma değildir.⁹⁵

Bu iki tespit, taraf devletlerin takdir marjıyla ilgilidir. Bu bakımdan Hükümet'in belli bir dersi koyma koymama, o dersin içeriğinde bazı unsurlarını öne çıkartma veya çıkartmama konusundaki yetkisi varlığını korumaktadır.

2. Hükümetin Yükümlülüklerine İlişkin Tespitler

Hükümetin sahip olduğu takdir yetkisinin sınırları, bu tür derslerin Sözleşme'yi ihlal edip etmediğini belirlemede kritik noktalarlardır. Bunların içinde, *inter alia*, en öne çıkan belirlemeler şu dördü olmaktadır:

Birincisi; eğitim faaliyetinde dini öğelere yer verilmesi yönünde bir takdir kullanıldığında bu takdir, tek yönlü koşullandırmayla (endoktrinasyon) ile değil; nesnel, eleştirel ve çoğulculuk içererek; ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygı gösterilerek kullanılmalıdır.⁹⁶

İkincisi; devletin bu yükümlülüğü konusunda din dersleri ile diğer dersler arasında bir fark yoktur.⁹⁷

Üçüncüsü; devletin saygı gösterme yükümlülüğü, "kabul etmeye" veya "göz önünde bulundurmaya" indirgenemez.⁹⁸

Dördüncüsü; zorunlu derslerden muafiyet, konu dinle ilişkilendiğinde, kişilerin dini inanç ve kanaatlerini açığa vurmaya zorlanmaları yönünden sorun yaratabilir.⁹⁹

Bu dört belirleme, Mahkeme'nin DKAB dersinin içeriğine ve uygulamasına ilişkin incelemelerinde referans noktalarlardır. Mahkeme, DKAB dersinin içeriğine ve bu dersin uygulaması bağlamında ailelerin inançlarına saygı gösterilip gösterilmediğini incelemiştir.

⁹⁴ A.g.y., s.51 ve 68.

⁹⁵ A.g.y., s. 63.

⁹⁶ A.g.y., s. 52-53 ve 68.

⁹⁷ A.g.y., s.49.

⁹⁸ A.g.y.

⁹⁹ A.g.y., s.73.

3. DKAB Dersi ve Uygulamasının Sözleşme'ye Uygunluğu

Hükümet, somut olayda DKAB dersinde belli bir dinin öğretileri ve adetlerine ilişkin özel bir eğitim verilmediğini; farklı dinler hakkında genel bilgi aktarıldığını savunmuştur.¹⁰⁰ Bu savunuya ikna olmayan Mahkeme'nin somut olayda DKAB dersiyle ilgili olumsuz tespitinin temel dayanağı şu şekildedir:

“Türkiye’de hâkim olan dinsel çeşitlilik ‘din kültürü ve ahlâk bilgisi’ derslerinde dikkate alınmamıştır. Özellikle, Alevi inancına sahip topluluğun Türk nüfusundaki oranı çok büyük olmasına rağmen, öğrenciler Alevi inancının itikat veya ibadet unsurları hakkında eğitim almamaktadır. Hükümetin Alevilerle ilgili belli bilgilerin 9. sınıfta öğretildiği savına ilişkin olarak Mahkeme, başvurucular gibi, temel unsurları ilk ve orta dereceli okullarda öğretilmezken, 9. sınıfta söz konusu inancın ortaya çıkışında en büyük etkisi olan iki şahsiyetin yaşam ve felsefesinin öğretilmesinin bu öğretimdeki eksikleri telafi etmekte yetersiz kaldığı görüşündedir.”

Mahkeme, bu belirlemesiyle esasen, söz konusu dersin içeriğinin dinsel çeşitliliği yansıtmadığını tespit etmiştir. Mahkeme, bununla yetinmemiş, söz konusu dersten Hıristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup olanlara muaf olma olanağı sunulduğunu da dikkate almış ve ECRI'nin şu çıkarımını da yinelemiştir:

“Bu ders gerçekten farklı din kültürleriyle ilgili ders olması halinde, bunu yalnız Müslüman çocuklara zorunlu kılmak için ortada neden yoktur. Bunun tersine, dersin içeriği özellikle Müslüman dinini öğretmek için oluşturulmuşsa, bu ders belirli bir din üzerinedir ve çocuğun ve ebeveyninin din özgürlüğünü korumak adına zorunlu olmamalıdır.”

Şu halde Mahkeme, hem dersin müfredatını bizzat inceleyerek doğrudan olarak hem de Hıristiyan ve Musevilere yönelik muafiyet uygulamasına dayalı çıkarım yapmak suretiyle dolaylı olarak, söz konusu dersin farklı dinler hakkında genel bilgi sunan bir ders niteliği taşımadığı sonucuna ulaşmıştır. Burada kaydedilmelidir ki Mahkeme, bu tür bir dersin varlığını tek başına ihlal sebebi olarak görmek istememiştir. Dersin muafiyet unsurunu dikkate alan Mahkeme, belli bir dinin öğretileri ve adetlerine ilişkin bir anlatı içeren böyle bir dersin, muafiyetle ilgili düzenlemeler dikkate alınmaksızın okul müfredatına dâhil edilmesi durumunda “ebeveynlerin meşru olarak konunun nesnellik ve çoğulculuk ölçütlerini karşılayacak ve kendi dini veya felsefi kanaatlerine saygılı bir şekilde öğretilmesini bekleyebileceklerini”¹⁰¹ ifade etmiş ve başvurucuya bu türden bir ders için muafiyet tanınmamasını da ihlal gerekçesi olarak kullanmıştır. Bu bakımdan, söz konusu derse muafiyet getirilmesi halinde Sözleşme ile uyumun sağlanabileceği de ima edilmiştir. Hükümetin bu muafiyetin kapsamının genişleyebileceğine yönelik söylemleriyle ilgili olarak da uyarıcı ve yol gösterici bir tespit yapmıştır:

“Bu muafiyetin kapsamı ne olursa olsun, ebeveynlerin okul yetkililerine dini ve felsefi inançlarını bildirmelerinin zorunlu olması, inanç özgürlüklerine saygı gösterilmesi için uygun bir araç değildir. İlave olarak, ortada açık bir metin bulunmadığından, okul yetkililerinin, böyle talepleri, Zengin’in davasında olduğu gibi, her zaman için reddetme seçenekleri bulunmaktadır.”¹⁰²

¹⁰⁰ A.g.y., s.41.

¹⁰¹ A.g.y., s.68.

¹⁰² A.g.y., s.75.

Sonuç itibariyle Mahkeme'nin DKAB dersine özel üç tespitte bulunduğunu söyleyebiliriz.

Birincisi; Alevi inancına ilişkin yeterli bilgileri sunmayan DKAB dersi, farklı dinler hakkında bilgi sunan bir kültür dersi değildir.

İkincisi; böyle bir dersin varlığı tek başına bir ihlal yaratmayacaksa da zorunlu tutulması Sözleşme'ye aykırılık oluşturmaktadır.

Üçüncüsü, bu tür bir dersin zorunlu kılınması sorununun aşılması için dersten muafiyet söz konusu olabilir; fakat bu muafiyet hakkının kullanımı, mevcut durumda olduğu gibi kişilerin dini inanç ve kanaatlerini açığa vurmaya zorlayacak ve yürütmenin keyfi değerlendirmelerine tâbi olacak şekilde olmalıdır.

B. Mansur Yalçın ve Diğerleri Kararı

DKAB ile ilgili ikinci karar, Türkiye'de farklı dönemlerde ve farklı aşamalarda kendileri veya çocukları eğitim almış on dört kişinin 2011 yılında başvuru olduğu ve 2014 yılında karar bağlanan *Mansur Yalçın ve diğerleri* kararıdır. Büyük ölçüde, *Hasan ve Eylem Zengin* kararındaki tespitlerin tekrarlandığı bu davayı özgün kılan nokta, İHAM'ın, DKAB dersinin müfredatına ilişkin 2005 yılından bu yana yapılan reformların değerlendirilip, buna dayalı yeni belirlemelerde bulunması ve önceki içtihatları biraz daha netleştirmesidir.

Söz konusu kararda Hükümet, *Hasan ve Eylem Zengin* kararında savunduğu DKAB dersinin, belli bir dinin öğretileri ve adetlerine ilişkin özel bir eğitim verilmeyip; farklı dinler hakkında genel bilgi aktaran bir ders olduğu yönündeki savını yinelemiş ve savunmasını 2005 yılından bu yana müfredata, Aleviler tarafından kaleme alınan eserler göz önünde tutularak, Alevilik ile ilgili inanç esasları, ibadet ve tasavvuf felsefesi, ahlak anlayışı ve niyazları ve ritüellerinin eklenmesi sayesinde DKAB dersinin içeriğinin farklılaştığı, dersin esasen mezhepler üstü bir nitelikte olduğu iddiası üzerine kurmuştur.¹⁰³ Hükümet ayrıca, Alevilikle ilgili daha fazla bilgi için seçimlik derslerin programının da güncellendiğini ileri sürerek, sistemin çoğulcu olduğunu savunmuştur.¹⁰⁴

Başvurucular ise, bu savunmaya, DKAB dersinde 2005 yılından bu yana değişiklik yapılsa da bu derste Aleviliğe hâlâ Sünni-İslam merkezli şekilde yer verildiği iddiasına dayanarak karşı çıkmışlardır. Aleviliğin, bağımsız bir mezhep olarak değil, ibadeti ve ibadethanesi bağlamında kültürel ve geleneksel bir olgu olarak sunulması, ana ibadetlerin Sünni yoruma göre öğretilmesi vb. nedenlerle çocuklarda bir aidiyet çelişkisi oluştuğunu ve bunun Sözleşme'yi ihlal ettiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁵

Mahkeme ise somut olaydaki ihtilafın İslam dini eğitiminin içeriğinde ortaya çıktığını kaydetmiş ve dolayısıyla İslam ilahiyatından kaynaklanan bu tartışmada pozisyon almamayı tercih etmiştir;¹⁰⁶ fakat Mahkeme'nin ilahiyat boyutu taşıyan tartışmada taraf olmaması, dersin içeriğine ilişkin nitelendirme yapmasına engel olmamıştır. Mahkeme, teknik olarak üç önemli tespitte bulunmuştur.

¹⁰³ A.g.y., s.55

¹⁰⁴ A.g.y., s.s.60 ve 74.

¹⁰⁵ A.g.y., s.68.

¹⁰⁶ A.g.y., s.70

Birincisi; söz konusu ders müfredatı Kuran ve sünnet gibi İslamiyet'in temel kavramları ekseninde yapılanmıştır.¹⁰⁷

İkincisi; başvuruçuların inanışlarıyla müfredatta olduğunu iddia ettikleri yaklaşım arasındaki ayrışma, ders kitaplarında yer verilen Alevi inancına ve ibadetlerine ilişkin bilgiler ile hafifletilebilecek düzeyin ötesindedir.¹⁰⁸

Üçüncüsü; yeni seçmeli dersler konulması ve seçmeli derslerin içeriğinde yapılacak değişiklikler, zorunlu ders bağlamındaki yükümlülükleri ortadan kaldırmaz.¹⁰⁹

Yani bu belirlemeler ekseninde Mahkeme, açıkça bu şekilde ifade etmese de, aslında söz konusu değişikliklerin, DKAB dersinin Hanefi Sünni merkezli şekilde anlatıldığı gerçeğini değiştirmedığı sonucuna varmıştır. Dolayısıyla yine bu nitelikte bir dersten muaf olmanın mümkün olup olmadığına yoğunlaşmış ve muaf olma sisteminin Sözleşme ile uyumsuzluğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Türk eğitim sisteminde, Sünni İslam anlayışından farklı bir dini ya da felsefi inanca sahip ebeveynlerin çocukları için uygun bir seçim imkanı öngörülmediğini ve çok kısıtlı olan muafiyet mekanizmasının öğrenci ebeveynlerine ağır bir yük yükleme ihtimalinin bulunduğu ve çocukların din dersinden muaf tutulması için dini ve felsefi inançlarını açığa çıkarma gerekliliği getirebileceğini tespit etmektedir.”¹¹⁰

Sonuç itibariyle bu kararın *Hasan ve Eylem Zengin* kararıyla paralel olduğu söylenebilir. İlk kararda DKAB dersinde Aleviliğe yer verilmemesi sorununun altı çizilmişken; değişikliklerin ele alındığı bu kararda, Aleviliğe Sünni İslam merkezli olarak yer verilmiş olması sorunu öne çıkartılmıştır. Her iki kararda ise ihlale neden olan ortak nokta, bu nitelikteki bir dersin zorunlu olması ve kişilerin dinini ve felsefi inançlarını açığa vurmaya zorlanmadığı bir muafiyet sisteminin kurulamamış olmasıdır.

C. Mansur Yalçın ve Diğerleri Kararının Yankıları

Söz konusu kararlardan Mansur Yalçın kararının verilmesinden bu yana iki yıldan fazla bir süre geçmiştir. Bu süreçte Türkiye’de bir milletvekili seçimi yaşanmış; bu seçimden sonra yeni bir yasama organı ve hükümet oluşmuştur. Bu nedenle, anılan kararın bu yapılar üzerindeki etkilerine bakmak anlamlı görünmektedir.

1. Kararın Siyasi Partilerin Programlarındaki ve Seçim Bildirgelerindeki Yankısı

Zorunlu din dersleri ile bağlantılı olarak siyasi partilerin programlarına ve Mansur Yalçın ve diğerleri kararından sonra yapılan 1 Kasım 2015 seçimlerinden önce kullanılan seçim bildirgelerine bakıldığında, TBMM’de grubu bulunan siyasi partiler arasında görüş farklılıkları olduğu gözlemlenmektedir.

¹⁰⁷ A.g.y., s.71.

¹⁰⁸ A.g.y., s.75.

¹⁰⁹ A.g.y., s.75.

¹¹⁰ A.g.y., s.77.

İktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) programında "Laiklik ilkesinin gereği olarak vatandaşlarımızın dinlerini öğrenmeleri için her türlü kolaylık sağlanacaktır. İlk ve orta öğretimde din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin dışında, velilerin rızasına bağlı olarak seçmeli din derslerinin verilmesi temin edilecektir."¹¹¹ şeklinde bir hükme yer verilerek; DKAB dersinin mevcut haliyle varlığını koruması fikri savunulmuştur. 1 Kasım 2015 milletvekili genel seçiminden önce yayımlanan seçim bildirgesinde bu konuda özel bir vaatte bulunulmamış; Hz. Muhammed'in Hayatı, Kuran-ı Kerim ve Temel Dini Bilgiler derslerinin isteğe bağlı seçmeli dersler olarak müfredata dâhil edilmesi olumlu faaliyet olarak raporlanmıştır.¹¹²

Ana muhalefet partisi sıfatını taşıyan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) yönünden ise; parti programı ile 1 Kasım 2015 seçiminden önceki seçim bildirgesi arasında farklılaşma olduğu görülmektedir. Parti programında "*ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin Anayasa'nın öngördüğü amaca uygun bir müfredatla verilmesi sağlanacaktır*" ibaresine yer verilmiştir.¹¹³ 1 Kasım 2015 milletvekili genel seçiminden önce yayımlanan bildirmede ise "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerini seçmeli ders olarak düzenleyeceğiz."¹¹⁴ denmekte; bu bakımdan seçim bildirgesi, *Mansur Yalçın ve diğerleri* kararı ışığında güncellenmiş görünmektedir.

Diğer bir muhalefet partisi olan Halkların Demokratik Partisi (HDP) ise CHP'ye nazaran daha belirgin bir pozisyonda durmaktadır. HDP'nin parti programında zorunlu din dersinin kaldırılması, açıkça partinin amaçlarından biri olarak düzenlemiştir.¹¹⁵ Buna paralel şekilde, 1 Kasım 2015 milletvekili genel seçiminden önce yayımlanan seçim bildirgesinde "*Zorunlu din dersi uygulamasına son verilerek, her öğrencinin kendi inancı doğrultusunda seçmeli olarak ders ve eğitim alma hakkı gözetilecek. Sivil din eğitimi tümüyle serbest olacak.*" denmiştir.¹¹⁶

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) programlarına bakıldığında ise bu konuda sessiz kaldığı görülmektedir. 1 Kasım 2015 seçimlerinden önce yayımlanan seçim bildirgesinde de bu konunun üzerinde durulmamıştır. MHP'nin konuyla ilgili tek beyanı "*eğitim ve öğretimin devletin gözetim ve denetimi altında yapılması gerektiği*" olmuştur.¹¹⁷

Partilerin bu yönelimleri, yeni Anayasa hazırlanmak için yapılan uzlaşma komisyonunda da karşılık bulmuştur. Uzlaşma komisyonu çalışmalarında AK Parti ve HDP, sırasıyla, dersin zorunlu kalması ve kaldırılması şeklindeki iki uçta yer almıştır. Görece daha belirsiz bir pozisyonda duran partilerden CHP'nin anayasal tercihi, bu dersin zorunlu olmasının çıkartılması yönüne iken; MHP'nin tercihi, dersin zorunlu kalması yönüne olmuştur. Bu nedenle DKAB dersiyle ilgili düzenleme, uzlaşma sağlanamayan konular arasında kalmıştır.

¹¹¹ <https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi>

¹¹² Adalet ve Kalkınma Partisi 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi: Huzur ve İstikrarla Türkiye'nin Yol Haritası, (Bildiri), s. 63.

¹¹³ Çağdaş Türkiye İçin Değişim: Cumhuriyet Halk Partisi Programı, (Bildiri), s. 298.

¹¹⁴ Önce İnsan, Önce Birlik, Önce Türkiye, (Bildiri), s. 135.

¹¹⁵ Halkların Demokratik Partisi 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi: Emek, Eşitlik, Özgürlük, Barış ve Adalet İçin, (Bildiri), s. 6.

¹¹⁶ Halkların Demokratik Partisi 2015 Kasım Seçim Bildirgesi: Büyük İnsanlık Büyük Barış, (Bildiri), s. 24.

¹¹⁷ Milliyetçi Hareket Partisi 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi: Huzurlu ve Güvenli Gelecek, (Bildiri), s. 69.

AK Parti ve MHP bu hükmün korunması yönünden görüş beyan etmiştir. CHP ise maddenin “Din ve din kültürü ve ahlak eğitimi, küçüklerin yaşına uygun olacak biçimde verilir. Seçmeli din ve din kültürü eğitim ve öğretimi çoğulcu, nesnel ve eleştirel olmak zorundadır” şeklinde değişmesini önermiştir. HDP’nin (görüşmeler sırasında Barış ve Demokrasi Partisi-BDP) önerisi açık değildir; fakat basına yansıdığı kadarıyla bu hükmün kaldırılması savunulmuştur.¹¹⁸

Şu halde mevcut görüntüden iktidar partisinin kararı olumlu karşılamadığı ve kararın yerine getirilmesi konusunda isteksiz görüldüğü anlaşılmaktadır. MHP konuyla ilgili beyanda bulunmaktan kaçınıyor görünmekle birlikte; bu konudaki parti pratiklerinin iktidar partisi ile aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. CHP ve HDP’nin eğilimleri ise İHAM’ın kararını olumlu karşılayan ve kararın yerine getirilmesi için istekli bir görüntü vermektedir. Bu bakımdan kararın karşı siyasal yelpazenin sağ tarafından olumsuz; solu tarafından olumlu karşılandığı söylenebilir. Dolayısıyla TBMM’deki mevcut aritmetik yönünden bu tablonun İHAM kararının yerine getirilmesi yönünden olumsuz olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasi Partilerin Yaklaşımları

Siyasi Parti:	HDP	CHP	MHP	AKP
Parti Programındaki Görüşü:	DKAB Dersi Kaldırılmalıdır.	Laik Bir DKAB Dersi Verilmeli / Zorunlu Ders Kaldırılmalıdır.	Din Eğitimi Devletin Gözetiminde Verilmelidir.	Mevcut Durum Korunmalıdır.
Yeni Anayasa Sürecindeki Görüşü:	Hüküm Kaldırılmalıdır.	Hüküm Değiştirilmelidir.	Hüküm Korunmalıdır.	Hüküm Korunmalıdır.

2. Kararın Yasamadaki Yankısı

Mansur Yalçın ve diğerleri kararından sonra yasama organı bünyesinde etkili ve aktif bir faaliyet gerçekleştirilmemiştir. Bu konuda dikkat çekici gelişme, CHP ve HDP milletvekillerinin soru önermeleri olmuştur. CHP’den Selina Doğan¹¹⁹ ve Sezgin Tanrıku¹²⁰, HDP’den Müslüm Doğan¹²¹ ve Erol Dora¹²², bu karardan sonra hükümetin atacağı adımlar konusunda soru önermesi sunmuşlardır. 16 Haziran 2016 tarihinde verdiği yanıtta Millî Eğitim Bakanı, Bakanlık bünyesinde Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün bu kararın icrasına yönelik eylem planı hazırlanarak Adalet Bakanlığı’na sunulduğunu ifade etmiş ve şu ifadelerle yer vermiştir:

“Adalet Bakanlığının son şeklini verdiği Eylem Planına göre; Söz konusu AIHM kararının uygulaması geniş katımlı bir değerlendirmeyi gerektirdiğinden, tavsiye niteliğinde karar alacak geniş katımlı bir çalışma grubu belirlenmiş olup Haziran ayında çalışmalarına başlayacaktır. Çalışma grubunun en geç 2016 yılının sonuna kadar çalışmalarını tamamlaması planlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma grubu üyeleri kurumsal bazda belirlenmiş olup Millî Eğitim Bakanlığı koordinasyonunda Başbakanlık, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, farklı

¹¹⁸ "BDP'nin Alevilik Önerisine İtiraz", Radikal, 09.05.2013, s. 4.

¹¹⁹ Yazılı Soru Önergesi, E. 7/929, T. 11.12.2015.

¹²⁰ Yazılı Soru Önergesi, E. 7/959, T. 14.12.2015.

¹²¹ Yazılı Soru Önergesi, E. 7/1024, T. 15.12.2015.

¹²² Yazılı Soru Önergesi, E. 7/6630, T. 09.06.2016.

bilim dallarından (eğitim, sosyoloji, tarih, ilahiyat vb.) akademisyenler ve tarafları temsil eden sivil toplum kuruluşlarından katılımcılar yer alacaktır.”¹²³

Bunun dışında yasama bünyesindeki bir diğer faaliyet de Sezgin Tanrıkulu tarafından 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun teklifinde bulunulmasıdır. “*Alevi inancına mensup yurttaşların tekçi anlayışla hazırlanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmesinin zorunlu kılınması laiklik ilkesini işlevsiz hale getirmekte, toplumsal barışı bozmaktadır. Bu amaçla Alevi yurttaşlarımızın eğitim sisteminde yaşadığı hak ihlallerinin giderilmesi amacıyla*” sunulduğu söylenen teklifte, Tanrıkulu, Kanun'un 12'nci maddesinin şu şekilde değiştirilmesini önermiştir:

“Tüm milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretileri ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan seçimlik dersler arasında yer alır.”

Söz konusu kanun teklifi dikkate alınmadığı gibi, bu konuda milletvekilinin yalnızlığı da parlamentonun İHAM kararlarının yerine getirilmesi konusunda ümitvar bir pozisyonda olmadığını düşündürmektedir. Öte yandan gerekçede konunun sadece Alevilik yönünden ele alınması da diğer inanç ve kanaatlerin dışlanması yani bütüncül nitelik taşımasını bağlamında eleştiriye açıktır.

3. Kararın Yürütmedeki Yankısı

Bakanlar Komitesi'nin standart denetimine tâbi ve “Zengin grubu” kararları olarak bilinen iki kararın icra edilmesi için, birinci kararla ilgili olarak İnsan Hakları Ortak Platformu, ikinci kararla ilgili olarak ise Alevi Düşünce Ocağı ile Helsinki İnanç Girişimi, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ile iletişim kurmuştur.¹²⁴ Bu örgütlerin iletişimine tâbi olan söz konusu karar, 16 Şubat 2015 tarihinde kesinleşmiştir. Normal şartlarda altı ay içinde, bu ihlal kararının gereğinin yapılması ve gelecekte benzer ihlallerin ortaya çıkmaması için genel önlemlere yönelik bir eylem planı sunulması gerekmesine rağmen çerçeve nitelikte eylem planı, 2015-2016 eğitim-öğretim yılının ortasında sunulmuş, 2016-2017 eğitim-öğretim yılına girilirken dahi bu konuda etkili adımlar henüz atılmamıştır. Çerçeve nitelikteki eylem planında 2015 yılı sonuna kadar, Başbakanlık, Adalet Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan ve sivil toplum örgütlerinden ve de farklı disiplinlerden akademisyenler arasından katılımcıların belirleneceğı, en geç 2016 yılının Mart ayında çalışmalarına başlayacak çalışma grubunun, farklı ülkelerdeki uygulamaları inceledikten sonra en geç 2016 yılının sonunda tavsiye niteliğindeki kararını ortaya koyacak araştırmalarını sonuçlandıracağı ifade edilmiştir.¹²⁵

CHP milletvekili Sezgin Tanrıkulu'nun yazılı soru önergesine 16.06.2016 tarihinde verilen yazılı yanıtta da benzer ifadeler tekrar edilmiş; Bakanlar Komitesi'ne 2016 yılının Mart ayında çalışmalarına başlayacağı söylenen çalışma grubunun, 2016 yılının Haziran ayında çalışmalarına başlayacağı ifade edilmiştir. Bu yanıtta, Din Öğretileri Genel Müdürlüğü'nün “Mansur Yalçın ve Diğerleri Kararının İcrasına Yönelik Eylem Planı” hazırlandığı ve planın Adalet Bakanlığı'na sunulduğu; Adalet Bakanlığı'nın da bu plana son şeklini verdiğı söylenmiştir. Ancak bu sürece İHOP, Helsinki İnanç Girişimi, Alevi Düşünce Ocağı

¹²³ İsmet Yılmaz'ın 99074258-610-E-59 sayılı "Soru Önergesi" konulu, 16.06.2016 tarihli yanıt yazısı.

¹²⁴ Bu konudaki tüm bilgiler için bkz. <http://www.coe.int/en/web/cm/home>

¹²⁵ DH-DD(2016)43, 15.01.2016 uyarınca, hükümet tarafından sunulan 21.12.2015 tarihli eylem planı.

örgütlerinden hiçbiri dâhil edilmemiştir. Bu durum, sivil toplum katılımı konusunda çoğulcu yaklaşımın varlığını tartışmalı hale getirmekte ve gölgelemektedir.

Bundan başka, *Mansur Yalçın ve diğerleri* kararı, yürütme erkinde, öncelikle Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın açıklamalarında yankı bulmuştur. Dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, kararın verilmesinden sonraki hafta Milli Eğitim Bakanlığı'na yaptığı ziyaret vesilesiyle gerçekleştirdiği basın toplantısında şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır:

“AİHM'in daha önceki benzer konularda farklı kararlar verdiği de malum. Avrupa içinde ne kadar farklı uygulamalar olduğu da malum. Türkiye'de Din Kültürü ve Ahlak dersi bütün dinleri içerecek şekilde veriliyor. Bazı ülkelerdeki öğrenciler kiliselere götürülüyor, belli okullarda uygulamalı din dersi hepsine veriliyor. Şimdi bütün bu uygulamaları göz ardı edip de, Türkiye'de dersi bir dini baskı aracı gibi yansıtmaya çabalarını kabul etmemiz mümkün değil. Din Kültürü ve Ahlak dersi, hele hele Türkiye'nin çevresindeki gelişmelere baktığımızda bu Türkiye için elzemdir. Devlet dini anlamında söylemiyorum; dini telakki, aile içinde öğrenilir, zamanla gelişilir. Ama doğru ve sağlam bir bilgi eğitim müesseselerimizi aracılığıyla verilmezse; çevremizdeki radikalleşmelerin kaynağını teşkil eden, düzensiz ve sağlıklı dini bilgiyi denetleme imkanı da kalmaz. Din, insanoglunun varoluşundan beri, ateistler tarafından bile kabul edilen bir gerçek olarak toplumda, insanın yaşadığı her yerde, sosyal vaka olarak da inanç sistemi olarak da yaşamıştır. Burada Din Kültürü ve Ahlak dersine Türkiye'de duyulan ihtiyaç, bu konularda benzer meydan okumaların görülmediği başka ülkelere göre farklı olabilir. Biz burada kendi ihtiyaçlarımıza cevap verecek adımlar atarız. Hiçbir insana dini gerekçelerle baskı uygulanmaz. Nasıl ben Marksist değilsem ama Marksizmi bilmek iktisat okunurken de uluslararası ilişkiler okurken de bir zaruretse, bir ateistin dahi belli bir vasatta din kültürünün sahibi olması, yapacağı her sosyal analiz için bir zarurettir.”¹²⁶

Siyasi nitelik taşıyan bu açıklamanın, açıklama yapan kişinin yetkili karakteri dikkate alındığında dezenformasyon yaratmama sorumluluğu ile uyumsuz olduğunu söylemek gerekiyor. Bu değerlendirmede birkaç ima ve tespitin bulunduğu görülmektedir.

Birincisi; söz konusu kararın, çifte standartla ve Türkiye'ye özel olarak verildiği ima edilmektedir. Oysa yukarıda da değinildiği gibi İHAM, 46 Konsey üyesi içinde Sözleşme ile uyumsuz dört örneğin bulunduğunu söylemiş ve bu ayrık örneklerle ilgili de ihlal kararı vermiştir. Yani İHAM'ın Türkiye'ye özgü tutarsız bir karar vermesi söz konusu değildir. Karar, geçmişte farklı Avrupa ülkelerine karşı verilen ihlal kararlarıyla oluşturulan içtihadın Türkiye yönünden uyarlanmasıdır.

İkincisi; bu dersin dinsel radikalleşmeye karşı bir güvence getirdiği; bu bakımdan laiklik ilkesine aykırı değil, onunla uyumlu olduğuna işaret edilmekte ve İHAM'ın dersin başlı başına varlığına karşı bir ihlal kararı verdiği ima edilmektedir. Oysa İHAM, söz konusu dersin anılan meşrû amaçları yönünden olumsuz bir belirleme yapmamakta, hatta çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede bu tür bir dersin verilmesini anlaşılır görmektedir. Öyle ki Mahkeme, ilk kez *Hasan ve Eylem Zengin* kararında, hükümetin ilk olarak okullardaki din öğretiminin fanatizmle mücadele için uygun bir yöntem olduğu ve ikinci olarak ders programının hem hazırlanma, hem de uygulama aşamasında laiklik ilkesine uygunluğunu

¹²⁶ "Davutoğlu'ndan AİHM'in din dersi kararına ilk tepki", CNNTURK, 17.09.2014.

<http://www.cnnturk.com/video/turkiye/davutoglundan-aihmin-din-dersi-kararina-ilk-teпки>

denetleme görevinin idare mahkemelerinde bulunduğu yönündeki görüşlerini kaydetmiş ve böyle bir amacı ilkesel olarak anlaşılır görmüştür.¹²⁷ Kaydedilmelidir ki İHAM tarafından belirlenen ihlal, ima edilen aksine, dersin varlığından değil, tek yönlü içerik taşıması ve bu içeriği almanın ebeveynlerin istekleri hilafına verilmesinden kaynaklanmıştır. Bu bakımdan İHAM yönünden Marksizm eğitimi veya din dersi açısından ilkesel bir farklılaşma olmayacaktır. Yani ebeveynlerin felsefi görüşleriyle çelişen ve zorunlu kılınan bir derste Marksist endoktrinasyon yapılması durumunda, aynı şekilde eğitim özgürlüğü ihlali oluşabilir. Çünkü İHAM'a göre; eğitim faaliyetinde belli bir dersin açılması yönde takdir kullanıldığında bu takdir, tek yönlü koşullandırmayla (endoktrinasyon) ile değil; nesnel, eleştirel ve çoğulculuk içererek; ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygı gösterilerek kullanılmalıdır.¹²⁸ Söz konusu belirleme, din eğitimi yönünden de Marksizm eğitimi yönünden de geçerli olacaktır.

Başbakanın dışında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da, kararın verilmesinden iki hafta sonra, Türkiye Yeşilay Cemiyeti Uluslararası Uyuşturucu Politikaları ve Halk Sağlığı Sempozyumu'nda yaptığı konuşmada, kararla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur:

“(...) Bakan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, geçen haftalarda Türkiye aleyhine bir karar aldı. Zorunlu Din ve Ahlak Kültürü dersinden öğrencilerin muaf sayılmasını temin edecek bir düzenleme istiyor. Aslında bu karar yanlış bir karar, çünkü Batı'da bunun uygulaması yok, böyle bir şey olmaz. Dünyanın hiçbir yerinde, şimdi bir örnek veriyorum. Zorunlu fizik dersinin, zorunlu kimya dersinin, zorunlu matematik dersinin tartışma konusu olduğunu göremezsiniz ama ne hikmetse zorunlu Din Kültürü ve Ahlak dersi her zaman tartışma konusu olur. Eğer zorunlu Din ve Ahlak Kültürü dersleri olsun mu olmasın mı diye tartışılacaksa, uyuşturucu bağımlılığından neden şikayet ediliyor, terörden, şiddetten, ırkçılıktan, anti semitizmden, İslamofobiden neden şikayet ediliyor? Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak dersini tartışmaya açarsanız, kaldırırsanız çok tabii olarak uyuşturucu onun yerini doldurur, şiddet gelir, ırkçılık gelir, onun yerini doldurur. Biz manevi değerlerine bağlı bir nesilden söz ettiğimizde, hem içeride hem dışarıda itirazlar yükseliyor. Biz alkole ilgili Avrupa ülkelerinde olan, Amerika Birleşik Devletlerinde olan, hatta onlardan çok daha hafif düzenlemeleri getirdiğimizde içeride ve dışarıda hedef yapıyoruz. Arkadaşlar bizim içimiz yanyor, içimiz. Biz dertliyiz, dertli (...)”¹²⁹

Bu açıklama da benzer şekilde dezenformasyon üretmektedir. Şöyle ki söz konusu açıklama, ihlalin kaynağının Türkiye'de din eğitimi verilmesinden kaynaklandığını ima etmektedir. Oysa yukarıda da değinildiği gibi İHAM, Türkiye'nin din eğitimi vermek veya vermemek konusunda takdir yetkisinin olduğunu, hatta çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede müfredatından İslam'a daha fazla yer verilebileceğini söylemiş; fakat bu derste Sünni İslam merkezli anlatıların bulunduğu ve bu anlatıların, Alevi vs. ebeveynlerin istekleri hilafına zorunlu olarak aşılmasının ihlal yarattığını tespit etmiştir. Yani somut olay yönünden Alevi inancına ilişkin yeterli ve çoğulcu bir yöntemle bilgi sunmayan DKAB dersi uygulaması, farklı dinler hakkında bilgi sunan bir kültür dersi uygulaması değildir. Altı çizilmelidir ki İHAM, iç hukuktaki mahkemelerden ayrı olarak, böyle bir dersin bile ihlal yaratmayacağını; ihlali yaratanın böyle bir dersin zorunlu tutulması olduğunu söylemektedir.

¹²⁷ Hasan ve Eylem Zengin, s.53.

¹²⁸ A.g.y., s. 52-53 ve 68.

¹²⁹ Yayın için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=Uan9jBR2LPU>

Üçüncüsü; gerçekten de daha önce İHAM kararlarında zorunlu fizik dersinin, zorunlu kimya dersinin, zorunlu matematik dersinin ihlal yarattığı bir örnek yoktur. Ne var ki bu, ima edilenin aksine bir çifte standardı ifade etmemektedir. Çünkü sosyal bilimlerde “matematiksel endoktrinasyon” veya “kimyasal endoktrinasyon” şeklinde bir kavramlaştırma, böyle bir pratik şimdiye kadar gerçekleşmediği için bilinen bir şey değildir; buna karşın “dinsel endoktrinasyon” özellikle çok sayıda totaliter örnekte görüldüğü üzere, siyasi amaçlara ulaşmak üzere kullanılan yaygın bir pratiktir. Öte yandan İHAM, bu açık durum karşısında bile dikkatli bir dil kullanmış; devletin aktarılan yükümlülükleri yönünden, din dersleri ile diğer dersler arasında bir fark olmadığını özellikle ifade etmiştir.¹³⁰ Şu halde biyoloji veya tarih dersinde de bu tür bir endoktrinasyon yapılacak olursa bu derslerin de ihlal yaratması olasıdır. Yani dersin adının önemi yoktur; mesele bir ilke meselesidir.

Dördüncüsü; Türkiye’deki Sünni İslam merkezli ve endoktrinasyon içeren dersi almayan kişilerin uyuşturucu bağımlısı, terörist, şiddet yanlısı, ırkçı, anti-semitist, İslamofobik olarak ima edilmesinin ise bizzat dini dayatmalardan korunma hakkı ve farklı kanaatlere saygı hakkına zıt bir nitelik taşıdığı kaydedilmelidir. Sonuç itibarıyla bu açıklamaların, İHAM’ın ortaya koyduğu insan hakları standartları ile uyumlu olmaktan uzak olduğunu kaydetmek gerekmektedir.

Yürütmede siyasal düzeydeki bu açıklamaların dışında da gelişmeler yaşanmıştır. Basında sunulan bilgilere göre; uzun yıllardır süregelen, dersten muafiyet için ebeveynlerin kimlik bilgilerini göstermesi şeklindeki politikada değişikliğe gidilmiştir. İHAM’ın nüfus cüzdanındaki din hanesi uygulamasını Sözleşme’ye aykırı bulduğu *Sinan Işık v. Türkiye*¹³¹ kararından sonra özellikle önem taşıyan bu değişiklik, anılan ihlali daha da derinleştirmiştir. Basına yansıdığı kadarıyla Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün 3 Şubat’ta illere gönderdiği yazıyla, azınlık okulları hariç, nüfus cüzdanında din hanesi boş bırakılan ya da Hıristiyanlık ile Musevilik dışında herhangi bir dine mensup olan öğrencilerin din kültürü ve ahlak bilgisi dersi almak zorunda bırakılması uygulaması başlamıştır. Eski uygulama, anne ya da babasından biri Hıristiyan veya Musevi olan öğrenciler din dersinden muaf olabilmesinin mümkün görülmesi yönündeydi. Bunun için anne ya da babanın nüfus cüzdanında yazan din hanesini göstermek yeterliydi. Fakat yeni uygulama bu bağlamda bir farklılaşma yaratmıştır. Bu uygulamayla, Hükümetin Strazburg önündeki savunmasında ileri sürdüğü “ateistlerin bu dersten muaf olabileceği” yönündeki söylemi çökmekte; ayrıca kendisi Hıristiyan, annesi Müslüman olan kişilerin çocuklarının dersten muaf olması için çocuklarının din hanesine Hıristiyan yazmak zorunda kalması söz konusu olmaktadır.¹³² Bu bağlamda, yeni (yeniden) yaygınlaşan Hıristiyan kişilerden vaftiz belgesi gibi belgelerin istenmesi pratiği de İHAM kararının öngördüğü, muafiyet hakkının kullanımında kişilerin dini inanç ve kanaatlerini açığa vurmaya zorlanma ve yürütmenin keyfi muamele etmesi yasağına aykırı bir uygulama olarak dikkat çekmektedir.¹³³

Son olarak; konuyla ilgili bir diğer sorun da, öğrencilerin ortaöğretim veya üniversite eğitimlerini hangi okullarda yapacağını belirlediği Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş, Yükseköğretime Geçiş ve Lisan Yerleştirme (YGS) sınavlarında da öğrencilere bu dersin

¹³⁰ A.g.y., s. 49.

¹³¹ *Sinan Işık v. Türkiye*, İHAM, 21924/05, 02.02.2010.

¹³² “Kimliğinde Din Hanesi Boş Olanlar Dikkat!”, Cumhuriyet, s. 7.11/02/2015,

¹³³ “Din Dersi Muafiyeti için Vaftiz Belgesi Dayatması Hak İhlali”, Bianet, 27.09.2016.

sorulmasıyla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin yaşamlarını belirleyen kritik bir sınavda İHAM'ın ihlal kararı belirlemesi yaptığı bir dersten soru sorulması, mevcut ihlali derinleştirmekte ve yeniden üretmektedir. Öyle ki bu dersten muaf olan öğrencilerin durumu konusundaki yasal belirsizlik sorunu, dersten bir şekilde muaf olan öğrencilerin, bu sorular yönünden sıfır puan alması gibi bir sorun yaratmıştır.¹³⁴ YGS'de alternatif soru sorma pratiği uygulansa da bu durum, mevcut sorunun çözümü için yeterli değildir.

Sonuç olarak, mevcut durumda, yürütme erkinin de İHAM kararlarının gereğini yerine getirmek konusunda olumlu bir görüntü sunmadığını söyleyebiliriz.

4. Kararın Yargıdaki Yankısı

Mansur Yalçın ve diğerleri kararının yargı organlarının kararlarındaki ilk kez Antalya 1. İdare Mahkemesi'nin bir kararında yankı bulmuştur. Ateist bir ailenin ilkökul çağındaki çocuklarının DKAB dersinden muaf olması talebinin reddedilmesi üzerine açtıkları davada İdare Mahkemesi, Mansur Yalçın ve diğerleri kararının üzerinde durmuş şu şekilde bir sonuca varmıştır:

"[İHAM] öğretime ilişkin müfredatta yapılan ve kararımızda hüküm kurmaya yeterli görülen tespitler uyarınca, ülkemizde çoğulculuk anlayışı içerisinde, nesnel ve rasyonel bir şekilde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda, Anayasanın 24. maddesinde, "din kültürü ve ahlak bilgisi" öğretiminin zorunlu olduğunun belirtilmesi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının 'din kültürü ve ahlak bilgisi' olmasına rağmen, içerik olarak 'din kültürü ve ahlak bilgisi' öğretimi olarak kabul edilmeyeceği açık olduğundan ve 'din eğitimi'nin de ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olması karşısında, okulda zorunlu olarak okutulan 'din kültürü ve ahlak bilgisi' dersinin ailenin dini ve felsefi inançlarına ya da inançsızlıklarına uygun olmadığını belirten davacıların herhangi bir din mensubu ya da ateist (Tanrıtanımaz) olduğuna bakılmaksızın, bu içeriği ile zorunlu tutulmasına hukuka uyarlık bulunmamaktadır."¹³⁵

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından temyiz edilen bu karar, 05.08.2016 tarihi itibarıyla Danıştay 8'nci Daire Başkanlığı'nda, tetkik hâkimine verilme sırası beklemektedir.¹³⁶

Yasama ve yürütme erklerinden farklı olarak İHAM kararının yerine getirilmesi konusundaki yegane olumlu gelişme, yargı bünyesinde gerçekleşmiştir. Bunun etkili hale gelmesi ise Danıştay'ın söz konusu kararı onaylamasına bağlıdır. Ancak bu kararın dahi, muaf olan öğrencilerin ders saatlerinde ne yapacakları, diğer öğrenciler ve kamu makamları gözünde damgalanma olasılığı ve dersten muaf olmak pahasına din ve inancını açıklamaya zorlanmaları sorununu çözebilecek değildir.

¹³⁴ Bu konularda bkz. Şirin/Duymaz/Yıldız, s. 44.

¹³⁵ Antalya İdare Mahkemesi, E. 2014/1777, K. 2015/1550, T. 30.12.2015.

¹³⁶ Danıştay 8. Daire Başkanlığı, E. 2016/9673.

D. Doktrinin Tepkileri

Siyasal özneler ve erklerin dışında, bu konuda hukuk doktrininin tepkilerine bakıldığında; güncel literatürde zorunlu din dersiyle ilgili kalem oynatan yazarların neredeyse tamamının bu kararları olumlu karşıladığı görülmektedir.¹³⁷ Bununla birlikte karara yönelik eleştiriler getirilebilmekte ve kararın yerine getirilmesi yöntemleri konusunda fikir ayrılıkları oluşabilmektedir.

1. Karara Yönelik Eleştiriler

Karara yönelik eleştiri getiren yazarlardan biri Kemal Gözler'dir. Gözler, İHAM'ın kararını doğru ve yerinde bulmakla birlikte karara bir noktadan eleştiri getirmektedir. Yazara göre; Eğer din kültürü ve ahlak derslerinde Alevi öğrencilere sadece Sünni inancıya göre İslam değil de, Alevilik de öğretilseydi, din kültürü ve ahlak dersi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun olacaktı. Yani Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine göre, bu dersin içeriği, dersi alan öğrencinin mezhebine göre farklı olmalıdır. (...) AİHM, bizim isteğe bağlı din dersinde verilebileceğini düşündüğümüz bilgilerin zorunlu din kültürü dersinde verilmesi gerektiğini söylemektedir. Yani okul idaresi, zorunlu dersinin içeriğini, bu dersi alan öğrencilerin din ve mezheplerini göz önüne alarak çeşitlendirmelidir. Oysa bunu pratikte gerçekleştirmek imkansızdır. Kaldı ki, böyle bir şeye teşebbüs edilmesi laiklik ilkesine ve keza din ve vicdan hürriyetinin aykırılık oluşturur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yukarıdaki kararında ifade ettiği standartları uygulayabilmesi için, okul idaresinin öğrencilerin din ve mezheplerini bilmesi gerekir. Peki, ama okul idareleri öğrencilerin mezheplerini nasıl tespit edecekler? Yoksa okul idareleri, öğrencilerin velilerine hangi mezhepten olduklarını mı soracaktır.¹³⁸

Yazarın bu eleştirisine katılmak mümkün değildir. Çünkü öncelikle İHAM, yazarın iddiasının aksine, bu dersin içeriğinin, dersi alan öğrencinin mezhebine göre farklı olması gerektiğini söylememekte ve/veya dersin içeriğinin öğrencilerin din ve mezheplerini göz önüne alarak çeşitlendirmesini konusunda mutlak bir talimatta bulunmamaktadır.¹³⁹ Aksine Mahkeme, takdir marjı doktrininin bir gereği olarak, müfredatın düzenlenmesi ve planlanması konusunun taraf devletin yetkisinde bir konu olduğunu, dolayısıyla bu konuda hüküm

¹³⁷ Berke Özenç, "AİHM ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 2008(2), ss. 191-226; Olgun Akbulut/Zeynep Oya Usal, "Parental Religious Rights vs. Compulsory Religious Education in Turkey", International Journal on Minority and Group Rights, 2008(15), ss. 433-455; Kemal Gözler, "1982 Anayasasına Göre Din Eğitimi ve Öğretimi", Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu'na Armağan, Ankara, Adalet Yayınevi, 2010, ss. 317-334; Altıparmak, A.g.y.; Osman Doğru/Atilla Nalbant, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi: Açıklama ve Önemli Kararlar, C.2, Ankara: CoE, 2013, s. 738; Fazıl Sağlam, Anayasa Hukuk Ders Notları, Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2013, ss. 325-326.; Özgür Heval Çınar, "An Unsolved Issue: Religious Education in International Human Rights Law and the Case of Turkey", Özgür Heval Çınar/Mine Yıldırım, (eds.), Freedom of Religion and Belief in Turkey, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2014, ss. 185-207. Tanör/ Yüzbaşıoğlu, s. 172-174.; Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, İstanbul: Yetkin Yay., 2014, s. 81; Şirin/Duymaz/Yıldız, ss. 35 vd.; İbrahim Kaboğlu, Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar, İstanbul: Legal Yay., 2016, s. 296.

¹³⁸ Gözler, ss. 330-331.

¹³⁹ Yazarın makalesinin 13'üncü dipnotundaki İngilizce alıntı, karar metninden değil; kararın basın duyurusundan yapılmıştır.

vermenin kendi işi olmadığını; çözümün ülke ve döneme göre değişiklik gösterebileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁰ Mahkeme'nin bu konudaki geleneksel yaklaşımı, taraf devletlerin takdirleriyle belirlenen müfredatta yer alan bilgilerin, öğrencilerin, yersiz bir din benimsetme uğraşından uzak, sakin bir ortamda, dinle ilgili olarak eleştirel bir bakış oluşturmalarını sağlayacak şekilde nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılıp aktarılmadığını incelemektir.¹⁴¹

Mahkeme'nin belli bir mezhep temelli din ve felsefelerle diğerlerine göre öncelikle verilmesini anlayışla karşıladığını söylemesi¹⁴² ve fakat Alevi inancına sahip topluluğun Türk nüfusundaki oranı çok büyük olmasına rağmen, öğrenciler Alevi inancının itikat veya ibadet unsurları hakkında eğitim alamadığını tespit etmesi¹⁴³, Türkiye'ye, Gözler'in iddia ettiği gibi bu derslerde Alevilik öğretme yükümlülüğü getirmemektedir. İHAM açısından tek yönlü bir din dersi verilmesi veya verilmemesi tek başına bir ihlal durumu yaratmaz; fakat bu tür bir dersin verilmesi yönünde bir takdir kullanılacaksa bunun zorlayıcı nitelik taşımaması gerekir. Bu gerçekleştirilirken, taraf devlete belli bir metot dayatılmamaktadır. Bu bakımdan söz konusu dersin tamamen kaldırılması, müfredatın içeriğinin çoğulculuğa uygun hale getirilmesi, dersten muafiyet imkanı tanınması vb. seçeneklerden birini tercih etmek taraf devletin işidir. Bu bakımdan İHAM'ın Türkiye'yi, laiklik ilkesine aykırı bir uygulamaya zorladığını söylemek, oldukça iddialı ve ikna edici olmaktan uzak bir belirlemedir.

İkinci olarak; yazar, İHAM'ın kişilerin din ve kanaatini açıklamaya zorlayan bir sistem talep ettiğini ima etmektedir. Buna katılmak mümkün değildir. Çünkü bilakis Mahkeme, bizzat bu durumun ihlal yaratacağını tespit etmiştir. Mahkeme'ye göre;

“Bu muafiyetin kapsamı ne olursa olsun, ebeveynlerin okul yetkililerine dini ve felsefi inançlarını bildirmelerinin zorunlu olması, inanç özgürlüklerine saygı gösterilmesi için uygun bir araç değildir.”¹⁴⁴

Dolayısıyla yazarın bu belirlemesine de katılmak mümkün değildir.

Anılan kararlarla ilgili bir diğer eleştiri de Türkiye Barolar Birliği'nin Din ve Vicdan Özgürlüğü raporunda ileri sürülmüştür. Raporda kural olarak kararlar doğru bulunmakta; fakat bu kararlarda çocuğun din özgürlüğü boyutu üzerinde yeterince durulmadığı eleştirisi ileri sürülmektedir.¹⁴⁵ Türkiye'nin Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne taraf olduğu ve bu Sözleşmede çocukların din özgürlüğünden bahsedildiği dikkate alındığında anılan eleştiriler yapıcı ve doğrudur.

2. Kararın Yerine Getirilme Yöntemine İlişkin Fikir Ayrılıkları

Türkiye doktrininde kararın yerine getirilmesi konusunda genellikle dersin içeriğinin çoğulcu hale getirilmesi veya zorunlu olmaktan çıkartılması önerileri ileri sürülmüştür.¹⁴⁶ Derya Kap,

¹⁴⁰ Eylem ve Zengin, s.51. Takdir marjı doktrini konusunda bkz. Tolga Şirin, “Takdir Marjı Doktrini (Margin of Appreciation) ve Türkiye Anayasa Mahkemesi İçin Anlamı”, Anayasa Hukuku Dergisi, C.2, S.4, 2013, ss. 359-401.

¹⁴¹ A.g.y., s.52.

¹⁴² A.g.y., s.63.

¹⁴³ A.g.y., s.67.

¹⁴⁴ A.g.y., s.75.

¹⁴⁵ Şirin/Duymaz/Yıldız, s. 43.

¹⁴⁶ Altıparmak, s. 17; Şirin/Duymaz/Yıldız, ss. 142 vd.

kısa vadede dersin zorunlu olmaktan çıkartılmasının mümkün olmadığını, gerçekleşmesi en güçlü seçeneğin dersin içeriğin İHAM hükümleri çerçevesinde yenilenmesi olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴⁷ Ergun Özbudun ve Zafer Gören, uygulamada din kültürü dersinin belli bir dinin propagandasına dönüşmesinin her zaman mümkün olabileceğine dikkat çekmekte,¹⁴⁸ bu bakımdan zımnen Anayasa'da değişiklik yapılmasını önermektedirler.

Burada, öncelikle dersin zorunluluğu sorununun ilk bakışta mutlaka anayasa değişikliğini gerektirmediği, sorunun yorum yoluyla aşılabileceğini kaydetmek gerekir. Mesela bir görüşe göre Anayasa'nın 24'üncü maddesinde geçen "Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır" ifadesi, dersten muaf olunması hakkını dışlamamaktadır. Bu savın izlerine ilk kez Milli Güvenlik Konseyi tutanaklarında Tahsin Şahinkaya tarafından ileri sürülen sorularda rastlanmaktadır. Şahinkaya, "din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler arasında yer alır şeklindeki taslağa, "okunan" veya "okutulan" ifadesinin eklenmesi gerektiğini önerirken, bu yolla dersin tarih, coğrafya, matematik gibi bir ders olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu öneri diğer üyeler tarafından da kabul edilmiş ve madde metninde değişikliğe gidilmiştir. Bu yaklaşım, muafiyet konusunda bir çıkış noktası olabilir. Doktrinde de Kerem Altıparmak, 2005 yılında yazdığı bir gazete makalesinde şu görüşü savunmuştur:

"Anayasa'da ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nda öngörülen 'zorunluluk' müfredatta din dersinin bulunmasıdır. Gerçekten de 24. maddenin devamında 'Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır' ifadesi yer alır. Demek ki, Anayasanın amacı kişilere zorunlu din dersi vermek değil, tam tersine Anayasada belirtilen dışında zorunlu din eğitimi yapılmasını engellemek. Madde gerekçesinde de bu durum ifade edilir. Yani 24. madde bir bütün olarak rahatlıkla bir sınırlama hükmü değil, güvence hükmü olarak okunabilir. O halde 24. maddedeki zorunlu din dersine ilişkin cümle rahatlıkla şu şekilde anlaşılabilir: 'İlköğretim ve lise düzeyinde din dersinin müfredatta bulunması zorunludur. Devlet, öğrencinin velisi aksi yönde irade beyanında bulunmadığı sürece tüm öğrenciler bu dersi vermekle yükümlüdür.'"¹⁴⁹

Bu görüş, doktrinde farklı yazarlarca desteklenmiş,¹⁵⁰ TBB raporunda da benimsenmiştir. Bu bakımdan örneğin nasıl ki beden eğitimi dersi de müfredatta yer almasına rağmen, fiziksel engeli olan bir kişi dersteki bazı davranışlardan muaf olabilmektedir; aynı şekilde DKAB dersinin zorunlu olarak müfredatta varlığı da bir temel hakka dayanan muafiyet olasılıklarını dışlamayacaktır.¹⁵¹ Bu, anlamlı ve dikkate değer bir yorumdur.

Buna ek olarak söz konusu maddeyle ilgili şöyle bir yorum da ileri sürülebilir: Mevcut durumda hâkim görüş, söz konusu maddeden "Din Kültürü ve Ahlak öğretimi almak yurttaşlar için bir ödevdir" şeklinde bir anlam çıkartmaktadır. Bu çıkarımın doğal uzantısı da "yurttaşlar, talep etmeseler bile bu eğitimi almak zorundadırlar." şeklinde olmaktadır. Oysa söz konusu madde, yurttaşlara ödev değil, hak getiren bir madde olarak algılanabilir. Bu

¹⁴⁷ Derya Kap, "Türkiye'de Zorunlu Din Dersi Uygulaması", Akademik Perspektif, 2004, s. 61.

¹⁴⁸ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara: Yetkin Yay., 2014, s. 81; Gören, s. 519.

¹⁴⁹ Kerem Altıparmak, "Zorunlu Din Dersi Gerçekten Zorunlu mu?", Radikal 2, 13.02.2005;

¹⁵⁰ Çınar, s. 187; Tolga Şirin, "Zorunlu Din Dersi Tartışmasının Görünmeyenleri", Güncel Hukuk Dergisi, Mart 2015.

¹⁵¹ Şirin/Duymaz/Yıldız, s. 39.

durumda maddeden “Din Kültürü ve Ahlak öğretimi almak yurttaşlar için bir haktır” denecektir. Söz konusu eğitimi almak bir haksızlık kişilerin bu hakkı kullanmak veya kullanmamakta özgürdür. Zorunluluk ise devlet yönünden geçerlidir. Yani yurttaşların din eğitimi talep etmesi durumunda, devlet bu yükümlülüğünü Anayasa md. 65’deki “mali yetersizlik”¹⁵² vb. bahaneler ileri sürmeksizin yerine getirmek zorundadır. Maddenin öngördüğü zorunluluk yurttaşların hakkını kullanma zorunluluğu değil, devletin bu hakkın kullanılmasını talebine yanıt verme zorunluluğudur.

Bu yorum yöntemleri, Ergun Özbudun ve Zafer Gören’in ifade ettikleri gibi, dersin içeriğinin belli bir dinin propagandasına dönüşmesi ve bunun bilirkişi raporlarında göz ardı edilmesi tehlikesi karşısında, dersin zorunlu olmaktan çıkartılmasına ilişkin yargıçlara imkan sunmaktadır. Ne var ki böyle bir yöntem, sorunun kökten çözülmesine yardımcı olmayabilir. Türkiye Barolar Birliği raporunda da ifade edildiği gibi, ders için muafiyet imkanının tanınması yeterli olmayacaktır. İHAM’ın *Grzelak v. Polonya* kararında da görüldüğü gibi, muafiyet tanınan öğrencilerin bu durumlarından dolayı öğrenciler arasında veya sonraki yaşamlarında karneleri vb. belgeler yoluyla “damgalanma” tehlikesi altına girebileceği göz ardı edilmemelidir.¹⁵³ Bu bakımdan Özbudun’un ifade ettiği gibi dersin zorunlu olmaktan çıkartılması, 1961 Anayasası döneminde olduğu gibi dersin talep edenlere verilmesi şeklinde bir uygulama sorunu kökten çözecek görünmektedir.

Zorunlu Ders Konusundaki Görüşler -1

Zorunlu Ders Muafiyeti İmkânını Dışlar	Zorunlu Ders, Muafiyeti İmkânını Dışlamaz
Hâkim Görüş ve İçtihat	Azınlık Görüşü

Zorunlu Ders Konusundaki Görüşler -2

Din Kültürü ve Ahlak Öğretimi Almak Yurttaşlar İçin Bir Ödevdir. Talep Olmasa Bile Yurttaşlar Bu Eğitimi Almak “Zorundadır.”	Din Kültürü ve Ahlak Öğretimi Almak Yurttaşlar İçin Bir Haktır. Talep Halinde Devlet Bu Eğitimi Sunmak “Zorundadır.”
Hâkim Görüş ve İçtihat	Azınlık Görüşü

¹⁵² Anayasa’nın 65’inci maddesine göre “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.” Bu durumda söz konusu maddenin, sosyal bir hak olan eğitim hakkının sınırı olan “mali yeterlilik ölçüsü” kriterine bir istisna getirdiği söylenebilir. Öte yandan zorunluluk kavramına böyle bir anlam yüklenmesi durumunda söz konusu hak, OHAL’de dahi dokunulamayacak haklar arasına dâhil edilmiş olur.

¹⁵³ *Grzelak v. Polonya*, İHAM, 7710/02, 15.06.2010. Şirin/Duymaz/Yıldız, s. 32.

Sorunun Çözüm Yöntemleri

Yöntemler	Yapılması Gerekenler
Dersi Alma Zorunluluğunun Korunması + Dersin İçeriğinin Çoğulcu Hale Getirilmesi	Müfredat Değişikliği + Dersin Dinsel Propagandaya Dönüşmesini Engelleyici Denetim
Dersin İçeriğinin Korunması + Dersi Almanın Zorunlu Olmaktan Çıkarılması	Birinci olasılık: Anayasa Değişikliği (i) Anayasa'da Dersin İsteğe Bağlı Olduğunun Düzenlenmesi (1961) (ii) Anayasal Sessizlik (1921-24) + Kanunla Düzenleme İkinci olasılık: Yorum Değişikliği (i) Zorunluluk kaydının, muafiyeti değiştirmedığı yorumu, (ii) Zorunlu kavramının yurttaş dersi alma değil, devlete eğitim verme zorunluluğu getirdiği yorumu
Dersi Almanın Zorunlu Olmaktan Çıkarılması + Dersin İçeriğinin Çoğulcu Hale Getirilmesi	Yukarıdakilerin uyumlaştırılmış biçimleriyle tamamı

Sonuç

Türkiye anayasal tarihine bakıldığında, 1921 ve 1924 Anayasaları döneminde “anayasal sessizlik” söz konusu olmuştur. Yani dinsel eğitim konusunda, karşılaştırmalı hukuktaki birçok Anayasa’da olduğu gibi herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Cumhuriyetin ve yeni ulus-devletin kuruluş sürecine denk düşen bu dönemde, genel olarak eğitime, özel olarak millî/dinî eğitime özel bir işlev yüklenmiştir. İlerleyen yıllarda laiklik ilkesinin hayata geçirilmesi üzerine bu bağlamda devletin dinsel hizmetlerden çekilmesi tercihi eğitimde de karşılık bulmuş ve özellikle 1930 ve 1940’lı yıllarda devlet tarafından yaygın bir din eğitimi verilmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra çok partili yaşama geçildikten sonra ise dinî eğitimin oy potansiyeli karşısında bu konuda esneklik yaşanmış; bu esneme, dinsel radikalleşmeye karşı laiklik ilkesinin korunması adına meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu meşrulaştırma çabası Danıştay tarafından da kabul görmüştür. Demokrat Parti’nin keskin uygulamaları karşısında 27 Mayıs müdahalesinden sonra, bu sürece tepkinin ve 1930’lı yıllardaki laiklik tercihinin sahiplenilmesinin sonucu olarak bu konuda özgürlükçü bir anayasal düzenlemeye gidilmiştir. Cumhuriyetin erken dönem aydınlarının, Avrupa’daki tartışmalar ve örnekleri dikkate alarak sürdürdüğü ve bugün dahi güncel olan birtakım tartışmalar sonucunda din eğitiminin isteğe bağlı olacağı anayasada özel olarak düzenlenmiştir.

Bu durum yine yeniden olağan çok partili yaşama geçilmesiyle gündeme gelmiş; Adalet Partisi bu alanda propaganda yaparak oy potansiyelini arttırmıştır. 12 Mart darbesiyle birlikte din derslerinin zorunlu olması tartışması daha açık tartışılmaya başlanmış; 1970’li yılların ikinci yarısındaki zorunlu hale getirilen ahlak dersi, Türk-İslam sentezi ideolojisine yaslanan 12 Eylül rejimi tarafından zorunlu din kültürü ve ahlak dersine dönüştürülmüştür. Bu süreçte de dersin laiklikle uyumu, dinsel radikalleşmeye karşı bir işlev göreceği savıyla hakılaştırılmak istenmiştir.

Toplumun büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğu ve bu dersten memnun olduğu düşünülecekse de, çocuklarının bu dersi almasını istemeyen ebeveynler özellikle zorlama uygulamasından yakınmışlardır. Danıştay uzun yıllar, ismi DKAB olsa da içeriği din öğretimi olan derslerden muaf olunabileceği yönündeki içtihadıyla bu sorunu çözmeye çalışmışsa da, bunda başarılı olamadığı hallerde konu, İHAM önünde ihlalle sonuçlanmıştır.

Dikkat çeken nokta; tüm bu tartışma ve savların içinde, agnostiklerin, ateistlerin, başta Aleviler olmak üzere farklı mezheplerin yeri olmamıştır. Bu dersten bahsedilen her yerde Sünni İslam ima edilmiştir. Dersin kültür dersi olduğu söylemi de pratikte İslam teorisi ve uygulaması şeklini almıştır. İHAM ilk kararında bu derslerin çoğulcu niteliği ile ilgili sorunu, somut olayda başvuru Alevi olduğu için Alevilere yer verilmediği, ikinci kararda ise Sünni İslam merkezli olarak yer verildiği gerekçesiyle çoğulcu bulmamıştır. Çoğulcu olmayan bir dersten muafiyet imkanı tanınmamasını ise Sözleşme'ye aykırı görmüştür.

İHAM'ın bu kararlarına yasama ve yürütme erkleri olumsuz tepki vermiştir. İdari uygulamada, geçmişte Hıristiyan ve Museviler için görece olumlu olan pratik, ebeveynin nüfus cüzdanının yeterli görülmemesi, çocuğun nüfus cüzdanı ve/veya ek belge talebi yoluyla olumsuz bir boyut kazanmıştır. Bu yanıyla nüfus cüzdanındaki din hanesi uygulamasından kaynaklanan ihlal ile zorunlu tek yönlü din dersi uygulamasından kaynaklanan ihlal birleştirilmiş ve derinleştirilmiştir. Bu bakımdan açığa vurmaya zorlanmama uygulamasına yönelik de etkili bir adım atılmamıştır.

Yürüme bünyesindeki siyasal yetkililer yönünden ise bu kararların bilinçli veya bilinçsiz, kamuoyuna yanlış yansıtıldığı görülmektedir. Bu yanlış aktarmalarda kararın Türkiye'ye yönelik bir çifte standartla verildiği ve İHAM'ın din eğitimine karşı bir pozisyon aldığı imaları yapılmıştır. Karara yönelik tek olumlu gelişme, birinci derece düzeyinde verilen bir yargı organı kararıdır. Danıştay'ın 2010 yılından önce verdiği karara dönüşü ifade eden bu karar henüz onaylanmamıştır. Bu kararda ise dersten muaf olmak için din ve kanaatini açığa vurmaya zorlanmama güvencesi ve muaf öğrencilerin ders saatlerindeki durumuna ilişkin bir açıklama geliştirilememiştir. Bu bakımdan doktrinde dikkate değer ve yapıcı önerilere rastlanmaktadır. Fakat Türkiye'nin İHAS değerlerine ve yurttaşlarının din özgürlüğüne saygı gösterebilmesi için Danıştay'ın ilk derece yaklaşımı onaylaması kısa vadede önemli ve gerekli bir adım olarak görülmektedir. Yeni Anayasa tartışmalarında ise 1961 Anayasası'nın formülasyonu özellikle dikkate değerdir.

Dinler ve İnançların Öğretimi Hakkında Toledo Kılavuz İlkeleri

Prof. Dr. İştar Gözaydın*

Uluslararası hukukta din ve vicdan özgürlüğünün bir uzantısı olarak, din ve inanç eğitimi hususunda iki temel prensibin gözetildiği görülmektedir. Aynı zamanda bu iki temel prensip, bu bağlamda devletlere de yüklenen görevler niteliğindedir:

Bu prensiplerden **birincisi**, anne-babanın belirleyicilik hakkına saygıdır. Temel insan hakları metinleri incelendiğinde, anne-babanın belirleyicilik hakkının temelde iki noktada toplandığı görülmektedir. İlk olarak anne-babalar, çocuklarının eğitiminde karar vericidirler. İkinci olarak da çocuklarına, kendi dini veya felsefi inançları doğrultusunda bir eğitimin verilmesini devletten talep etme hakları vardır. Ebeveyn istediği takdirde, devlet bu görevi yerine getirmekle yükümlüdür.

İkincisi, ayrımcılığa karşı çıkma prensibidir. Din veya İnanca Dayalı Her Türölü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Dair Sözleşmenin 2. maddesinde, hiç kimsenin din ya da inancı sebebiyle devlet, kişi ya da kurumlar tarafından ayrımcılığa maruz bırakılmayacağı belirtilmektedir. Bu da doğal olarak farklılıkları dikkate alan, farklı etnik ve dini kökenden gelen bireylerin birlikte yaşamasına yardımcı olan bir okul programının hayata geçirilmesi ile mümkün olabilecektir. Uluslararası insan hakları belgeleri incelendiğinde, devletin sorumluluğunun sadece bireylerin inançlarına müdahale etmekten kaçınmak olmadığı, bunun yanında tüm bireylerin inanç özgürlüğünden yararlanmasını sağlayacak adımlar atması gerektiği de anlaşılmaktadır. Bu anlamda devlet, toplumda karşılıklı saygı ortamının tesisi için gerekli stratejileri benimsemelidir.

Bu bağlamda son dönemde yapılan en kapsamlı çalışmalardan birisi kısaca “Toledo Kılavuz İlkeleri” olarak anılan rapordur.¹ Kılavuz ilkeler, uluslararası hukukta bizzat bağlayıcılığı olmamakla birlikte, çoklukla ilgili devletlerin uluslararası anlaşmalar dolayısıyla yükümlülük altında oldukları hususları da içeren; insan hakları hukuku bakımından özel önem içeren kimi hususlarda yön verici ilkelerin bir araya getirildiği metinlerdir. Bahis konusu raporu

* Yurttaşlık Derneği (eski adı Helsinki Yurttaşlar Derneği) üyesi

¹ The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools, OSCE (Organisation for Security and Co-operation in Europe) /ODIHR (Office for Democratic Institutions and Human Rights), Warsaw, 2007. OSCE (2007) <http://www.osce.org/odihr/29154?download=true>

ortaya çıkarmak üzere, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Dairesi, uzmanlardan oluşan 33 kişilik bir Danışma Konseyi bir araya getirdi. Uzmanlar, ilgili alanlardaki akademisyenler, siyasa yapıcılar, eğitimciler, hukukçular ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri gibi farklı yapılardan oluşmaktaydı. “Devlet Okullarında Dinler ve İnançlar Hakkında Eğitime İlişkin Toledo Kılavuz İlkeleri” başlığıyla hazırlanmış olan raporda, 55 üye ülkeyi kapsayacak şekilde, din öğretiminde birtakım ilkeler geliştirilmiştir. İlk toplantısı (daha sonraki toplantılar Bükreş ve Viyana’da gerçekleşmiştir) 2007 Mart ayında Toledo’da, İspanya’nın dönem başkanlığında yapıldığından bu isimle anılan rapor², Kasım 2007 sonunda Madrid’de resmen açıklandı. Toledo İlkeleri temelde öğretim programlarının hazırlanmasında uyulması gereken esaslar ve öğretmenlerin eğitimi gibi iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Rapora göre; öğretim programı, ders kitapları ve diğer eğitim materyalleri dini veya seküler yaklaşımlar arasında ayırıcılık yapılmadan hazırlanmalıdır. Program, geliştirme ve uygulamaya açık olmalı ve öğrencilerin yorum ve önerileri için fırsat verilmelidir. Toledo Kılavuz İlkeleri’ne göre dinler hakkında öğretim, hassas, dengeli, kapsayıcı, doktrine edici olmayan, yansız olmanın yanı sıra inanç özgürlüğüyle ilgili insan hakları ilkelerini temel alan niteliklere sahip olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, din derslerinin devlet okullarında varlığına karşı olumsuz bir tutum sergilemeyen bu raporda, dinlerin ötekileştirmeden öğretimi ve objektifliği esas alınmıştır. Toledo Kılavuz İlkelerinde, okullarda din hakkında öğretimin pedagojik boyutu ile birlikte din öğretimi ve din özgürlükleri ile ilgili hukuki boyutun ön planda olduğu söylenebilir.

Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Dairesi Başkanı Christian Strohal tarafından yazılmış olan önsözde; güçler ve “ötekini” yanlış anlamadaki ısrarcı tutumlar nedeniyle inançlar arasında çatışmaların yaşandığı, bu çatışmaların engellenmesinde din eğitiminin önemli bir rol üstlenebileceği vurgulanmaktadır. Önsözün ardından yer verilen Yönetici Özeti bölümünde; raporun hazırlanış aşaması, amaç ve hedefleri, her bir bölümün özeti ile müzakerelerden çıkan genel sonuçlar, muhatap devletlere öneriler ve yol gösterici prensipler maddeler halinde sıralanmıştır. Raporun amacı “Dünyanın artan dini çeşitliliğini ve dinin kamusal alanda giderek daha fazla görünmesini, gelişmiş bir biçimde anlamaya katkı sağlamak” şeklinde ifade edilmektedir.

Rapor 134 sayfa ve altı ana bölümden oluşmaktadır:

I. Toledo Kılavuz İlkelerinin Çerçevesi

Bu bölümde Toledo Kılavuz İlkelerinin temel mantığı ve gerekçeleri açıklanarak; hiçbir eğitim sisteminin, din ve inançların toplumların tarihinde ve kültüründeki etkisini görmezden gelemeyeceği, görmezden gelmesi durumunda bunun hoşgörüsüzlüğü, önyargıları ve düşmanlıkları besleyeceği belirtilmektedir. AGİT’in gerek uyumsuzlukları önleyici rolü, gerek hoşgörü ve karşılıklı saygı kültürü oluşturma misyonu vurgulanarak din eğitimi hususunda izlenmesi gereken ilkelerin oluşturulduğu ifade edilmektedir. Gençleri hayata hazırlamanın okulların önemli bir sorumluluğu olduğu ancak; bu sorumluluğu yerine

² Ayrıca, Raporun ön kısmına eklenmiş giriş mahiyetindeki bölümde, Toledo’nun bu amaç bakımından mana ve ehemmiyeti üzerinde durulmuş; dinlerin buluşması açısından hem cenneti, hem de cehennemi yaşamış bir şehir olarak uygun bir yer olduğu belirtilmiştir. Şehrin tarihi dokusundan alınan örneklerden yola çıkarak yapılan genellemelerle; bugünde geçmişte yaşamış birçok medeniyetin katkısının olduğu, farklı kültür ve inançların bir arada verimli bir şekilde yaşayabilmesi için karşılıklı saygı ve hoşgörünün olmazsa olmazlığı vurgulanmıştır.

getirirken aile ile bütünlük içinde bu işi yapması gerektiği vurgulanmıştır. Dinler ve inançlar hakkında öğretim yapmak için önemli nedenler bulunduğu belirtilerek, bu nedenler şu şekilde sıralanmıştır:

- Din bireylerin hayatında etkili bir güçtür. Bireylerin birbirlerini anlayabilmeleri için dini bilmeleri gerekmektedir.
- Dinler ve inançlar hakkında öğretim yapmak kişinin kendisini ve inançlarını anlamasına, insanlık tarafından tarih boyunca geliştirilmiş olan değerleri takdir etmesine katkı sağlar.
- Tarih, edebiyat ve kültürün çok büyük bir kısmı dini bilgi olmaksızın anlaşılabilir.
- Dini bilgi, kişilerin daha hoşgörülü davranışlar geliştirmelerine ve toplumsal kaynaşmaya katkı yapar.

Ayrıca bu bölümde, din eğitimi hususunda uluslararası örgütlerin önceki ve sürmekte olan çabaları ile AGİT ve Danışma Konseyi'nin özgül katkıları belirlenmektedir.

II. İnsan Hakları Çerçevesi ve Dinler ile İnançların Öğretimi

İkinci bölümde din eğitiminin insan hakları hukuku çerçevesi çizilmiş; din ve inanç eğitiminde öğretmen yetiştirme ve programın geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü ile ilgili ortaya çıkabilecek hususlar değerlendirilmiştir. AGİT sürecinin başlangıcını oluşturan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansının 1 Ağustos 1975'te yayınladığı 7 maddelik bildirinin 7. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi başta olmak üzere din eğitimi ile ilişkili uluslararası metinler değerlendirilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) kararlarına da atıfta bulunularak, din ve vicdan özgürlüğünün; inancı açığa vurma hakkını da kapsadığı üzerinde durularak, bu hakkın ancak ulusal güvenlik gerekçesi ile ve ayrımcılığa yol açmadan kısıtlanabileceği belirtilmiştir. Din eğitiminin paydaşları olan devletin, ebeveyn ya da yasal velinin, çocuğun, öğretmenin, azınlık gruplarının hak ve yükümlülükleri uluslararası belgelere atıflarda bulunularak değerlendirilmiştir.

III. Müfredatı Hazırlama: Yaklaşımlar ve Kavramlar

Üçüncü bölümde öğretim programı hazırlama ile ilgili yaklaşımlar ve kavramlar ele alınmıştır. Din öğretimi hassas, dengeli, kapsayıcı, öğreti aşılama, tarafsız, din ve inanç özgürlüğü bağlamında insan hakları ilkelerine uygun olmalıdır. Müfredat, profesyonel standartlara uygun, kapsayıcı, din ile ilişkili tarihi ve çağdaş olayları içeren, farklı perspektifleri gözetken, okullardaki bu hususlardaki her türlü farklılığı dikkate alan bir tarzda hazırlanmalıdır. Yaklaşımlar olarak, özgül konulu (*subject-specific*), bütünlük (*integrated*) ve müfredatlararası (*cross-curricular*) müfredat tipleri değerlendirilmiştir. Pedagojik yaklaşımlardan, öğretmen ve öğrenci merkezli yaklaşım hakkında bilgi verildikten sonra, din eğitimi yaklaşımlarından, dinden öğrenme ve din hakkında öğrenmenin barışçıl bir ortamda ve empatik bir tavırla uygulandığında öğrenciye kazandıracığı olumlu tutumlara yer verilmiştir. Hangi tür yöntem kullanılırsa kullanılsın, sonuç olarak din öğretiminin öğrencilerde bilgi, tutum ve anlayış kabiliyetini geliştirmesi beklenmektedir. Bu beklentilerden bir kısmı şu şekilde ifade edilmiştir:

- Kişilerin bir din veya inanç sistemine bağlanma/bağlanmama haklarına saygı ve hoşgörü gösterme tutumu,

- Dinler ve inançlar ile ilgili meseleleri insan hakları ve barışı güçlendirmek gibi daha geniş meselelerle ilişkilendirebilme yeteneği,
- Farklı din ve inanç sistemleri hakkında ve dinlerle inançların içinde var olan farklılıklara dair öz bilgiye sahip olmak,
- Tarihe ve tarihi gelişmelere bakış için çeşitli meşru yolların var olduğunu anlamak,
- Farklı dinler ve inanç sistemleri ile bağlantılı olarak gerçekleşen tarihi olaylar ile ilişkili şartların bilgisine sahip olmak,
- Dini veya felsefi kanaatlerin insanların hayatındaki önemini anlamak,
- Farklı dinler ve inançlar arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin farkına varmak,
- Dini topluluklar ve onların üyeleri hakkında var olan olumsuz tek-tipleştirmeleri fark etme ve sorgulama yeteneği.

IV. Öğretmen Eğitimi

Öğretmen eğitiminin ele alındığı dördüncü bölümde; öğretmenlerin demokratik tutum kazanabilecek bir ortamda yetişmesinin ve okul ortamında tüm görevlilerin demokratik tutumları benimsemiş olmasının önemine vurgu yapılarak, öngörülen ideal din dersi öğretmenin özellikleri özetle şu şekilde sıralanmıştır:

- Dinleri ve inançları, insan hakları ve eleştirel düşünce çerçevesinde öğretebilmek,
- Sorunlu konuları güzelce idare edebilmek,
- Öğrencilerle nasıl iletişim kurabileceğine ve onları, öğrenmeye nasıl motive edeceğine dair pedagojik bilgi ve beceriye vakıf olmak,
- Dinler ve inançların -hem günümüzde, hem de geçmişte- toplum ve kültür üzerindeki etkisini anlamak,
- Öğretim yaptıkları toplumlardaki dini çeşitliliğin farkında ve duyarlı olmak, bunun global trendlerle de ilişkisini kurabilmek,
- Din ve inançların insanların yaşamındaki rolünü kavramak,
- Tüm öğrencilerin kendine saygı duyulduğunu, rahat bir şekilde görüş ve inançlarını açıklayabildiğini hissettiği, eleştirel düşüncenin bazı öğrencilerin dini veya dini olmayan düşünce ve inançları nedeniyle kişisel olarak eleştirilmesine yol açmadığı güvenli öğrenme ortamını oluşturabilmek.

V. Dinler ve İnançların Öğretim Programlarının Uygulanması Sürecinde Haklara Saygılı Olunması

Beşinci bölümde; din öğretimi müfredatlarının insan hakları çerçevesinde uygulamasına dair değerlendirmelerle birlikte; bu alanda ortaya çıkan bazı somut -olumlu ya da olumsuz - örnekler değerlendirilmiştir. Kapsayıcı uygulama yöntemleri geliştirme, makul talepleri uygun biçimde karşılama, devletin tarafsızlığı, muafiyet hakları, dinler ve inançlarla bağlantılı mevcut veya potansiyel problemlere hitap edebilme gibi konular, Kanada, Norveç, Bosna-Hersek, Türkiye örneklerine atıfta bulunularak işlenmiştir. Devletin tarafsızlığı ve muafiyet hakkı ile ilgili değerlendirmelerin yer aldığı bölümde, Norveç aleyhine AİHM nezdinde açılmış Folgerø davasının³ karar metninden alıntı yapılarak, uygulamada devletin haklarının sınırlarına işaret edilmiştir:

³ Folgerø / Norveç, 1572/02, 29 Haziran 2007. para. 84(h).

“Devlet eğitim ve öğretim ile ilgili öngörülen görevlerini yerine getirirken müfredatta var olan bilgilerin objektif, eleştirel ve çoğulcu bir tarzda iletilmesine özen göstermek zorundadır. Devletin, anne-babanın dini veya felsefi kanaatlerine karşı saygısızlık olarak algılanabilecek bir telkin sürecini takip etmesi yasaklanmıştır. Aşılması gereken sınır işte budur.”

Türkiye’den AIHM’e taşınan Alevi Türk vatandaşı Eylem Zengin davasına⁴ da bir atıfta bulunulduktan sonra din derslerinin seçimli veya zorunlu olması tercihinin devletlerin elinde olduğu; zorunlu olarak okutulması durumunda; bunun yeterince tarafsız, objektif, ılımlı ve bu derse katılmak zorunda olanların din ve inanç özgürlüğünü ihlal etmeyecek bir tarzda verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

VI. Sonuçlar ve Öneriler

Raporda varılan sonuçların bir kısmı şu şekilde ifade edilmiştir:

- Dinler ve inançlar hakkında öğretim yapmak, okulların önemli bir sorumluluğudur fakat bu öğretim öyle bir tarzda olmalıdır ki; ailelerin ve dini ya da inançsal organizasyonların gelecek nesillere, değerleri aktarmadaki rolünü zayıflatmamalı ve yok saymamalıdır.
- Farklı seviyelerde danışma birimleri kurmak için gayret sarf edilmeli, böylece öğretmen yetiştirmede ve öğretim programlarının hazırlanmasında, uygulanmasında farklı paydaşları dâhil etmek için kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmelidir.
- Din eğitimi programı, ders kitabı ve eğitim materyali hazırlanmasında, dini veya dini olmayan görüşler; kapsayıcı, adil ve saygılı bir tarzda göz önünde bulundurulmalıdır.
- Öğretim programı, dinler ve inançlar hakkındaki çalışmalara dengeli bir yaklaşımı sağlayabilmek için kabul görmüş profesyonel standartlara uyumlu olarak geliştirilmelidir.
- Dinler ve inançların öğretimine yoğunlaşan programlar, din ve inanç ile ilgili kritik tarihi ve çağdaş gelişmelere dikkat etmeli, evrensel ve yerel meseleleri yansıtmalıdır.
- Öğretmenin din mevzusunda şahsi kanaatleri, bu dersi vermektan alıkonulmasına neden olamaz. Önemli olan, dersi profesyonel standartlara uygun, insan haklarına ve özellikle din ve vicdan özgürlüğüne uygun bir şekilde verebilmesidir.

Sonuç olarak Toledo Kılavuz İlkeleri, katılımcı devletlerden şunları talep etmektedir:

1. Toledo Kılavuz İlkeleri, öğretmenlere, okul idari kadrolarına, öğrenci birliklerine, okul-aile birliklerine, eğitim siyasası oluşturucularına, din eğitimi ile ilgili tüm paydaşlara dağıtılmalıdır.
2. Din ve inançların öğretiminde ilgili uluslararası metinlerdeki normlar uygulanmalıdır.
3. Mevcut uygulamalar gözden geçirilmelidir. Zorunlu öğretim programlarına dinler ve inançlar hakkında yeterince objektif olmayan öğretim de dâhil olduğu durumlarda, bunu daha adil ve tarafsız bir hale getirmek için gayret sarf edilmelidir.

⁴ Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye, 1448/04- 9 Ekim 2007

4. Din öğretiminde iyi bir müfredat kadar bu müfredatı uygulayacak, dinin bireysel ve toplumsal fonksiyonlarına vakıf, iletişim yetenekleri gelişmiş, dini özgürlüklere ve karşılıklı anlayış ruhuna saygılı öğretmenlerin yetiştirilmesi de önemlidir.
5. Mevcut öğretmen yetiştirme kurumlarının ilkelere uygun eğitim verebilme kapasiteleri gözden geçirilmelidir.
6. Bu kurumlardaki eğitimci kadrolarının insan hakları hususunda bilgili, toplumdaki farklılardan haberdar ve bu hususlarda duyarlı olup olmadığı incelenmelidir.
7. İlgili ders kitapları yazarlarının Toledo Kılavuz ilkelerinden haberdar olmaları hususunda gerekli önlemler alınmalıdır.
8. Programların geliştirilmesinde AGİT uzmanlarının deneyimlerinden yararlanılmalıdır.

Raporun sonunda dört adet ek bölüm bulunmakta, bu ek bölümlerde; insan hakları, inanç özgürlüğü, eğitim hakkı, inançlara saygı ve ayrımcılıkla mücadeleye yönelik uluslararası bildirimler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin din eğitimi ile ilgili mütalaaları (Türkiye’den Eylem Zengin örneği de dâhil) verilmektedir.

Türkiye’nin de iki akademik uzmanla⁵ oluşturulmasına katıldığı bu ilkelerin ışığında din eğitimi ve öğretiminin yeniden yapılandırılması uluslararası hukukun bir gereğidir. Oysa ilk ve orta öğretimde yararlanılmakta olan din kültürü ve ahlak bilgisine ait basılı ders materyalleri insan hakları merceğinden incelendiğinde, gözlemlenen en önemli mesele, dersin bir din araştırmaları yaklaşımıyla değil, teolojik/ilahiyatçı anlayışla ele alınmakta olduğudur.⁶ Herhangi bir dinsel inanç sisteminin içinden yapılan eğitimin, o sistemin yüceltilmesi, salt o anlayış odaklı olması gibi kaçınılmaz birtakım sonuçlar doğuracaktır; yükseköğretimde alanını seçmiş kişiler için sorun oluşturmayacak birtakım hususlar, bireylerin şekillenmekte olduğu temel eğitimde, insan hakları bakımından ciddi insan hakkı ihlallerine neden olacaktır. Dinin gerek toplumsal, gerek bireysel yaşamda önemli bir unsur olduğu yadsınmaz; dolayısıyla Toledo Kılavuz İlkeleri doğrultusunda öğrenciye, bu alanda uzmanların gerekli bilgileri sunması temel eğitimin ilkeleri bakımından yadırgatıcı değildir. Temel eğitimin bir diğer önemli amacının da, kendi tercihlerini yapabilecek bilgiyle donanmış, eleştirel akla sahip, özgür bireyler yetiştirmek olduğu göz ardı edilmemelidir. Kaldı ki bu durum, 14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 2. maddesinin 2. no.lu bendinde, Türk milli eğitiminin genel amacının, “Türk milletinin bütün fertlerini; ... Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek” şeklinde hükme bağlanmıştır. Ancak ilk ve orta öğretimde yararlanılmakta olan din kültürü ve ahlak bilgisi ders materyalleri, insan hakları merceğinden tek tek incelendiğinde ortaya çıkan, gerek halen yürürlükte olan T.C. Anayasası’nın 24. maddesi, gerek belli başlı tüm uluslararası insan hakları belgelerinde yer alan din ve vicdan özgürlüğünün ciddi şekilde ihlal edildiğidir. Dinle ilgili konuların, bilgilendirmenin ötesinde endoktrine etme amacıyla sunulması insan haklarına saygılı bir eğitim anlayışıyla bağdaştırılamaz. Bu tutum, gerek düşünce ve kanaat, gerek düşünceyi ifade hakları bakımından da sakıncalıdır. İlahiyatçı yaklaşımın, bir anlamda kaçınılmaz diğer bir

⁵ Dr. A. Emre Öktem, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Din ve İnanç Özgürlüğü uzmanları Paneli Danışma Konseyi üyesi); Prof. Recep Kaymakcan, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (uzman).

⁶ Gözaydın, İhtar. “Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarına İnsan Hakları Merceğiyle Bir Bakış”, Gürel Tüzün (ed.), *Ders Kitaplarında İnsan Hakları II: Tarama Sonuçları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

sonucu “biz Müslümanlar” ve “onlar”la başlayan bir din ayrımcılığının ortaya çıkmasıdır; bu ayrımcılık semavi dinlere mensup olmayanlar ve inanmayanlar için daha da vahim boyutlardadır. Ders materyallerinde bu sorunun bir de Türkler ve diğerleri şeklinde milliyetçi bir söylemle de sarmallaştığı görülmekte; dolayısıyla vatan için ölümün yüceltilmesi, orduya ve askerliğe dair değerlerin kutsallaştırılması, “biz ve düşmanlar” söyleminin kurulması gibi barış hakkının ihlaline yol açan tutumlar sergilenmektedir.

İlahiyatçı yaklaşımın, yine kaçınılmaz bir sonucu olarak inanç akidelerinin sürekli pozitif önermeler olarak aktarıldığı görülmektedir. Böylece dinsel ve geleneksel otorite, inanç ve gelenek; eleştirel aklın ve yurttaşların özgür iradesinin önüne çıkarılmakta; kültür dine, ahlak dindarlığa indirgenmektedir. Fikir ayrılıkları olumsuz/istenmeyen şeyler halinde; “birlik-beraberlik” ise her zaman için en istendik şey olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşımların ne yukarıda belirtilen Türk milli eğitiminin genel amacına, ne de Toledo Kılavuz İlkelerine uygun olmadığı aşikârdır.

“Okuluma Dokunma Koordinasyonu” Pratiğinde, İmam Hatip’e Dönüştürülen Devlet Okullarının Durumu

Yasemin Zeytinoğlu*

2014 yılı Mayıs ayında, Milli Eğitim Bakanlığı (bundan böyle “MEB–İdare” olarak anılacaktır) Kadıköy İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne İstanbul Kadıköy’deki Yeşilbahar Ortaokulu’na, ihtiyaç olduğu gerekçesi ile okulun imam hatip ortaokuluna dönüştürüleceğine dair bir yazı gönderildi. Okul velileri ve civar okullardaki veliler 2012 yılından beri mahallede ve komşu mahallelerde dönüştürülmek istenen okulların korunması için bir mücadele yürütüyorlardı. Mayıs ayında Yeşilbahar Ortaokulu İdaresine gönderilen bu karara, ilgileri Ağustos ayı sonuna kadar ulaşamadı ve çocuklarının okulunda gelecek sene durumun ne olacağını öğrenemediler. Bu süreçte, ortada dolaşan bu sözün aslının ne olduğunu -esasen kendileri konunun muhatabıydı ve hukuken bilgilendirilmeleri gerekiyordu- araştırmak için harekete geçtiler. MEB–İdare ekseninde sayısız görüşme yapmalarına karşın, 50 senedir eğitim-öğretim hizmeti veren okullarının akıbetini ancak kayıt dönemi başladığında, Ağustos ayı sonuna doğru öğrenebildiler. Kendilerini, çocuklarını, öğretmenleri ve hatta mahalleliyi bu denli bağlayan bir karar verilmişti ve önceki yıllarda mevzuat gereği komşu mahalleden bile kayıt kabul etmeyen okul, yeni yasal düzenlemelere göre ülkenin dört bir yanından gelecek öğrencilerin hizmetine açılacak, ancak hali hazırda eğitim görmekte olan öğrenciler “kademeli” olarak okullarından tasfiye edilecekti. Yeşilbahar Ortaokulu Okul Aile Birliği - velilerin belki de örgün öğretim mekanizması içerisinde söz söyleme ve çocuklarının geleceğine etki etme hakkının ender de olsa işletildiği bir mekanizma olarak- böyle bir dönüşüme icazet vermiyordu. Okulun bulunduğu semtte yaşayan çocukların eğitimi için ailelerinin cebinden harcadığı para bir yana, çocuklar daha kalabalık sınıflarda, tekli eğitimden ikili eğitime geri dönerek, servis masrafına katlanarak, yeniden kayıt için masraf yaparak yeni bir okula gitmek durumunda kalacaklardı.

* Avukat, insan hakları aktivisti, Sosyal Haklar Derneği üyesi, kuruluşundan bu yana Okuluma Dokunma Koordinasyonu üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kamu Hukuku Doktora Programı öğrencisi.

Aynı sene, Temmuz ayında konuyu dert eden veli, öğrenci, eğitimci, mahalleli, hukukçu ve psikolog ilgililer tarafından “Okuluma Dokunma Koordinasyonu” kuruldu. Koordinasyon üyeleri özellikle 2012’de yapılan yasa değişiklikleri ile 4+4+4 sistemine geçilerek¹ uygulamaya konulan temel eğitim modelinden zarar gördüklerini ifade ediyorlardı. Kamusal temel eğitimin kalitesinin giderek azalması, eğitimin bilimsel ve laik içeriğinin deformasyonu; eğitimde insan haklarının korunmadığı tespitleriyle bir araya geldiler ve çocuklarının eğitim hakkı, geleceklerine dair verilen kararlarda söz sahibi olmak istediler. O döneme kadar faaliyetleri, buldukları mahalle yahut ilçe ile sınırlıyken, okullarını kaybetmeme mücadelesini, hiyerarşi olmadan, deneyim ve bilgi aktarımına dayalı bir şekilde sürdürmek; gerektiğinde idari başvuru süreçlerini harekete geçirmek ve hukuki destek sağlayabilmek üzere genişlettiler.

Yeşilbahar Ortaokulu ile başlayan bu süreçte eylemler, imza kampanyaları, forumlar yapıldı. Forumlardan birinde söz alan bir velinin şu sözleri epey çarpıcıydı: *“Son iki senede çocuğum iki okul değiştirmek durumunda kaldı. Semtimizdeki okuldan başka bir semte gönderildi, şimdi o okul da dönüştürülüyor ve ben çocuğumu gönderecek bir devlet okulu bulamıyorum. Bu foruma geldim çünkü gelmeden önce belki çocuğumu ikametime oldukça uzak olmasına rağmen Yeşilbahar’a kaydettirebilirim diye düşünüyordum”*. Ağustos ayında bir başka eylemde, emekli bir öğretmenin sözleri durumu özetliyordu: *“Okul bitmiş, zaten eğitimin kalitesi nedeniyle de artık insanları çocuklarını ya özel okula gönderiyor ya da yapılan desteklerden ötürü çoğu zaman gelecek kaygısı ile imam hatiplere razı oluyor. Devlet okullarına idarece hiç bir katma değer verilmiyor ve çürümeye terk edilmiş durumdadalar...”*

Siyasi iktidarın mevcut devlet okullarını imam hatipleştirerek temel eğitim sistemini, Sünni İslam harcıyla dönüştürmesine karşı çıkan Koordinasyonun esas derdi, yurttaşların inançları değil eğitimin tek tipleştirilmesiydi. Koordinasyon üyeleri, çocuklarının gelecekleri ve yaşamları ile ilgili hayati bir meseleden ötürü bir araya geldiler ve bu bir araya gelişin amacı imam hatip karşıtı bir noktada durmak değil, yurttaşlara tercih hakkı tanımadan, belli bir inancı merkeze alan din eğitiminin dayatılmasına itiraz etmekte.

Okuluma Dokunma Koordinasyonu, kamusal eğitimin kalitesinde sarsıcı bir düşüşe yol açan idari eylemler bütününe bir itirazı dile getiriyor. Temel eğitimde karma eğitimin “kademeli olarak” ortadan kaldırılması²; “okul içerisinde okul” uygulamasıyla bazı okullarda

¹ 4+4+4 olarak anılan 6287 sayılı kanununun 9. maddesine göre, “ilköğretim kurumları; dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşur. Ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarında lise eğitimini destekleyecek şekilde öğrencilerin yetenek, gelişim ve tercihlerine göre seçimli dersler oluşturulur. Ortaokul ve liselerde, Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir.”

² T24’ün 28 Ekim 2014 tarihli haberine göre; İstanbul’daki imam hatip lisesinde erkek ve kız öğrenciler birbirini görmeyecek! Detaylı bilgi için bkz. <http://t24.com.tr/haber/istanbuldaki-imam-hatip-lisesinde-erkek-ve-kiz-ogrenciler-birbirini-gormeyecek,275260> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

Sendika.org’un 6 Kasım 2014 tarihli haberine göre; Harem-selamlık eğitim yayılıyor: Bir okulda daha karma eğitim sonlandı, detaylı bilgi için bkz. <http://sendika10.org/2014/11/haremlik-selamlık-egitim-yayiliyor-bir-okulda-daha-karma-egitim-sonlandi/> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

kütüphane, bilim ve sanat için ayrılmış sınıflarda imam hatip sınıflarının açılması³; dönüştürülen bu okullara kayıt olan öğrencileri tekli - tam gün; halen okula devam eden öğrencilerin ikili -yarım gün eğitime tabi tutulması gibi uygulamalar söz konusu... Ayrıca, dönüştürülen okullardaki imam hatip öğrencilerine kitap, yemek, kıyafet, servis, yeni bina vb. yardımlarının çeşitli dernek, vakıf yahut doğrudan devlet tarafından ek ödeneklerle yapılması⁴ ve bu şekilde dönüştürülen okullara mali desteğin başka birçok okula yapılmıyor olması doğrudan bir eşitsizlik yaratıyor. Temel eğitimdeki bu dengesiz dağılım, TEOG (lise giriş sınavları) sonuçları incelendiğinde açıkça görülüyor. Özellikle TEOG düzeyindeki ekonomik imkânları yetersiz öğrencilerin tercih hakkının yok denecek kadar azalması,⁵ özel okullara öğrencilerin ilk girdiği yıl Hazine'den her öğrenci başına ödenek/kredi verilmesi ve bu şekilde belirli bir gelir grubuna mensup öğrencilerin temel eğitim kapsamında özel okullara devlet eliyle yönlendirilmesi, halî hazırdaki eşitsizliği körüklüyor. Buna bir de 2016 yılı Ağustos ayı itibariyle Olağanüstü Hal kapsamında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnemelerle kapatılan okulların imam hatip okullarına dönüştürülüyor olması⁶ eklenince tablo daha da ağırlaşıyor. Dönüştürülen okullar nedeniyle pek çok branş öğretmeninin norm fazlası haline gelmesi ve çalışma hayatlarını sekteye uğratan atamalarla işlerinden uzaklaştırılmaları da haksızlığın bir başka yönü...

Hürriyet Gazetesi'nin 5 Aralık 2014 tarihli haberine göre; Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın açılış konuşmasıyla başlayan Antalya'daki 19. Milli Eğitim Şurası'na, anaokulu ve ilkokul 1, 2 ve 3'üncü sınıflara zorunlu din dersi verilmesi ve karma eğitimin sonlandırılması tartışmaları damga vurdu, detaylı bilgi için bkz. <http://www.hurriyet.com.tr/20-maddede-milli-egitim-surasi-27715139> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

19. Milli Eğitim Şurası'nda Ne Oldu? Eğitim-Sen Yayınları, bkz. <http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/19.-Milli-Egitim-Surasi-Brosur.pdf> (22 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

³ Cumhuriyet Gazetesi'nin 28 Haziran 2014 tarihli haberine göre; "...sadece Kasım 2015 sonrası, okullarda, kütüphaneler de dâhil derslikler ve özel eğitim sınıfları da imam hatipleştirilerek, toplamda 1000 yeni imam hatip dersliği açıldı", detaylı bilgi için bkz. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/88123/Haydi_kizlar_iHL_je_.html (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

Ayrıca 2016 yılında CHP Eğitim Komisyonunun Türkiye genelinde yaptığı araştırmaya göre, ortaokul ve liselerde müzik öğretmeni sayısı 12.934; matematik öğretmeni sayısı 32.874; sosyal bilgiler öğretmeni 27.363; sağlık bilgisi 168 iken din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni sayısı 30.886; imam hatip liseleri meslek dersleri öğretmeni 8.074.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. <http://t24.com.tr/haber/14-arazi-turgeve-mi-tahsis-edildi,266667> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

Milliyet Gazetesinin 26 Aralık 2015 tarihli haberinde ise şu ifade yer aldı: "Tokat Müftülüğüne başlatılan 'Cami Öğrenci Evi' projesi kapsamında kent merkezindeki 25 cami yakınında kiralanmış öğrenci evlerinde 20'si kız 120 üniversite öğrencisi yerleştirildi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü 'bu projenin asıl önemli yanının bir devlet millet kaynaşması olduğu', Tokat Belediye Başkanı ise 'Şehirleri imar ederken gelecek nesli ihya etmeyi ihmal edersek, ihya etmeyi unuttuğumuz o gençlik imar ettiğiniz o şehir tahrip eder' diye görüş belirtti."

⁵ <http://t24.com.tr/haber/milli-egitim-genelgesi-basarili-ogrencileri-imam-hatip-okullarina-yonlendirin,264910> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

⁶ Birgün gazetesi: "OHAL kapsamında bin 29 özel okul, 835 özel yurt, 301 diğer özel öğretim kurumu olmak üzere toplam 2 bin 165 kurum kapatıldı." Bakan İsmet Yılmaz: "Üç ay içerisinde 850 yeni özel okul açmış olduk. Bunlar 2016-2017 öğretim yılında milletimizin hizmetinde olacaktır", detaylı bilgi için bkz. <http://www.birgun.net/haber-detay/egitimi-bilerek-isteyerek-cemaatlere-teslim-ettiler-128053.html>, (22 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

Meseleden doğrudan etkilenen velilerin, eğitimin niteliğinde, kalitesinde yaratılan ve gün geçtikçe ivme kazanan bu eşitsizliği pekiştiren İdari eylemleri önleme çabası, Okuluma Dokunma Koordinasyonu altında insanların bir araya getiren en önemli unsur...

Yeşilbahar'la birlikte başta Kadıköy ilçesi olmak üzere İstanbul'un birçok yerinde mahalle mahalle sürdürülen okulların tasfiyesini durdurmaya çalışan yurttaşlar, Koordinasyon eşliğinde bu duruma hem fiili, hem de hukuken bir çözüm yaratma çabası içerisindedir... Aynı şekilde İstanbul'da başta Kartal, Maltepe, Pendik ve pek çok semtte bu faaliyet Veli-Der (Veli - Öğrenci Derneği) çatısı altında da yahut farklı isimlerle gerçekleştiriliyor.

2014 yılı Eylül ayında Yeşilbahar için İdare'nin bu dönüştürme işlemine dair kararını geri çekmesinin ardından⁷ İstanbul, İzmir, İzmit, Çanakkale başta olmak üzere çeşitli illerde ve ilçelerde (Beykoz, Kartal, Sancaktepe, Maltepe, Çekmeköy, Sarıgazi, Gaziosmanpaşa, Şişli, Fethiye, Alasehir, Soma, Samsun, vd.) pek çok veliyle temas kuruldu. Okuluma Dokunma Koordinasyonu bu meseleyle ilgili, Eğitim Sen; Veli-Der, Sosyal Haklar Derneği, Mayıs'ta Yaşam Kooperatifi gibi dönüştürme işlemine razı olmayan örgütler ve Alevi dernekleriyle, akademisyenlerle, psikologlarla, hukukçularla ve elbette öğrenci, öğretmen ve velilerle koordineli olarak faaliyetini sürdürmeye devam ediyor.

Laik, bilimsel, eşit, parasız ve anadilde eğitimi benimseyen yurttaşlar bu süreçte, Okuluma Dokunma, Veli-Der gibi farklı isimlerle fikirlerini hem okullarında, mahallelerinde ve kentlerinde, hem de yargı önünde dile getirmek, en önemlisi yaşadıklarını birbirlerine aktarmak için mücadele ediyor. Koordinasyonun temel derdi, bu bir araya gelişi ve bilgi aktarımını kolaylaştırmak; buradan ortaya çıkan talebi ilgili mecralara ulaştırmak ve belgelemek.

Koordinasyonun temelini oluşturan, eğitim hakkı ihlalleri bakımından yaptığı idari başvuru ve dava sürecinde dile getirdiği gerekçeler şu şekilde özetlenebilir:

- Eğitim Sen'in 2015⁸ ve 2016⁹ yıllarında MEB-İdare'nin istatistiki verilerini esas alarak yayınladığı rapora göre; ortaokullarda 2012-2013 yılında 94 bin civarı imam hatip öğrencisi varken, bu sayı 2014-2015'te neredeyse 386 bin öğrenciye ulaştı.

İmam hatip ortaokullarının sayısı 2012-2013 yıllarında 1.099; 2013-2014 yıllarında 1.361; 2014-2015 yıllarında 1.597 iken 2015-2016 yıllarında 1.961'e yükseldi.

İmam hatip liseleri içerisinde ortaokul uygulaması yerine giderek "bağımsız" imam hatip ortaokulları açıldı. 2012'de 730 okul varken bu sayı 2016 itibarıyla 1.622'ye yükseldi. 2012

⁷ Yeşilbahar Ortaokulu bakımından idari işlemin iptali ve yürütmenin ivedilikle durdurulmasına yönelik dava Danıştay tarafından temyiz aşamasında halen görülüyor. Eylül 2014 tarihinde MEB-İdare, Yeşilbahar Ortaokulu'nu 2014-2015 yılında imam hatibe dönüştürmeyeceğini, kararını geri çektiğini belirtti ancak şifahen yapılan görüşmelerden birinde "siz okulu imam hatip yaptırmadınız öyleyse okulunuz üstün zekâlılar okulu olacak" denildi.

⁸ Eğitim Sen 2015 yılı raporu, "Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Örgün Eğitim İstatistikleri 2014-2015", http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=23564&sube=0#.VcshRUJICfS (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

⁹ Eğitim Sen 2016 Yılı Sonunda Eğitimin Durumu, <http://egitimsen.org.tr/2015-2016-egitim-ogretim-yili-sonunda-egitimin-durumu-sunum/> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

yılında imam hatip liseleri içerisinde 369 ortaokul bulunmaktayken bu sayı 2016 yılı itibarıyla 339'a düştü. Dolayısıyla 4+4+4 ile birlikte imam hatip ortaokulu sayısı yüzde 78, öğrenci sayısı ise yüzde 455 arttı.

- Öte yandan, özel okul sayısı 4+4+4 ile birlikte 2012'den 2016'ya kadar geçen sürede yüzde 60, öğrenci sayısı ise yüzde 92 arttı. Oransal artış en çok 2015-2016 eğitim öğretim yılında gözlemlendi: Ortaokul düzeyinde özel okullarda 2012-2013 yılında okuyan öğrenci sayısı 164.294, okul sayısı 904 iken, 2015-2016 yılında 278.089 öğrenci ve 1.555'e yükseldi.

- Mahkemelerin özellikle imam hatiplere ihtiyaç olup olmadığı kararını verirken, bu verileri de dikkate alarak hukuki bir değerlendirme yapması şart... Bunun, ölçülülük prensibi ve hukuk devleti ilkesi bakımından zarureti ve ilgili mahkemelerin özel okullara verilen teşviki, doğrudan okul dönüşümleri ile bağlantısını, hukuken ve davanın esası kapsamında tartışmaktan kaçınmamaları gerekmektedir.

- 2012 öncesinde -siyasileşmenin ötesinde- alışılagelen uygulamaya bakıldığında, din eğitimi veren okullar bu konuda özelleşmiş ve tercihe bağlı bir meslek lisesi/okulu olarak faaliyet gösterirken, gelinek noktada İdare'nin aktif eylem ve işlemleri ile dini eğitimin kamusal temel eğitimin zorunlu bir parçası haline dönüştürüldüğü görülüyor. Bu nedenle imam hatipler bakımından geçmiş dönem uygulamaları da değerlendirilmeye dâhil edilmeli.

- MEB-İdare, uygulamada imam hatipli olmayan öğrenciler için zorunlu ve "seçmeli-zorunlu" Sünni İslam'a dayalı din dersleri saatlerini ve ders dışı faaliyetleri arttırarak, müfredatın esas unsurlarının belli bir görüşü öne çıkartacak şekilde değiştirmektedir.

- Yazılı ve sözlü basında sıkça rastlandığı ve uygulamada görüldüğü üzere bu okullara sunulan devlet desteği artmakta, fakat böyle bir değişimin eşliğinde (düz) devlet ortaokul ve liselerine aynı oranda devlet desteği ve özendirici imkân sunulmamakta, eğitimin kalitesinin bilinçli eylemler düşürülmekte, MEB-İdare bu konuda keyfi ve hukuksuz davranmaktadır.¹⁰

- MEB-İdare'nin işbirliği yaptığı dernek ve vakıfların belirli bir inanç/fikir grubunda olduğu gözlemlenmektedir, bu dernek ve vakıflar Sünni İslam esaslarına dayalı faaliyet sürdürmektedir. Bu örgütlerin okullarda anket/araştırma adı altında çoğu zaman sadece öğrencilerle yaptıkları bir çalışma neticesinde imam hatip ihtiyacının olduğu iddiası, MEB-İdare tarafından dönüştürme işlemine dayanak gösterilmektedir.¹¹

- 1982 Anayasasına göre (Anayasa madde 2, 10, 13, 24, 46) yurttaşlara belli bir dine ya da inanaşa mensup olması nedeniyle ya da belli bir aileye ya da gruba üye olmaktan ötürü ayrımcılık yapılması hukuka aykırıdır. Uluslararası temel insan hakları belgeleri anayasal koruma altındadır ve iç hukukta uygulanması gerekir. Devlet yurttaşlarına dini inançları nedeniyle açık ya da örtülü ayrımcılık yapamaz ve İdare'nin bunu üreten yasal/idari bir organizasyonu gerçekleştirilmeme yükümlülüğü vardır. İdare'nin Anayasaya, kanunlara,

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. dipnot 4, 7, 8, 12, ayrıca basına yansıyan Ankara İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 94581081/0/2815903 sayılı Anadolu İmam Hatip Liselerine gönderilen talimatı:

<http://www.egitimciyiz.com/basarili-ogrenciler-imam-hatipe.html/> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

¹¹ Anket örneği ve detaylı bilgi için bkz. "Veliler İmam Hatip İstemiyor, İdare Her Yolu Deniyor", Sendika.org, 13 Haziran 2015 tarihli haber; Velilerin İmam Hatip İsyanı, Aysun Yazıcı, Açık Gazete, 18 Temmuz 2015 tarihli haber. (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

demokratik ve laik toplumun gereklerine ve sosyal yapıya uygun olarak ölçülülük prensibi kapsamında işlem yapmasını gerekir. İdarenin işlemleri yahut tedbiri, ölçülülük prensibine ve temel insan hakları hukukuna aykırı olamaz.

- 2012 yılında gerçekleştirilen yasa değişikliği sonrası, 4+4+4 sistemiyle bireysel eğitim hakkı ihlalleri sürekli yaşanırken, İdarenin, öğrencilerin, velilerin ve toplumun görüşlerini hiçe sayarak din ve vicdan özgürlüğünü ortadan kaldıran uygulamaları açıkça insan hakları normlarını ve anayasayı ihlal etmektedir. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu 25. Maddesinde 2012 yılında, Kuran-ı Kerim ve Hazreti Muhammed'in hayatı adlı iki dersin seçmeli olarak okutulmasına yönelik yapılan değişiklik, hukuka aykırıdır. Seçmeli olan ancak uygulamada, okul idareleri tarafından başka seçmeli ders açmak için kontenjanın yetersiz olduğu gerekçesiyle zorunlu alınan Hz. Muhammed'in Hayatı, Kuran-ı Kerim gibi derslerin içeriği, Sünni Müslümanlara göre hazırlanmıştır ve bu belli bir dini inanış lehine açık ayrımcılık teşkil etmektedir.

- Çocuklar henüz dokuz yaşında, Sünni İslam esaslarına dayalı soyut kavramları görmek durumunda kalmaktadır. O yaştaki çocukların soyut düşünce kapasitesi henüz bunları değerlendirmeye elvermez; çocukların zihinsel gelişme, soyut düşünce, analitik ve eleştirel, sorgulayıcı yaklaşımı 12 yaş ve üstü devrede oluşmaya başlar. Daha küçük yaşlarda verilen dini bilgileri çocuklar ancak somut yasaklar yani dogma olarak algılar; bundan ötürü hem zorunlu ve seçmeli (olamayan) din dersleri uygulamasıyla; hem de "okul içinde okul ve imam hatibe dönüştürülen okullarla öğrenciler İdare tarafından "inanırlar" ve "inanmayanlar" olarak ayrıştırılmaktadır.

- Danıştay 8. Dairesi'nin 2007 yılındaki (2007/7481 K.) öğrencilerin ibadet etme ve Kurandan ayet okuması ile ilgili kararı göz ardı edilmektedir. İlk ve orta öğretim kurumlarında din kültürü ve ahlak bilgisi adıyla verilen ders, pratikteki içeriğiyle uyuşmamaktadır, din eğitimi ancak kişilerin kendi isteğine bağlı olması gerekirken bu derslerin zorunlu olması hukuka uygun değildir.

- İzmir'in Buca ilçesi İnönü Mahallesi'ndeki Hüseyin Avni Ateşoğlu İlk ve Ortaokulunun yanında yapılan ek binanın, Buca Anadolu İmam Hatip Lisesi'ne verilmesine karşı veliler dava açmıştır. Davada İzmir 1. İdare Mahkemesi 2015/849 Esas sayılı 20.10.2015 tarihli emsal kararında, imam hatip lisesinin derslik ihtiyacının bulunmadığını belirterek yürütmeyi durdurmuştur.

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Türkiye'deki zorunlu din dersleri ile ilgili verdiği Hasan ve Eylem Zengin ve de Mansur Yalçın kararları iç hukukta bağlayıcıdır. Veliler çocuklarının alacağı eğitimi seçme hakkına sahiptir; Sünni İslam'dan farklı bir inanca veya felsefi görüşe sahip ebeveynlere, çocuklarının eğitiminde bu görüşle ilintili tercih yapma imkânı tanınmamaktadır. Mevcut durumda derslerin içeriği MEB-İdare tarafından ailelerin inançlarına saygı duyularak hazırlanmamaktadır. Oysa Türkiye bu kararlara uygun davranmakla yükümlüdür. Buna göre AİHM, söz konusu eğitimin eleştirel, nesnel ve çoğulcu olma gerekliliğini yerine getirmediği sonucuna vararak Türkiye'yi mahkûm etmiştir ve Türkiye'nin bu konuda acil bir eylem planı yapmakla yükümlülüğü vardır.

- Avrupa Birliği ülkelerindeki sisteme bakıldığında ancak belli bir dini görüşe dayalı temel eğitim veren okullarda din dersi zorunludur. Avrupa Konseyindeki 47 ülkeden 43'ü eğitimde

din derslerine yer veriyor olsa da bunlardan 21'inde bu eğitim seçmeli, diğer ülkelerde ise din dersleri tarafsız, dinsel olgular ve çeşitli dünya görüşleri hakkındadır.

- Türkiye'nin taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) Komitesi kararlarına bakıldığında, taraf devletin, okullarda eğitimin kalitesi için finansal, teknolojik ve beşeri kaynakları sağlaması gerekmektedir (*Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, Raporu, 2004, paragraf 19-58*). Özellikle çocuğun gelişimine ve karakterine uygun; fiziksel ve zihinsel özelliklerini geliştirmesine yönelik ve potansiyelini bütünüyle görecektir, değerlendirilebilecek bir eğitim sistemi amaçlanmalıdır. Devlet bu amaca uygun bir ders programı yürütmek zorundadır; okul ortamı bu kapsamda çocuklar için güvenli, katılımcı ve barışçıl olmalıdır ve devlet açık ya da örtülü ayrımcılığa yol açan uygulamaları önlemek durumundadır (*ÇHS madde 29; BM Çocuk Hakları Sözleşmesi Çocuk Hakları Komitesi, Genel Yorum Sayı 1: Eğitimin Amaçları, 2001, paragraf. 1, 10*).

- BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesine (ESKHS) göre, temel eğitim, ilk ve orta derecede, parasız, zorunlu ve hiçbir biçimde ayrımcılığa yol açmayacak şekilde sağlanması gereken kamusal bir hizmettir.

- BM Medeni Siyasal Haklar Sözleşmesi Komitesine göre kamu okullarında bir din eğitimi veriliyorsa, bunun tarafsız ve nesnel olması gerekmektedir. Bu eğitimde dinlerin tarihi gelişimi ve felsefe gibi konular işlenmeli; verilen eğitimin özel olarak belli bir din veya inanış hakkında olması halinde dahi bu uygulama kesinlikle ayrımcılığa yol açmayacak şekilde yürütülmeli ve bunun velilerin çocukları için uygun gördüğü biçimde gerçekleştirilmelidir. Komiteye göre aksi yönde ve baskı unsuru içeren uygulamalar din ve vicdan özgürlüğüne aykırıdır (*İrlanda Özel Yorum, madde 18*).

- Uluslararası insan hakları hukukunun çizdiği genel çerçevede ve Birleşmiş Milletlerin de sıklıkla dile getirdiği şekilde:

i) Eğitim uygun yeterlilikte (yani bilimsel) olmalı; bu kapsamda Devlet, eğitimi ve eğitim kurumlarını, evrensel değerlerle örtüşecek şekilde; devamlı ve öngörülebilir bir sistemi takip eder işlerlikte planlamalıdır.¹²

¹² Sendika.org tarafından yayınlanan 14 Temmuz 2016 tarihli haberde; "Türkiye'nin farklı illerindeki 34 Anadolu imam hatip lisesinde ilk kez 'Fen ve Sosyal Bilimler Projesi' uygulanacağı... Proje halindeki uygulama ile imam hatip liselerine 'Fen ve Sosyal Bilimler' statüsü verilebileceğinden bahsediliyor... Projeyle, sayısı her geçen gün artan imam hatip liselerine Temel Öğretimden Orta Öğretime Geçiş (TEOG) sınavından yüksek puan alan öğrencilerin teşvik edilmesi amaçlanıyor. Bu okullarda üniversitelerle etkin çalışma olanağı sağlanacağı, öğrencilere burs verileceği, taşıma hizmeti sunulacağı belirtilerek Anadolu imam hatip liselerinin tercih edilmesi isteniyor." Detaylı bilgi için bkz. http://sendika10.org/2016/07/anadolu-imam-hatip-liselerine-fen-ve-sosyal-bilimler-projesi/?utm_source=ReviveOldPost&utm_medium=social&utm_campaign=ReviveOldPost, (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

Ayrıca bkz. Yeni Akit gazetesi yazarı Ali Erkan Kavaklı'nın 5 Mayıs 2016 tarihli yazısı: "Bazı imam hatip liseleri düşük puanla öğrenci aldığı için TEOG'da yüksek puan alan öğrenciler fen liselerini, sosyal bilimler liselerini ve Anadolu liselerini tercih ediyorlar. Yüksek puan alıp da çocuğunu imam hatip lisesine göndermek isteyen veli, iki kere düşünüyor. Düşük puanlı öğrenciler arasında çocuğunun kaybolup gitmesini istemiyor... Yüksek puan alan öğrencilerin hiç tereddüt etmeden imam hatip liselerini tercih edebilmesi için fen lisesi ve sosyal bilimler lisesi programı uygulayan imam hatip liselerinin açılması şart... Hele yüksek puanla imam hatibi tercih eden öğrencilere fen lisesi, sosyal bilimler lisesi veya Anadolu liselerinin sayısal programları uygulanmalı ki yüksek puan alıp da imam hatip lisesini tercih etmek isteyen öğrenciler, başka okula gitmek zorunda kalmayın. Fen ve

ii) Kolaylıkla ulaşılabilen (yani kamusal) bir temel eğitim sağlanmalı ve okullara olan talep ve buna dayanarak kayıt alınıp alınmaması üzerine yürütülen politikalar, hukuka aykırılık denetimine tabi tutulmalıdır.

iii) Temel eğitimin kapsayıcı olmasına özen gösterilmeli, ders programını şekillendiren değerler sistemi eğitimin tüm bileşenlerini kapsamalıdır.

iv) Benimsenebilen bir temel eğitim sağlanmalıdır. Eğitimin benimsenebilir olması eğitim öğretim faaliyetinde özellikle kültürel kimliklere saygıyla yaklaşılmasıyla, baskı ve dayatmanın önlenmesiyle sağlanır.

v) Ayrımcılığın yapılmadığı bir eğitimin koşulları oluşturulmalıdır. Ayrımcılık yaratacak bütün hukuki uygulamalar karşısında devletler, bu durumu derhal ortadan kaldırmakla yükümlüdür. (*BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi madde 13*).

- Yeşilbahar Ortaokulu'yla ilgili MEB-İdare, dönüştürme işlemi kararını geri aldığından, 2014 yılı Ağustos ayında açılan dava konusuz kalmış, karar verilmesine yer olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak okulun tasfiye süreci olarak nitelendirilen ve örgün öğretime veda etmesi anlamına gelen -hâlbuki bu süreç yaşanmasaydı, okul önceki dönemde verdiği eğitim hizmetine devam edecekti- Bilim ve Sanat Merkezine (BİLSEM) dönüştürülmesi işleminin iptali ve yürütmenin durdurulması başvurusu bakımından Mahkeme, veliler açısından olumsuz bir karar verdi. Mahkeme, davanın açıldığı tarihte, veliler okul aile birliğini temsil ediyor ve çocukları Yeşilbahar'da okuyor olmasına rağmen 7 Ekim 2015'te davacı velilerin öğrencilerinin mezun olması nedeniyle güncel ve meşru menfaat koşulunun gerçekleşmediğini öne sürerek, velilerin dava açma hak ve ehliyetlerinin olmadığına kanaat getirip davayı reddetti.¹³ 2015 Kasım ayı itibariyle temyiz başvurusu yapıldı ve söz konusu dava halen Danıştay tarafından inceleniyor...

İmam hatibe dönüştürme işlemi başka pek çok okulda da yaşanıyor:

Güngören'de 2015-2016 yılında 12 okul içerisinde altı tane imam hatip ortaokulu bulunmasına rağmen İdare, Mehmet Akif Ersoy Ortaokulunun dönüştürülmesine karar verdi. Okul velilerinin çoğu mütedeyyin aileler olmasına rağmen, imam hatibe dönüştürme işleminin geri çekilmesi için oldukça zor şartlarda imza toplayarak, eylem yaparak seslerini duyurmaya çalıştılar. Yapılan toplantılarda bazı veliler henüz 5. sınıfa yeni başlayan 9 yaşındaki çocuklarının eve döndüğünde sürekli olarak amel defteriyle ilgili kaygılandığını, sorular sorduğunu yahut sürekli Sünni İslam bakımından önem teşkil eden kişiler hakkında konuştuğunu ve buna engel olamadıklarını belirtiyordu.¹⁴ Okuldaki öğretmenlerin bir bölümü de bu durum konusundaki çekincelerini dile getirdi ancak onlar için de zorunlu oryantasyon programı, dönüşüme adaptasyon çalışmaları başlatıldığından ve hali hazırda

sosyal bilimler liselerinin olduğu yerlerde, fen ve sosyal bilimler lisesi programı uygulayan imam hatip lisesi mutlaka açılmalı.”

¹³ Davanın açıldığı tarihte Yeşilbahar Ortaokulu hukuken BİLSEM için öngörülen fiziki koşulları dahi taşıyamıyordu ve okulun bu nedenle tadilata gireceği, ilgili MEB-İdare tarafından yapılan görüşmelerde dile getirilmişti. Daha fazla bilgi için bkz. dipnot 8.

¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. “Erdogan’s Assault on Education”, Xanthe Ackherman ve Ekin Calisir, Foreign Affairs Dergisi, 23 Aralık 2015, <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2015-12-23/erdogans-assault-education> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

okulda memuriyetlerine devam ettiklerinden fikirlerini dile getirmekte güçlük yaşadılar. Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu için 2015 yılında idari işlemin iptali ve yürütmenin durdurulması davasında (2015/243 Esas ve 2016/1181 Karar Sayılı), davalı İdare, davacı velilerin davayı açmakta herhangi bir menfaatinin bulunmadığını söyledi. Maarif Müfettişlerince -ki bu kurum doğrudan kararı veren İdareye bağlı yarı-denetleyici bir kurum, tavsiye niteliğinde görüş bildiriyor- düzenlenen raporda, imam hatip ihtiyacı bulunduğu yönünde görüş bildirdi. Meselenin bir başka boyutu daha vardı: Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu, komşu mahalledeki çocuklara da eğitim hizmeti veriyordu ve bu okulun dönüştürülmesiyle bu mahallelerdeki ortaokul çağındaki öğrenciler, kazaların yaşandığı tramvay yolunu kullanarak karşı tarafta bulunan okullara gitmek durumunda kalacaktı. Mahkeme, Maarif Müfettişlerince düzenlenen raporu ve Güngören’de yerleşik İmam Hatip Mezunları Derneği tarafından yapılan “okulunuzun imam hatip olmasını istiyor musunuz? Okulunuz imam hatip olursa bu okulda kalmayı istiyor musunuz?” gibi birkaç sorudan oluşan ve sadece bir kısım öğrenciyle yapılan anketi esas aldı. *Dağıtılacak öğrencilerin gideceği diğer okulların öğrenci kapasitesinin sınıf mevcutlarındaki artışa rağmen yeterli olduğunu, bu açıdan öğrencilerin mağduriyetinin bölgedeki diğer okula yönlendirmeleriyle çözülebileceğini* ifade etti. *Dönüşümün kademeli olacağını, her ne kadar davacılar tarafından laik, demokratik ve bilimsel temellere aykırı işlem olduğundan bahsedilmekteyse de yakın mesafede gidilebilecek birden fazla ortaokulun varlığına işaret edildi.* Mahkemeye göre *işlemin bireysel yönü olduğu kadar kamusal yönü de bulunuyordu, soyut ve dayanağı olmayan uzaklık iddiası, işlemi tek başına sakat hale getirmeye yeterli delil teşkil etmiyordu. İmam hatip eğitiminin demokratik, laik ve bilimsel temellere dayanmadığına dair iddiaların bilimsel ve istatistiki verilerle desteklenmediği kanaatiyle, davacının söz konusu iddialarına itibar etmeye olanak bulunmadığı* gerekçesi ile 21 Haziran 2016’da İdari yargılamaya esas olan hâkimin re’sen araştırma ve hukuki delilleri tartışarak değerlendirme yapma gerekliliğine rağmen, itiraz reddedildi. Gelinek noktada, sosyal ve ekonomik olarak zor koşullarda çocuklarını okula gönderen davacı veliler, kendilerini ve çocuklarını baskı altında hissettiklerini dile getirerek davayı temyiz etmek istemediler.

Zeytinburnu Abay Ortaokulu’nda dönüştürme işlemine gerekçe olarak MEB-İdare, aralarında işbirliği bulunan Zeytinburnu İmam Hatip Mezunları Derneği’nin çocuklara ders esnasında “okulunuzun imam hatip olmasını ister misiniz – istemez misiniz?” gibi son derece dar kapsamlı anketini gerekçe göstererek dönüştürme işlemi gerçekleştirdi.¹⁵ O dönemin İlçe Millî Eğitim Müdürü görüşmeler esnasında dönüştürme kararına karşı yapabilecekleri bir şey olmadığını; velilerin, öğrencilerin ve mahallelinin hassasiyetlerini hali hazırda İl Millî Eğitim Müdürü’ne ilettiklerini belirtti. İstanbul İl Millî Eğitim Müdürü, velilere her ne kadar konuyu değerlendireceğini beyan etse de, okulun bir kısmı 2015-2016 eğitim yılında imam hatibe dönüştürüldü ve Abay Ortaokulu öğrencileri, okulda açılan imam hatip sınıflarının aksine ikili eğitime geçti. İmam hatip sınıfları ise tam gün eğitim görmeye başladılar. Oysa görüşmelerde İdare, okulda verilen eğitim nedeniyle okulun ilçedeki en başarılı okul olduğu vurgusunu yapmaktaydı. Okulda 10-12 kişilik altı adet imam hatip sınıfı açıldı. Velilerin beyanına göre halen Zeytinburnu Abay Ortaokulu olarak kullanılan kısımda kontenjan olmaması nedeniyle kayıt yaptıramayan öğrenciler farklı okullara dağıtılıyor. Açılan dava esnasında Maarif Müfettişlerince inceleme yapıldı. Raporda müfettişler, okulun Zeytinburnu ilçesindeki Kazlıçeşme, Yenidoğan ve Gökalp mahallelerine hizmet veren tek ortaokul

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.diken.com.tr/traslanamayan-169-kulelerine-bitisik-okul-arazisi-de-rant-tehlikesiyle-karsi-karsiya/> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü.)

olduğunu; bu mahalleler ile diğer ortaokullar arasında en az bir kilometre mesafe bulunduğunu; zihinsel ve bedensel engelli öğrencilere özel sınıfların bulunduğunu; dönüşüm halinde yalnızca 5. sınıf öğrencilerinin etkileeneceğini belirttiler. Azalan kontenjanlarla birlikte ve ikili eğitime geri dönmüş halde 678 öğrencin mezun olana kadar aynı okulda kalacağını (diplomalarının hangi okul adı altında verileceği henüz netleşmedi) ifade ettiler. Müfettişler ilçede yapılaşmanın had safhada olduğu ve bu nedenle okul yapılacak arsanın bulunamadığını iddia ediyorlardı, oysa 2015 yılında Zeytinburnu Belediyesi Genel Meclisine verilen soru önergesinde TÜRGEV'e aynı sene içerisinde eğitim amacıyla arsa tahsisinin yapıldığı kayda geçmişti. Raporun sonuç kısmında her durumda imam hatip okuluna ihtiyaç olduğu için dönüştürme işleminin yapılması gerektiği beyan edildi. Mahkeme, idarenin savı ve Maarif Müfettiş Raporunu esas alarak herhangi bir hukuki tartışmaya girmeksizin, işlemin ihtiyaç gerekçesiyle hukuka uygun olduğuna hükmetti. Zeytinburnu Abay Ortaokulu için yapılan temyiz başvurusu da başta eğitim hakkına erişimin engellenmesi ve kamu hizmetinin İdare'nin keyfi uygulaması nedeniyle bir grup yurttaş aleyhine sekteye uğratıldığı gerekçesi ile Danıştay tarafından incelenmektedir.

Sişli, Talatpaşa Ortaokulu'nda 2014-2015 eğitim döneminde açılan imam hatip sınıfları¹⁶ (okul içinde okul uygulaması) nedeniyle hukuki süreç başlatılmıştı. Okulumu Dokunma Koordinasyonu'nun da dâhil olduğu idari başvuru ve görüşmeler, imza kampanyası ve çeşitli eylemler neticesinde ilgili MEB-İdare bu sınıfların dönüştürülen başka bir okula nakledildiğini beyan ederek söz konusu kararını geri çektiğinden, yetkili İdare Mahkemesi karar verilmesine yer olmadığına karar verdi.

Kadıköy, Fikirtepe kentsel dönüşüm bölgesindeki Kaptan Hasanpaşa İlkokulu, Koordinasyonun 2014-2015 eğitim döneminde destek verdiği okullardan biriydi. Öğrenciler ağırlıklı olarak göçmen ailelerin çocuklarından oluşuyordu ve velilerin büyük bir bölümü ya gündelik işlerde çalışıyordu ya da işsizdi. Okul herhangi bir bildirim yapılmaksızın dönem başında imam hatibe dönüştürüldü ve henüz altı yaşındaki öğrenciler, inşaat alanlarından geçerek yeni yapılmış ve islah çalışması devam eden bir dere kenarındaki başka bir okula nakledildi. Veliler ve Okulumu Dokunma Koordinasyonu, İlçe Milli Eğitim Müdürü ile görüştü. Yapılan görüşmede okul değişikliğinin geçici bir durum olduğu ve seneye okula geri dönecekleri, eğer şimdi işleme karşı herhangi bir şey yaparlarsa Fikirtepe'deki öğrencilerin çok daha uzaktaki bir okula gitmek durumunda kalacakları, imkânsızlıklar içinde okuyup ve hiçbir yardım alamayacakları söylendi ve öğrencilere servis tahsis edildi. Kaptan Hasan Paşa İlkokulu şu an Gözcübaba İmam Hatip Ortaokulu olarak kullanılıyor.

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün:

Veli-Der'in temasta olduğu **Kartal** Öğretmen Selma Akay Ortaokulu'nda, okul idaresi, velilere, öğrencilere sınav yapacağını ve sınavda başarılı olan (hali hazırda okulun öğrencileri) öğrencilerin dönüşüm sonrası okullarında öğrenim görmeye hak kazanacağını bildirdi. Bu sınavın çok basit bir sınav olacağı ve bu şekilde öğrencilerin okullarından gitmelerine gerek kalmayacağı belirtildi ve okul velilerin itirazlarına rağmen bu şekilde dönüştürüldü. Veli-Der'in 2016 yılında yayınladığı rapora göre komşu ilçe **Pendik'te** imam hatip olmayan, dönüştürülme okul bulunmamaktadır.

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.birgun.net/haber-detay/imam-hatip-dayatmasina-artik-yeter-68181.html> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

Beykoz, Paşabahçe Ortaokulu'nda 2014-2015 eğitim öğretim dönemi başında 11 imam hatip sınıfı açılmıştı ancak velilerden gelen tepki üzerine açılan sınıflar kapatıldı ve “okul içinde okul” uygulaması son buldu. Aynı şekilde, **Kartal** Milli Eğitim Vakfı Ortaokulu velileri geride bıraktığımız 2015-2016 eğitim öğretim yılında okullarında açılan imam hatip sınıflarına karşı verdikleri mücadeleyle okullarını geri kazandı.¹⁷

Çekmeköy, Çamlık Ortaokulu'nda açılan iki imam hatip sınıfı, ilçedeki imam hatip okuluna taşındı. **Levent**, İsmail Tarman Ortaokulu'nda¹⁸ 1140 öğrenciden 970'nin velisi dönüşüme icazet vermedi ve dönüşüm istenmiyor.

Sıraladığımız bu örneklerden anlaşıldığı üzere imam hatipleştirme uygulaması pek çok yerde velilerin tepkisine neden oluyor. Kamusal temel eğitim, hukuki koruma altında olmasına rağmen bu yasal düzenleme, velilerin çocuklarının eğitim hayatına yön verme iradesinin ihlali başta olmak üzere, pek çok soruna ve eğitim hakkı ihlaline yol açıyor. Okulların bu şekilde dönüştürülmesi, İdare'nin keyfi uygulamaları, parasız, eşit, laik, bilimsel ve anadilde eğitim hakkı ilkelerine ters düşüyor. Mahkemede de bu idari eylemler bütünü, imam hatiplerin bir ihtiyaç olup olmadığı tartışması olarak yansıtılmaya çalışılıyor. Oysa İdare'nin işlem ve eylemleri bakımından ölçülülük ilkesinin esas alınması şart... Kamusal temel eğitim hizmetinin devlet tarafından verilmesi, kamu hizmetinin sürekliliği, bu hizmetten yararlananların koşullarının kötüleştirilmemesi, hizmetin aksamaması şeklinde anlaşıldığı ve uygulandığı sürece bir anlam ifade ediyor.

“İstemiyorsan özel okula gönder” yaklaşımı, hangi gelir grubunda olursa olsun çocuklarını devlet okuluna göndermek isteyenler açısından sorunlu bir değerlendirme. Bu uygulama gündelik hayat pratiğiyle örtüşmediği gibi, yoksul mahallelerdeki çocukların, eğitim hayatı ve geleceği hakkında, sözüm ona kendisinin tercih yapması olarak yansıtılıyor. Başta öğrenciler, veliler, öğretmenler, mahalleli -aslına bakılırsa eğitim hakkıyla ilgili herkesi- açık yahut örtülü bir biçimde “inanmayan ve inanan” şeklinde işaretleyen bir İdari organizasyon ve pratik yaşanıyor. Genel manzaraya bakıldığında olup bitenler, tek tek dönüştürülen okullar ve buna karşı direnenlerin çabası gibi gözükse de esasen dengeleyici bir yasal düzenlemeye ve siyasi pratiğe ihtiyaç var. Hukukun üstünlüğü ve laikliği anayasal koruma altına almış bir devlette “hiçbir yasama ya da idari işlemin amaç unsurunun dinsel olmaması; işlemin uygulanmasından dinin ne olumlu ne de olumsuz etkilenmemesi ve işlem dolayısıyla devletin dine aşırı bir yakınlık göstermemesi”¹⁹ gerekiyor. Son derece tartışmalı bu dönüştürme sürecini bir mega projeye, tercih ya da ihtiyaç olarak açıklamak, kamusal temel eğitimi, bir dini inanca göre yeniden şekillendirme çabasının toplumda yol açtığı kaygıları göz ardı etmek meseleyi daha da derinleştirmekten başka bir işe yaramıyor. Okulları bu şekilde imam hatibe dönüştürmeyi, “çocukların eğitiminin bir bütün olarak toplumsal, kültürel değerlerin yeni nesillere iletilmesi görevi ve aynı zamanda çocukların entelektüel gelişimi ve bilimsel bilginin

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz: <https://www.evrensel.net/haber/261815/ugur-mumcudaveliler-kazandi> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

¹⁸ Birgün gazetesi: 4. Levent'te velilerin imam hatip isyanı: Dayatmaya karşı imza kampanyası, 1 Haziran 2016, detaylı bilgi için bkz. <http://www.birgun.net/haber-detay/4-levent-te-velilerin-imam-hatip-isyani-dayatmaya-karsi-imza-kampanyasi-114257.html> (19 Eylül 2016 tarihinde görüldü)

Ayrıca, Birgün gazetesi, Dayatma Son Bulsun! 25 Eylül 2016, detaylı bilgi için bkz. <http://www.birgun.net/haber-detay/dayatma-son-bulsun-129247.html>

¹⁹ İhtar Gözaydın, “Cumhuriyet Tarihi Boyunca Laiklikle İlgili Düzenlemeler”, Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri, 2010, Helsinki Yurttaşlar Derneği).

sađlanması²⁰ açısından yeniden değerlendirmek Şart... İdare'nin, kamusal temel eğitimin harcını dini bir g6r6Őle yeniden karma 7abasının ve eğitime salt siyasi aygıt olarak bakmanın, gelinen noktada ve uzun vadede kimsenin yararına olmayacağını g6rmesi gerekiyor.

²⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Campbell ve Cosans – Birleşik Krallık Kararı, Başvuru No: 7511/76, 25 Şubat 1982

Zorunlu Din Dersleri Hakkında Öğretmenler Ne Düşünüyor?

Türkiye eğitim sistemindeki zorunlu din derslerini çeşitli yönleriyle tartışmayı hedefleyen çalışmanın ilk odak grup toplantısına din kültürü ve ahlak bilgisi (4 kişi), matematik (2), ilkökul (1), rehberlik (1), felsefe (1), sosyal bilgiler (1), Türkçe (1) ve sınıf öğretmeni (1) olmak üzere çeşitli branşlardan toplam on iki öğretmen, Helsinki Yurttaşlar Derneğinden de üç kişi katıldı. Katılımcı öğretmenlerden ikisi Trabzon ve Antakya'da görev yapıyordu.

Toplantının moderatörlüğünü Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Dr. Tolga Şirin yürüttü.

Öğretmenler tartışmanın çerçevesini çizen Kılavuz Sorular etrafında fikirlerini ifade ettiler:

- Sizce zorunlu din dersinin amacı nedir?
- Öğretmenler olarak zorunlu din dersleriyle olumlu/olumsuz tecrübeleriniz nedir?
- (Din dersi öğretmenlerine) Aldığınız eğitimi nasıl değerlendiriyorsunuz?
- Din derslerinin içeriği hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Din dersi müfredatında hangi inançlara dair bilgiler veriliyor? Müfredatta yer almayan/kısaca anlatılan inançlar hakkında fikriniz nedir?
- Din derslerinin pedagojik etkileriyle ilgili ne düşünüyorsunuz?
- Sizce öğrenciler din dersini nasıl algılıyor?
- Din derslerinin diğer dersler üzerinde etkisi var mı?
- Sizce veliler din derslerini nasıl değerlendiriyor?
- Din derslerinin toplumun dindarlaşması konusunda etkisi var mı? Nasıl?
- Din derslerinin toplumun ahlaki değerleri benimsemesinde etkisi var mı? Nasıl?
- Eğitimde ahlaki/etik değerler nasıl aktarılabilir?
- İnançsızlık/dinsizlik nasıl algılanıyor veya nasıl işleniyor? Öğrencilerin, velilerin buna yönelik yaklaşımı nasıl?
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin bu konudaki kararından haberdar mısınız? Nasıl yorumluyorsunuz?

- Dinini seçme ve bu konuda karar almada çocukların pasif/aktif olduğunu düşünüyor musunuz? Ebeveynlerin haklarından bağımsız olarak çocukların bu bağlamdaki haklarına ve inisiyatif almasına nasıl bakıyorsunuz?
- Din dersi zorunlu olarak kalmaya devam mı etsin, seçmeli mi olsun?
- Bütün yurttaşların hukukunu dikkate alan, çoğulcu bir toplumda din eğitimi nasıl şekillenmeli?

I. Oturum:

Sevgi Özçelik (hYd): Helsinki Yurttaşlar Derneği olarak Türkiye eğitim sistemindeki zorunlu din derslerini çeşitli yönleriyle tartışmayı amaçlayan bir çalışma yürütüyoruz. Geçtiğimiz aylarda, zorunlu din derslerini hukuki ve idari açıdan değerlendiren, Avrupa ülkeleri eğitim sistemlerindeki din derslerini inceleyen, din dersinin Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze geçirdiği değişimi ve din dersinin pedagojik boyutunu ele alan bir çalışma yaptık. Çalışmanın sonunda "Türkiye'de Zorunlu Din Dersleri: Yurttaşın Devletle Karşılaştığı Yer" başlıklı bir rapor yayınladık. Bu çalışmanın devamında, zorunlu din dersleri meselesinden etkilenen grupların konuyla ilgili neler yaşadığını, neler düşündüğünü ve din derslerinin hukuki ve idari bir reformla yeniden düzenlenebilmesi için önerilerini öğrenmek istiyoruz. Yeni çalışma kapsamında meseleyi derinlemesine tartışacağımız dört ayrı grup belirledik. Öğretmenler, öğrenciler, veliler ve inanç/eğitim/insan hakları alanlarında çalışan sivil toplum kuruluşları ile konuyu ele alacağız. Bu gruplarla ayrı ayrı yapılacak toplantılardan derlenen notları da çalışmanın sonunda bir rapor olarak yayınlayacağız.

Tolga Şirin (Moderatör): Türkiye Barolar Birliği olarak din ve vicdan özgürlüğü üzerine bir rapor hazırlamıştık. Raporunda zorunlu din dersi konusundan da geniş biçimde bahsediliyor. Bu meselenin bir hukuki boyutu var; Anayasa Mahkemesinin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) kararları var. Ancak zorunlu din dersinin içeriğinin ne olacağı konusu epey tartışmalı bir mesele... Bu hukuki kararlara ilgili fikri olan var mı diye sorarak başlayalım ve kılavuz sorulardan faydalanarak tartışmayı ilerletelim.

İlkokul öğretmeni: Trabzon'da farklı görüşlerde ve inançlardaki arkadaşlarla bir çalışma yaptık. Mesela kendini sosyalist ve ateist olarak tanımlayan bir arkadaşımız, çocuğunun din eğitimi almasını istemediğini, Alevi bir arkadaşımız çocuğunun Alevi bir öğretmenden din eğitimi almasını istediğini belirtiyor. Mütedeyyin olan da kendi görüşüne yakın bir öğretmenin eğitim vermesini istiyor. Bu öğretilen dinin kendi dini olmadığını söylüyor. 12 Eylül Darbesi öncesinde din dersi seçmeliydi. Darbeden sonra zorunlu hale getirildi. Allah "dinde zorlama yoktur" diyor, peki bu devletin zoru ne? Çocuk hakları ile ilgili sözleşmede her çocuğun kendi dilini, dinini öğrenme hakkı olduğu belirtilmiştir. Bunu ebeveyn talep eder, devlet ise bu hakkın kullanımı için gerekli düzenlemeleri getirir. Devlet vatandaşa sormadan neden bu dersi zorunlu hale getiriyor?

Moderatör: AİHM kararları ile ilgili olarak neler söylemek istersiniz?

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (1): Kanaatimce de mahkeme kararlarından başlamak isabetli olur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin din dersleri ile verdiği karar, ulusal yargının verdiği kararlar... Kendi adımı söyleyeyim tüm kararlardan haberdarım. AİHM'deki karar Cem Vakfı'nın başvurusu ile başlayan bir süreç sonunda alındı. Cem Vakfı 1919 kişinin imzası ile bir dava açtı, bu davada iç hukuk yolları tükendi ve sonra AİHM'ye gidildi ve orada karara bağlandı. AİHM tarafından verilen gerekçeli kararda, mahkemeye bizim sunduğumuz Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ile ilgili rapor yer aldı. Ayrıca Eğitim İş Sendikası olarak da müdahil olduk. Gerekçeli kararda, hem sendikamız, hem de adımız zikredildi.

Felsefe öğretmeni: 2006'da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi müfredatı değiştikten sonra AİHM bu değişikliği onayladı diye algılıyorum. Yani ders kitaplarında tüm dinlerden bahsedilmesini yeterli buldu ama zorunlu olması konusundaki tartışmalarda bir belirsizlik var.

Moderatör: İki karar var: İlki Hasan ve Eylem Zengin kararı. AİHM Türkiye'de dersin zorunlu olup olmamasından ziyade, içeriği itibariyle endokrine edici, dayatıcı olmasını mesele ediyor. "Din dersinde tek taraflı bir din anlatışı varsa orada din ve vicdan özgürlüğü iptal olur" dendi. O kararda Hanefi –Sünni İslam düşüncesinin dayatıldığı söylendi. Daha sonra bir yargı reformu daha yapıldı, 4+4+4 yasası sürecinde bir karar daha çıktı: Mansur Yalçın kararı. O davada Türkiye devletinin savunusu şu şekilde idi; biz müfredatı değiştirdik artık tüm dinler yer alıyor ders kitabında dolayısıyla sorun yoktur dendi. AİHM ise bunun doğru olmadığını, bu değişiklik yapılmış olsa bile dinin yine Hanefi-İslam merkezli anlatıldığı söylendi. Dersin tarafsız bir bakışla verilmediği belirtilerek ikinci ihlal kararı çıktı.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (1): Cem Vakfı'nın girişimi ile açılan davanın kararında şu söyleniyor: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriği Türkiye'deki dinsel çeşitliliği yansıtmıyor. Yapılmış olan reforma rağmen, "tüm inançlara yer verdik" şeklindeki savunmanın müfredata yansımadağını mahkeme tespit ediyor. Cem Vakfı olarak bir rapor hazırlayıp AİHM'e sunmuşuk, kitabın hangi bölümünde mezhepsel bir tavır var, hangi noktalarda çelişkiler var, hangi inançlar yansıtıyor hangileri yansıtılmıyor, hangileri dışlanıyor gibi somut örneklerin yer aldığı bir rapor. Benzer içerikte bir başka raporu da Prof. Ali Yaman hazırladı. İkisi de gerekçeli kararda yer alıyor.

Moderatör: Bu kararlarla aslında tespit edilen şu oldu; Türkiye'deki din eğitiminde tarafsız bir anlatı yok. Ders zorunlu olabilir ya da olmayabilir ama tarafsız bir şekilde anlatılmıyor. Mansur Yalçın kararı din dersinin tarafsız işlenmediğine hükmetti. Sizce uygulamada nasıl bir durum yaşıyor? Siz bu tespitle ilgili ne düşünüyorsunuz?

Felsefe öğretmeni: Uygulama esnasında din bilgisi öğretmenlerinin tarafsız davrandıklarına inanmıyorum. Gerçekten müfredatta diğer inançlara dair-özellikle Alevilikle ilgili- bilgiler var, öğretmenlerin de diğer dinler hakkında bilgileri var ancak uygulamada dersi İslam teolojisi üzerinden işliyorlar, yani İslam'ı üstün tutarak, diğer dinlerden üstün olduğunu vurgulayacak bir şekilde işliyorlar. Bu dersin öğretmenleri ile konuştuğumda kendi dinlerini ön plana çıkararak anlattıklarını ve bunda da haklı olduklarını belirtiyorlar. Bu dersi veren kişinin kendi dinini ön plana çıkararak ders yapmasını doğal bulduklarını söylüyorlar.

Matematik öğretmeni (1): Başka bir alandan örnek vereyim. Matematik dersi müfredatında da değişiklik yapıldı. Pek çok konu çıkarıldı, yeni konular eklendi, ama öğretmenler hâlâ eski bildikleri şekilde ders işliyorlar mesela TEOG, YGS sınavlarında soru çıkan konulara önem veriyorlar. Müfredatta değişiklik yapmak, uygulamada değişiklik yapmak anlamına gelmiyor, dolayısıyla sorun uygulamada. Kâğıt üzerinde değişiklik yapmak o sorunu çözmüyor. Müfredata baktığınızda Alevilikten bahsediliyor ama Alevi çocuklar hâlâ sure ezberlemek zorunda kalıyorlar. Tartışmalı olan kısım burası. Hep söylenen ama gerçekliği de tartışmalı olan "yüzde 99'u Müslüman bir ülkede din dersi uygulaması böyle yapılmalı, İslam düşüncesine elbette daha geniş yer verilmeli" diyenler olabilir ama müfredatta diğer dinlere ilişkin çok az bilgi olması ve uygulamada da az bahsedilmesi çok sorunlu.

Sınıf öğretmeni: Ermeni okulunda din dersi verdim ve şimdi sınıf öğretmeniyim. Geçen sene Temel Eğitimden Orta Öğretime Geçiş (TEOG) sınavında çıkan din dersi soruları nedeni ile bir mağduriyet yaşandı. Geçen senelerdeki sorun şuydu, Ermeni öğrenciler görmedikleri bir dersin sorularını cevaplamak zorunda kalmışlardı, bu mağduriyeti gidermek üzere bu sene, Hıristiyanlık

dersi için hazırlanan müfredattaki din dersi soruları cevapladılar. Bu sınav konusu ayrı bir mevzu, aslında belki de konuşulması gereken din dersinin, dinin sınavla değerlendirilmesidir. Her din için söylüyorum bunu. Ermeni okullarındaki din dersi müfredatı Hıristiyanlık temelli ama diğer dinlerden de bahsediliyor. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onay verilmiş bir müfredat işliyoruz. Fazlaca incelenmiş bir müfredat olduğu için ifadeler genel geçer, yuvarlak... Okulumda bu dersten muaf olmak isteyen bir öğrenci yok ama 1. ve 2. sınıfta kültür derslerinin bazı konularında karma evlilikten olan çocuklarda sorunlar yaşadık. Mesela bir veli çocuğunun Paskalya bayramını öğrenmesini ama bu bayramın din ile bağlantısını öğrenmesini istemediğini belirtti.

Bildiğim kadarıyla Ermeni okullarında derse katılmama hakkı karma evlilikten olan çocuklar için var. Hıristiyan çocuklar için zorunlu. Diğer okullarda eğitim gören Ermeni öğrenciler, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf olabiliyorlar. Bir Ermeni arkadaşım sadece meraktan bu derse girmek istemişti ancak ders sadece süre ezberleme, namaz öğrenme şeklinde olunca, vazgeçti. Müslüman olan öğrencinin kendini rahat hissedeceği bir ders demişti.

İlkokul öğretmeni: Trabzon'da bir ilköğretim okulunda yaşanan bir olayı aktarayım. Anneleri Gürcü ya da Rus ve babaları Türk olan çocuklar din dersinden muaf olmak istediler. Ancak bu talepleri yüzünden arkadaşlarından şiddet gördüler. Nihayetinde baskıyla bu dersi seçmek zorunda kaldılar. Okul yönetimi olaya müdahil olmadı. Başka illerden de böyle haberler geliyor. Mazlum-der olarak bu durumu rapor ettik. Basına da bilgi verildi.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (1): Uygulama üzerinde çok duruyoruz ama müfredatta sorunlu ifadeler hâlâ var. Lise 1. Sınıf Din Kültürü kitabında ateizmle ilgili şöyle bir cümle geçiyor: "Vahye dayalı olmayan inançlar, topluma zarar veren uygulamalara ve inanışlara yol açar. Böylece insanlar batıl inanç, hurafe ve zararlı akımlara yönelir." "Müfredat düzeldi, sorun uygulamada" diyor ama bu metinler çok sorunlu. Ben en sert örneği verdim ama bunun gibi pek çok sorunlu tanım var kitaplarda.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (2): O cümle eskiden farklıydı. Hatırlarsanız 2008'de Taraf Gazetesinde "*Milli Eğitimde şeytan ayetleri*" başlığı ile bir haber yayınlanmış, epey tartışmaya neden olmuş, o haberle ilgili Hatay Mazlum-Der şubesi tarafından bir açıklama yapılmıştı. Bahsettiğiniz kitap 9. sınıf ders kitabıydı, satanizm ve reenkarnasyon bahsi de geçiyordu. O kitap toplatıldı ama yeni kitapta reenkarnasyon yine olumsuz şekilde işleniyor. Bizim için önemi ise şu, Arap Alevilerinde reenkarnasyon düşüncesi vardır ve bu kitapta bu sapkınlık olarak tanımlanıyor. O yüzden bu tür konuları böyle ele almak çok sorunlu.

Türkçe öğretmeni: Azınlık okullarında çalışıyorum. Devlet okulu müfredatını çok bilmiyorum ama geçenlerde okuduğum bir araştırmada çarpıcı bir bulguya rastladım. 4. sınıftan 8. sınıfa kadar din derslerinde okutulan ders kitabı sayfa sayısı 1038. Bu kitaplarda sadece 16 sayfa diğer dinlere, mezheplere, inançlara ayrılmış. Devletin müfredatta yürüttüğü bir iyileştirme politikası ise bu bir iyileştirme değil. Ayrıca sadece Hıristiyan, Musevi öğrencilere tanınan muafiyet diğer inançlarda, mezheplerde olanlara da tanınmalı. Dolayısıyla zorunlu din dersine karşıyım, bu hem bir insan hakkı ihlali, hem de inanç özgürlüğünün karşısında duran bir uygulama. Her öğrenciye seçme hakkı verilmeli.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (3): İmam Hatip lisesine isteyerek, İlahiyat Fakültesine başka yeri kazanamadığım için gittim, ancak bölümü ve mesleğimi çok sevdim. Öğretmenlikten önce de Balkanlar'da sivil anlamda din eğitimi organizasyonları yaptım. Dersin endoktrine edici tarafı var mı? Evet, var, ara sıra oluyor. Olmaması çok zor zaten... Ama bu sadece din dersi özelinde olmuyor. Mesela biyoloji dersi oluşumu anlatırken evrimi bir ideoloji olarak endoktrine ediyor çocuklara. Dolayısıyla din dersi zorunlu olsun mu, olmasın mı tartışması

abesle iştigaldır. Çocukları zorlamak, ezberletmek vicdani değil. Ben derslerimde ezberleyene artı veriyorum, ezberlemeyene de performans notu kullanıyorum, durumu eşitlemeye çalışıyorum. Ana baba istiyorsa çocuğa öğretilmeli. Bu sorun sadece din dersi üzerinden tartışılmamalı. Bu ülkede diğer tüm derslerde endoktrinasyon varken özellikle birçok ders hâlâ devletin temel çıkarlarını gözeten, vatandaşlığı tasarlayan yaklaşımlarla hazırlanıyorsa bu tartışmanın sadece din dersi üzerinden yürütülmesini bir art niyet olduğunu varsayıyorum.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (4): Din dersinin zorunlu olup olmamasını tartışırken iki bağlamı birbirinden ayırmalıyız; içeriği ve statüsü... Önümüzdeki raporun üst başlığına bakınca "Türkiye'de zorunlu din dersleri" ibaresini görüyorum. Zorunluluktan bahsedeceksek eğer, tüm öğrenciler ilkokul birinci sınıftan lise son sınıfa kadar öncelikle okumakla sorumlu, sonra müfredatı öğrenmekle sorumlu. Ama biz bunun içinden din dersini cimbızlıyoruz. Tartışmayı nasıl yürüteceğimize karar vermeliyiz. Biz bu dersin statüsünü mü, yoksa içeriğini mi tartışacağız. Öncelikle buna karar vermemiz lazım, çünkü bunlar farklı farklı şeyler. İki kavrama değinmek istiyorum; Din eğitimi ve din öğretimi kavramı. Din eğitimi benimsetme üzerine inşa edilir. Herhangi bir dinin veya mezhebin fikriyatını benimsetmek için uğraşırız. Mesela 2012'den itibaren müfredata dâhil olan seçmeli dersler böyledir. Benimsetme amaçlı oldukları için isteğe bağlıdır. Ancak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim amaçlıdır. Müfredatta eksiklik elbette var. Bunu tartışalım. Ama bir dersin uygulaması yerine statüsünü tartışıyorsak o zaman farklı. Bir karar vermeliyiz. Din öğretimi dediğimiz şey ise bir bilgi aktarımıdır. Biraz önce din dersi sınavla ölçülebilecek bir ders midir sorusu oldu; bu bir bilgi ölçme meselesidir aslında. Din öğretiminde bir bilgi aktarımında bulunulur, endoktrine etmek değildir bu. Müfredatın temel yaklaşımı budur. Ancak elbette müfredatta, uygulamalarda eksiklikler olabilir. Dolayısıyla önerim tartışmayı bu bağlamda ele almalıyız. Müfredatı, uygulamaları tartışalım ama bir dersin statüsünü tartışmak istiyorsak o zaman temel eğitim sisteminin zorunluluğunu tartışmalıyız. AİHM'deki kararların hiçbirisinde dersin statüsü tartışılmıyor. Dersin içeriği tartışılıyor. Ama biz ısrarla dersin statüsünü tartışıyoruz.

Moderatör: *Ancak seçmeli dediğiniz derslerle ilgili şöyle bir durum var; bu seçmeli din dersleri kanunla geldiler, diğer seçmeli dersler kanunla gelmedi. Yani kanunla gelince hukuk alanında bunun anlamı, bu zorunlu derstir, her ne kadar adı seçmeli olsa da... Dolayısıyla "Peygamberimizin Hayatı" ve "Kuran-ı Kerim" dersleri adları seçmeli bile olsa uygulamada zorunlu gibi...*

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (4): Kanunla gelmesinin temel gerekçesi şu: 1982 Anayasası'nın 24. maddesi iki temel hükme işaret eder, 1- Din Kültürü ve Ahlak bilgisi dersleri zorunludur, 2- bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi velilerin isteğine bağlı olarak inşa edilir. Türkiye'deki din devlet ilişkileri ve bununla ilgili tartışmalardan dolayı bu hüküm 30 yıldır uygulanmamış. 2012 yılında mevcut anayasada yeri olmasına rağmen uygulanmamış bir kanun, velilerden talep olunca düzenlemeye konuldu. Türkiye'de ortaöğretimde 6 milyon öğrenci var, yanılmıyorsam bunun 600 bin kadarı bu seçmeli dersleri seçmişler. Türkiye'nin zihniyet yapısına baktığımızda onda 1 oranında bir ders seçiliyorsa bu nasıl bir zorunluluk oluyor, ben bunu anlamlandıramıyorum.

Matematik öğretmeni (2): İmam Hatip Lisesinde Matematik öğretmeniyim. Oraya gelen öğrenciler bir sorun yaşamıyor, zaten aileler bu yönde bir eğitim talep ettikleri için çocuklarını bu okullara gönderiyorlar. Diğer okullarda bu ders zorunlu olduğunda farklı inançlardan çocuklar muaf olabiliyorlar ama Aleviler için bu sorunlu bir durum yaratıyor. Bu ders seçmeli hale getirildiğinde bir Alevi öğrenci bu dersi seçmezse sorun çıkabilir. Toplumsal olarak bu dönüşüme hazır olduğumuzu düşünmüyorum. Bu ders zorunlu olarak kalıp, Sünni İslam dersi yerine dinler tarihi gibi müfredatla yeniden düzenlenmesi sorunları azaltılabilir. Biraz önce de değinildi, Cumhuriyet'ten bu yana devlet ve dinin kavgası var Türkiye'de. Örneğin ben

çocuğumun devlet kurumlarında din dersi almasına çok sıcak bakmıyorum. Devletin okul dışındaki kurumlarda din eğitime izin vermesini tercih ederim. Ayrıca dersin zorunlu olması da beni rahatsız ediyor, müfredatı ayrımcılığa yol açıyor.

Sosyal bilgiler öğretmeni: Sosyal Bilgiler Dersi öğretmeniyim ama geçen dönem çalıştığım okuldaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni eksikliği nedeniyle din derslerine de girdim. Ders kitabı yüzde 98 Sünni inanca yönelik hazırlanmış, sadece bir yerde Aleviliğe değiniyor. Seçmeli ders konusu sorunlu. Seçmeli din derslerinin seçilmesi için seferberlik var. MEB'den okullara bu dersin seçilmesini özendirme yazıları geliyor. İHL'lerin özendirici olması için öğle yemeği, servis gibi hizmetler sunduğunu, Hükümete yakın STK'lar tarafından bu yönde seferberlik yapıldığını biliyoruz. Yani "Arkadaşlar kimse zorla seçmiyor, adı üstünde seçmeli" demek pek de gerçekçi değil. Başıma gelen bir olayı anlatayım: Beyoğlu'nda bir İmam Hatip lisesinde çalışıyorum. (Çalıştığım okul yakın zamanda İmam Hatip Lisesine dönüştürüldü.) Derste diğer dinlerden bahsederken, ibadethaneler konusunda çevremizdeki kiliseleri örnek gösterdim. Çocuklar, "Ezan gibi bir şey duymuyoruz, Hıristiyanlar nasıl ibadete çağırıyorlar?" diye sordu. Ben de "çan var" dedim ve sesini telefonda dinlettim. Bir öğrenci evde bundan bahsedip, "öğretmen bize çan sesi dinletti" demiş, veli de okula şikâyet etmiş beni ve müdürden uyarı aldım. Din Kültürü dersinde bir başka dinle ilgili bilgi verdim diye müdür beni uyarıyor. Sonra ikinci dönem bu dersi bana vermediler.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (2): Bir Hıristiyan arkadaşım "bayrak" şiirinden korktuklarını söylemişti. Gözünü oymaktan, mezarını kazmaktan bahseden bir şiir... Sadece din dersi kitaplarında değil tarih vs. ders kitapları da pedagojik unsurlara aykırı. Din dersi öğretmenleri not veriyor ama ben çocuklara hep 100 veriyorum derste, Hıristiyan öğrencilerim var, derse giriyorlar, sizi çok seviyoruz diyorlar. Din bilgisi kitabı içeriği sorunlu ama hakkını teslim edelim, müfredatta iyileştirme yapıldı, eskiden Aleviliğe, hatta Sünniliğe tarikatlar sapkındır vs. diye hakaret ediliyordu. Şimdi hakaret yok ama hâlâ sorunlu, çünkü şimdi de başka bir durum söz konusu, iktidar Ebu Suud çizgisine girdi. İstanbul'da bir okula ismi verilmiş. Bu beni çok rahatsız etti. Yani Alevilerin, canı, malı helal anlayışında biri... Bazı derslerde mesela tarihte kahraman olarak anlattığın bir figür diğerinin dedesini kesmiş biri. Fizik dersinde böyle bir sorunla karşılaşmazsınız, Einstein fiziği mi, kuantum fiziği mi diye tartışırken kullandığın dil sorun olmaz ama kutsal figürlerde sorun oluyor. İnsanların kutsalına hakaret ediyorsun, onu yok sayıyorsun. İmam Hatipleri Yaygınlaştırma ve Geliştirme Platformu var, biliyor musunuz? Bu projenin mimarı Başbakan Davutoğlu. Her ay bu platformun başkanlığında toplantılar yapılıyor. Vali, vali yardımcısı, emniyet müdürü, jandarma komutanı, rektör katılıyor toplantılara. Temel dini bilgiler dersi sınıfına girdim, birbirinden alakasız öğrenciler var sınıfta, sordum niye seçtiniz bu dersi diye, biz seçmedik, seçtirildi dediler. Seçmesi "zorunlu" seçmeli ders koyduk çocukların önüne, üstelik bunu "eğitimde ne kadar çok dini unsur, o kadar dürüstlük, dindarlık" dayatması ile yaptık. Bu dersi seçmeyi çocukların önüne ahlaklı olmak için şart olarak koyuyoruz. Evrensel beyannamenin 18. maddesi inanç özgürlüğü ile ilgilidir. Öğrenim özgürlüğü 26. madde. Bu maddenin C fıkrasında ebeveyn rağmen bir eğitim öğretim dayatamazsın çocuklara diyor. Sorun her şehirde aynı şekilde yaşanmayabilir, mesela Trabzon'da çok sorun olmayabilir din dersi ama mesela Hatay'da toplumun yarısı Arap Alevisi. Kendilerine Nusayri denmesinden hiç hoşlanmıyorlar, Hasibi diyorlar ama ders kitaplarında Nusayri ismiyle anılıyorlar.

Moderatör: Siz nasıl anlatıyorsunuz derslerde, müfredata mı uyuyorsunuz?

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (2): Ben müfredatın tanımlamaları ile anlatmıyorum, çocuklara "kitaptakileri ciddiye almayın" diyorum. Eğri oturup doğru konuşalım, Sünni bakışında diğer dinlere karşı sorun var. Bir örnek vereyim, bir sınavda öğrencim bir soruya itiraz etti. "Aşağıdakilerden hangisi Allah ile iletişim kurma yollarından biri değildir" diye bir soru var ve doğru şık türbe ziyareti olacak, biraz önce belirttiğim gibi ibadetini türbelerde yapan bir nüfus var Hatay'da. Ne diyeceksin bu çocuğa? Nasıl cevaplasın bu soruyu? Birlikte yaşama

isteğini azaltan şeyler bunlar... Ebu Suud kafasından Yunus Emre'ye döndüğümüzde Alevilerin, Hıristiyanların itirazı olmayacak. Yüz yıl öncesinde Osmanlı zamanında halife varken şeytana tapan topluluklar vardı bu topraklarda, yok etmiyordu onları. Birlikte yaşanabiliyordu. Şu anda yüz yıl öncesinden daha kötü bir durumdayız.

Rehber öğretmen: Benim pratikte olanlara ilişkin eleştirilerim var. Rehber öğretmenler olarak Şişli bölgesindeki okullarla görüşmelerimizde dikkatimizi çeken bir durum oldu, okulların yönetici kadroları din öğretmenlerinden oluşuyor. Din derslerinde bir öğretmen açığı var. Bizim bu derslere kimin girdiği mühim. Kimin dersi verdiği ile ilgili olarak içeriğe ilişkin sıkıntılar yaşanabiliyor. Din öğretmenleri sözleşmeli olarak çalışıyorlar ya da kaymakamlıktan yazı alıp imamlar giriyor derse, ücretli öğretmen olarak. Din dersini müfredata rağmen inisiyatif olarak yapma durumu var evet ama bir imam da alabiliyor bu inisiyatifi. Bir din görevlisinin diğer dinlere, inançlara ne kadar eşit mesafede yaklaşabileceği tartışılmalı. Rehberlik bölümüne gelen şikâyetlerden biri de seçmeli adı altındaki derslerin zorunlu gibi uygulanması. Çok sık karşılaşıyoruz bu şikâyetle. Bu derslerin seçilmesi tamamen müdürün elinde, hangi seçmeli dersin açılacağına müdür karar veriyor, diğerlerini açmayıp sadece Hz. Muhammed'in hayatı ve Kuranı-Kerim dersini açabiliyor. Dolayısıyla adı seçmeli ama zorunlu gibi oluyor. Uygulamadaki bir diğer şikâyet konusu, öğrencinin din hanesine bakılarak dersten muaf olup olmayacağına karar veriliyor. Bu durum sadece din hanesinde Hıristiyan yazarları kapsıyor, başka inanç gruplarını kapsamıyor haliyle. Ayrıca muaf olan öğrencilerin o ders saatinde ne yaptıkları da bir sorun olabiliyor. Boş geçirilen o zaman dilimine alternatif sunulmaması da sıkıntılı.

İlkokul öğretmeni: Geçenlerde Trabzon'da bir İmam Hatip Lisesinde toplanan ilçe eğitim müdürleri öğrencilerin seçmeli ders olarak neden Kuran-ı Kerim dersini seçmediklerini masaya yatırdı. Bu dersin seçimi konusunda Türkiye sıralamasında 21. sırada yer aldığı belirtildi. İlçe eğitim müdürlerinden öğrencilerin bu derse teşvik edilmesi istendi.

II. Oturum:

Moderatör: İlk bölümdeki tartışmayı toparlayacak olursak, odak noktası, ders içeriklerinin endoktrinasyon yani tek bir mezhebin bakış açısı ile hazırlanması. Öncelikle azınlıklar, dezavantajlı gruplar bu uygulamanın doğrudan mağduru oluyorlar. Katılımcılar arasında bu konuda bir uzlaşma var. Öte yandan bu endoktrinasyon sadece din dersleri ile sınırlı değil başka dersler aracılığı ile uygulanabildiğine de dikkat çekildi. Toplantının ikinci bölümünde seçmeli din dersleri üzerine biraz daha konuşalım, zorlama, telkin gibi meseleleri biraz daha açalım.

Polonya'da muafiyet hakkı tanınmış bir öğrencinin durumuna ilişkin bir karar var. Mahkeme çocuğun o ders saati içinde tek başına kalmasını da mağduriyet olarak tanımladı, muafiyetin damgalama biçiminde olduğunu söyledi. Bizde din dersinden muafiyet olduğunda ne tür alternatifler geliştirilebilir üzerine de düşünelim.

Ahlak veya temel etik kurallar din dersi tekelinde midir? Bu dersler kim tarafından ve nasıl verilmelidir? Seçmeli ders denilen, zorunlu seçmeli ders denilen kategorinin nasıl uygulandığı? Seçimde baskı olup olmadığı? Bu başlıklar ile tartışmaya devam edebiliriz. Bir de bu başlıklara ek olarak belki de üst başlık olarak sizce "ideal" ne olabilir? Sizce çocuğun hakkını da kollayarak ideale nasıl ulaşılabilir?

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (1): Seçmeli Kuran dersine ilginin az olmasını tartışanlara şunu söyleyebilirim. Bazı arkadaşlar baskı yapılmadığı, seçmeli olduğu konusunda ısrarcılar.

"Zorunlu seçmeli" olsaydı bu kadar az seçilmezdi, dolayısıyla baskı yok dediler ama öğrenciler için Kuran dersine girmek diğer dersler gibi görünmüyor. İlahiyat eğitiminden geçenler bunu daha iyi anlayacaktır. Birincisi bu derse abdestli girmek gerekiyor, yani gusül olmadan giremezler, bu bir ihtiyat yaratıyor. Ayrıca isterlerse yazın Kuran kursuna giderek de öğrenebileceklerini düşünüyorlar. Dolayısıyla seçmiyorlar. Aslında mutlaka seçin bu derse diye bir baskı var ama diğer iki seçmeli derste ki kadar etkili olmuyor. Bu ders örnek gösterilerek baskı yok denilemez, aktardığım gibi başka sebepleri var.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen (3): Bu derse "zorunlu seçmeli ders" olarak telaffuz etmek de pek doğru değil. Tamam, baskıyı konuşalım ama derse böyle adlandırmak doğru değil.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmen (1): O zaman iki örnek vereyim; 2005-2006 yıllarında Kocamustafapaşa Lisesi'nde çalıştım. Orada Hıristiyan öğrencilerim vardı, dersten muaf olmalarına rağmen derse giriyorlardı. Müfredatı uygun olarak Ayetel Kürsi duasını ezberleme ödevi verilmişti. Ben doğru bulmasam da inisiyatif almıyordum ve müfredat ne diyorsa onu uyguluyordum sınıfta. Neden dersiniz, müfredatın dışına çıkıyor suçlaması yüzünden beş gün soruşturma geçirdim, iki kere de sürgün edildim. Dolayısıyla korkumdan böyle bir karar almıştım. Vereceğim örneğe dönecek olursam, verdiğim ödevi çoğu yapmamıştı, bazıları da ezberledim ama okuyamadım, müsait değilim dedi. Sıra Hıristiyan öğrencime geldi ve okudu. Şaşırdım. Sonra teneffüste kendisiyle konuştum, neden ezberlediğini merak ettim. Bunu yapmazsam arkadaşlarım beni dışlıyorlar, takıma almıyorlar, konuşmuyorlar dedi. Bir diğer dramatik örnek; ben şu anda bir İmam Hatip lisesinde çalışıyorum. Aynı zamanda Alevilikle ilgili Cem TV'de bir program yapıyorum, bu sebeple okulda çok şikâyet oldu, öğretmen Aleviymiş, imam hatipte Alevi hoca var, çocuklarımızı Alevi yapacak diye şikâyetler edildi ve tabii bundan da soruşturma açıldı. Açıkça Alevilik anlatıyor demiyorlar tabii soruşturma talebinde, müfredat dışına çıkmaktan soruşturuluyorsunuz.

Muafiyet meselesi ile ilgili olarak, AİHM kararında şöyle diyor: Din dersleri Türkiye'deki dinsel çeşitliliği yansıtmıyor dolayısıyla eğer bu müfredat bu şekilde devam ederse bu inancın dışındakilere bir muafiyet getirilmeli, düzenleme böyle yapılmalı diyor. Bu karardaki zorunluluk, derslerin "seçmeli" olması gibi iyileştirmelerle çözülmeyeceğini belirtiyor. İş seçmeli olup olmaması meselesinden çıkıyor. Muafiyet konusunda bir zorunluluk getiriyor yani. Karşımızdaki durum sadece din derse öğretmenleri ile ilgili değil, mesela bir Fizik derse öğretmenini, "5 salavat getirene fizikten 5 vereceğim" diyebiliyor. Bu da bir yönlendirme, baskı... Pek çok okulda rastladığım bir durum olarak şunu da paylaşabilirim, Temel dini bilgiler dersini seçen çok sayıda Alevi öğrenci var; bazılarının risk alarak neden böyle olduğunu sordum -ki bunu sormam bile suç-, öğrenciler bu soruya genellikle utanarak cevap veriyorlar. Temel dini bilgiler dersini neden seçtiniz dediğimde biri sizin yüzünüzden dedi, dışlanmamak için seçtiğini söyleyen oldu ve okul idarecilerinin, müdür yardımcılarının kendileri adına bu derse seçtiklerini söyleyenler de oldu.

Bir şey daha paylaşıp sözümü bitireyim; bir din öğretimi genel müdürümüz vardı, 2008 veya 2009 yılında tüm din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerini davet ederek Kâğıthane İmam Hatip Lisesi'nde bir seminer yapıldı. Bu müdür orada bir sunum yaptı ve "milli birlik ve bütünlük için din dersleri şarttır, Atatürk de din derslerini istiyordu" dedi. Bu sözleriyle zaman zaman da salondan alkış aldı. Ben de "bu derslerin milli birliği sağlayıcı değil parçalayıcı bir işlev gördüğünü düşünüyorum" dedim. "Atatürk ile ilgili söylenen de yanlış" dedim. 1930'da şehirlerdeki tüm okullardan din dersleri çıkarıldı, 1933'de de köylerdeki okulların müfredatından çıkarıldı. Yani Atatürk vefat ettiğinde Türkiye'de hiçbir okulda din ile ilgili bir eğitim yoktu. Şimdi kitaplara "Atatürk din eğitimini istedi" gibi bölümler koyuyorlar. Oysa Atatürk bunu sadece 1925-30 yılları arasında dedi. Ben yapılan sunuma ilişkin bu eleştirileri getirince müdür sözümü kesti ve "din derslerinin faydasına inanmıyorsun, müfredatı eleştiriyorsun, o zaman bu dersin öğretmenliğini yapmaya utanmıyor musun?" dedi. Ben de "haklısınız ama o zaman sizin de istifa etmeniz

gerekiyor makamınızdan, çünkü memuriyete başlarken, laik cumhuriyete, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kalacağınıza yemin ediyorsunuz, Kemalist misiniz? Cumhuriyete inanıyor musunuz? İnanmıyorsunuz ve inanmadığınız halde bu devletin memurluğunu yapıyorsunuz" dedim. Bunun üzerine beni tartaklayarak salondan dışarı çıkardılar.

Felsefe öğretmeni: Ben ideal bir din eğitimi olacaksa nasıl olmalı sorusundan başlamak istiyorum. Din konusunun sosyolojik ve kültürel olarak önemli olduğunu düşünüyorum. Bu konuda eğitim vermenin içerik iyi bir şekilde ele alındığında dünyada yaşanan şiddetin azalmasına olumlu etki edeceğini de düşünüyorum. Dinler hakkında eğitim vermek problemleri bir alan. Seçmeli ve zorunlu olması dışındaki seçenek, örgün eğitim saatleri dışında verilmesi olabilir. Ama tabii bunu kimlerin nasıl vereceği de düşünülmeli. Biraz önce dile getirilen dersin statüsü ve içeriğinin aynı şeyler olduğu yönündeki düşünceye katılmıyorum. Bence dersin statüsü, içeriği ve pratikte nasıl uygulandığı birbirinden ayrı şeyler değil, birbirini içeren ve bağlantılı şeyler. İdeal bir din eğitiminde olması gereken tüm dinlere eşit ve değerli olarak bakan ve eşit mesafede duran hatta inançsızlığa da aynı mesafede duran bir eğitim olmalı. Meseleyi değerler alanı olarak ele alan, inançlar arasında hiyerarşik bir yapılanma kurmayan bir bakış açısı olmalı. Ve bu eğitimi verecek olanların da özel bir formasyondan geçmesi gerekiyor. Bu konu ilahiyat fakültelerinin tekelinde olmamalı. Mesela enstitüler kurulabilir, farklı dinlerden insanları da olacağı bir eğitim kadrosu oluşturulabilir. Eğitimin uygulanma aşamasının da izlenmesi ve denetlenmesi gerekir. Bu dersi kimlerin vereceği konusu çok önemli... Mesela ben Felsefe öğretmeniyim ama çalıştığım bir okulda din dersi verdim, beni işe alan Amerikalı müdür ateist olduğumu öğrenince, "tüm inançlara mesafeli olursunuz, bu iyi bir şey" demişti ama ben bu dersi verirken, bazen öğrencilerden, bazen de velilerden tepki aldım. Çocuklarının ateist olmasında endişe eden veliler oldu. Şöyle bir gözlemim oldu, çalıştığım tüm okullarda din öğretmenleri çok seviliyorlardı fakat mesela ben pek sevilen bir din öğretmeni olmadım. Çok tepki gördüğüm de oldu çocuklardan, beni görünce "Allahuekber" diyorlardı mesela... Bazı veliler de neden çocuklarına bayram namazını öğretmediğimi soruyorlardı, çocuklarının ateist olmasından endişe ediyorlardı; ben bu dersi biraz daha sosyoloji ve felsefe bağlamında verdim. Ben ateistim ama çocuğa bir şeyi dikte etme taraftarı değilim. Çocuğun özellikle küçük yaşlarda sorgulamasının, merakının önünü kesecek cevaplar vermemek lazım. Beni etkileyen ikinci deneyimim de şöyle; iki sene önce bir özel okulda düşünce eğitimi dersi verdim 6. ve 7. sınıflara. Veli toplantısında Din Kültürü öğretmeni ile aynı odada oturuyorduk. Bana iki-üç veli gelirken ona tüm veliler geliyordu. Din dersine bu ilgi dikkat çekiciydi benim için. TEOG sınavı nedeni ile olabilir. Ayrıca bu sınavda çıkan 20 din dersi sorusunun da tartışılması lazım. Bu sorular mağduriyet yaratıyor, tartışılması lazım. Muadili olarak sorulan beş felsefe sorusu çok daha zor... Yani mağduriyeti gideren bir durum değil. Ahlak eğitiminin özellikle din dersi içinde verilmesine karşıyım. Teorik olarak da verilemeyeceğini düşünüyorum ama belki etik dersi diye bir ders konabilir ki bunun da dünyada örnekleri de var. Ahlak tüm derslerin bir parçası aslında... Ayrıca bir ders olarak ve de din dersi altında işlemek sorunlu.

Sınıf öğretmeni: Ermeni okullarında din derslerine eskiden Ermenice hocası girerdi, şimdi din adamları giriyor. Bunu da doğru bulmuyorum. Ben zaten dinin bir ders olmamasından yanayım.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (2): Zorunlu din dersini kaldırmak çok zor. Din dersinin kaldırılması gündeme geldiğinde Memur-sen dedi ki bunun olmaması için 1 milyon kişiyi toplarız. Almanya'da Bavyera'da sınıflara haç asılması zorunluymuş; bir veli itiraz etmiş, mahkeme şöyle demiş: " bir kişi bile itiraz ederse indirilir" İtirazı kim yapacak? O itiraz eden ayrımcılıkla karşı karşıya kalabilir. Oy birliği ile karar verilmesi yerine itiraz etme şartı olursa bu da bir ayrımcılık yaratır. 1980 öncesi Mersin'de yatılı okuyordum, ailem de Hatay'daydı. Din dersine girmek istemeyenler velilerine muaf olmak istediğini belirten belgeyi imzalatmışlar bize. Yani demek istiyorum ki seçmeli oluşu da bir başka sorun. Seçmeli olunca girmek istemeyenlere yönelik ayrımcılık riski var. Eskiden Aleviler cenazelerini camiden kaldırıyorlardı ama oradaki

imamların tavırları yüzünden bundan vazgeçtiler. Dernekler kurarak cemevlerini yaygınlaştırmaya çalıştılar. Seçmeli dersi inanç gruplarının dini adamları versin deniyor ama Alevi din adamlarını okula sokmak da ayrı bir mesele. Aleviler arasında da inançlarını farklı farklı yorumlayan gruplar var. Yani başka dinden olanları sisteme katmak da sorunlu... Çok esnek bir program, diğer inançları rencide etmeyecek şekilde, mesela Hacı Bektaş çizgisinde, Yunus Emre çizgisinde zorlayıcı olmayan bir şekilde anlatılabilir. Diğer dersler de esnemeli, mesela çocuklara komşuluk iyi bir şey diyoruz bunu öğretmeye çalışıyoruz sonra yerli mali haffası kutlatıyoruz. Türk'ün malını kullanmasını özendirmeye çalışıyoruz. Seçmeli ders kitapları öyle maddi hatalarla basılmış ki... Sanki alelacele birileri para kazansın diye basılmış o kitaplar. Sözün özü din, devlet faaliyeti olmaktan çıkarılmalı, sivillere bırakılmalı...

Sosyal bilgiler öğretmeni: Bence önemli olan çocukların ne istediği... Ben zorunlu din dersine girdiğimde çocuklara dedim ki süre ezberlemeyeceğiz. Çok sevindiler. Ezbere dayalı bir eğitimden hoşlanmıyor çocuklar. İdeal nedir diye sorarsanız, bana kalırsa Din Kültürü dersi olmasın derim. 28 Şubat dönemini düşünürsek herhalde aramızda kimse ikna odalarını tasvip etmiyordur ama bugün de pek bir şey değişmiş benzemiyor, vapurdan inen insanların kıyafeti üzerinden polemik yapılabilir. Aynı yerden bakıyorlar aslına meseleye. Şu andaki hükümetin politikasını da fazla dini ağırlıklı buluyorum bunu seçmeli derslerin ne olduğuna bakarak bile söyleyebilirsiniz. Atatürk zamanında din dersleri zorunlu değildi ama Diyaneti kuran da Atatürk... Bakunin *Tanrı ve Devlet* kitabında diyor ki, "Devleti ayakta tutan en önemli kurum dindir" ki kendisi anarşisttir. Devlet olduğu sürece din her zaman kullanılacaktır. Öte yandan kendini dindar olarak tanımlayan pek çok insan devlet eliyle verilen bu eğitimden, bu müfredattan memnun değil. Devletin müdahalesi altında görüyor. Zorunlu olmaktan çıkarılmalı ve sivil alana bırakılmalı diyen pek çok insan da var.

Rehber öğretmen: Ben daha çok çocukların psikolojisinin nasıl etkilendiğiyle ilgileniyorum. Bu sene TEOG'da Ermeni liselerde ilk defa Hıristiyanlıkla ilgili sorular çıktı. Ermeni cemaati içinde kurulan bir komisyon tarafından 200 kadar soru hazırlandı ve bakanlığa yollandı. Bu komisyon bu soru havuzunun içeriği hakkında Ermeni okulları bilgilendirmede ve bu tutumları cemaat tarafından çok eleştirildi. Hıristiyan çocuklar ne ile karşılaşacaklarını bilmeden gittiler bu sınava ve çoğu bu sorularda başarısız oldular. İkinci dönemde o iki yüz sorunun okullara gönderilmesini teklif ettiler.

Sosyal bilgiler öğretmeni: O sınavda Müslüman çocuklar için hazırlanan sorular çok kolay oluyor, benim çalıştığım okulda çocukların en yüksek puan aldıkları sorular Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin soruları. Bu dengesiz ve adaletsiz bir durum yarattı bu sene öğrenciler için. Hıristiyan çocuklara da kolay sorulması gerekirken Milli Eğitim en zor soruları seçmiş belli ki...

Türkçe öğretmeni: Çocuklar TEOG'daki bu farklı soru sistemi nedeniyle kendilerini "öteki" hissediyorlar. Uygulanan sistem çoğunluğa göre şekillenmiş durumda. Kendi yaşadığım bir durumu örnek vermek istiyorum. Öğrenciliğim sırasında sınıftaki tek Alevi bendim. Ve din kültürü dersinde bir ödev verildi, namaz nasıl kılınır, derste uygulayarak göstereceksiniz dedi öğretmenimiz. Ben tedirgin oldum. Bu konuda hiçbir şey bilmediğim için. Eve gittim, aileme bir şey söylemedim. Kitaptaki görsellerden yararlanarak bir odada gizlice öğrenmeye çalışıyorum, annem fark etti, beni çağırdı ve annem babam ben konuştuk. Babam da aynı okulda öğretmendi ve babamın öbür öğretmenle konuşma ihtimali beni tedirgin ediyordu, zaten o nedenle aileme söylemek istememiştim. Babam ertesi gün gayet makul bir şekilde ödevi veren Din ve Ahlak Bilgisi öğretmenimle konuşmuş ve "Siz sınıfınızdaki tüm öğrencilerinizin Sünni mezhebinden olduğunu varsayarak mı ders anlatıyorsunuz? Başka inançlardan öğrencileriniz var mı, yok mu biliyor musunuz?" demiş. Babamın üslubundan dolayı olabilir ama korktuğum gibi öğretmenim bana bir tavır almadı bu olay üzerine ve o gün o uygulamayı yaptırmadı.

Ama takdir edersiniz ki bu zor bir süreçti benim için. Şunu kabul etmemiz lazım çoğunluğun arzu ettiği, talep ettiği şeyler dikte edilmeye çalışılıyor, farklı olanlar da buna direnmeye çalışıyorlar.

Matematik öğretmeni (1):Müfredatın uygulanması konusuna değinmek istiyorum. Dersi nasıl işleyeceğiz meselesi üzerine konuşmamız gerekiyor. Herkes inisiyatif alacaksa o zaman müfredatı bir kenara mı atalım? Ama bu durumda olumlu ve olumsuz uygulamaların da önünü açarız. Bu kaosa yol açar mı? Bana göre bir çözüm yok. Bozuk düzende sağlam çark olmaz. Bu her tarafıyla elinizde kalan eğitim sistem içinde sadece din dersi üzerinden giderek bir iyileştirme sağlayamayız. Din dersi olmazsa, milli eğitim dışında bırakılırsa bu sefer kontrol edilemeyeceği için, o zaman radikal yaklaşımların tahribatına da açık hale gelir. Ama nihai düşüncem din dersi zorunlu değil seçmeli olmalı. Almak isteyen dilekçe vermeli. Eğer özel alana bırakılacaksa da bir tür denetleme sistemi de olmalı.

Din kültürü ahlak bilgisi öğretmeni (4): Konuyu din dersi, din-devlet ilişkisi, diyanet, kimlikteki din hanesi üzerinden tartıştığımızda bile konunun küçük bir parçasına değinmiş oluyoruz. Dersin zorunluluğu üzerine odaklanarak tüm bu konuları tartışıyoruz. Bu toplantıyı düzenleyen STK' da aynısını yapıyor. Biz eğer ki bu konuda bir çözüm üretmek istiyorsak eğitimin sivilleşmesi ile alakalı daha üstten bir çözüm konuşulmalı belki de... Hepimiz 80 anayasasına laf ediyoruz ama hâlâ onunla iş görmeye çalışıyoruz. Yepyeni bir yapıya ihtiyacımız var. Meselenin başına "din" koyduğunuz zaman iki kutup yaratmış oluyorsunuz, olmalı diyenler ve olmamalı diyenler gibi... Ama genel çerçevede eğitim sisteminde sivilleşme gerçekleştirmeliyiz. Mesela Amerika' da bazı okulları inceleme ve buradaki sistemle kıyaslama imkânı buldum; biz burada lise öğrencisine devletin belirlediği müfredata göre 15 dersi vermek zorundayız. Didaktik bir üslupla ders yüklüyoruz. Oysa bir çocuğun hangi temel düzeyde, hangi kazanımlara sahip olması gerektiğini belirlememiz lazım ve bu devlet eliyle olmamalı. Ancak devlet, belirlenmiş şu dört dersi okutan okulları akredite ederim diyebilir. Okullar da yöreye göre, orada yaşayanların ihtiyacına yönelik, STK'ların, cemaatlerin vs. yardımıyla bu derslerin dışında kalan müfredatı kendi şekillendirebilir. Temel dersler belirlenir. Sınavlar da olmaz tabii bu sistemde. Sistemin tümünü sorgulamadıkça, hYd veya bazı Alevi dernekleri gibi dernekler de bu konuya sadece din dersi üzerinden odaklanırsa çözüm arayışları kısır döngüye dönüşür.

Mesela hYd muhafazakâr kesimde, batı destekli ve din karşıtı olarak algılanıyor. Bu nedenle belki de konuya eğitimdeki sivilleşme çerçevesinden bakabilirsiniz. Bu sorunlu alanı din dersi üst başlığından çıkarmak lazım.

Bir yandan da özel okullar kuruluyor ama bir nevi devletin taşeronluğunu yapan kuruluşlar gibiler. Sivilleşmiş değiller.

Moderatör: Eğitimin âdemi merkezileşmesinden bahsediyorsunuz ancak yine de bugün sorun olarak belirlediğimiz kutuplaşma yaşanabilir. Öneriniz hak ihlallerinin önüne geçmek konusunda kesin bir vaatte bulunmayabilir. Alevilerin çoğunlukta olduğu bir yerde kurumsallaşan eğitim, orada yaşayan bir Sünni için ayrımcılık olabilir. Bazı kategoriler hep azınlıktır, dolayısıyla onların da haklarını korumaya yönelik düşünmek zorundayız.

Yerel olarak bölgeye çok anlam yüklediğinizde bu çoğulculuk, çokkültürlülük gibi görünmekle beraber hak temelli bir çözüm getirmiş olmayabilirsiniz. Çocuklar mesela, çocuk her zaman azınlık, ailenin manipülasyonuna açık, dolayısıyla çocuğun yüksek yararı ilkesi onun hakkının korunmasının garantisi olabilir. Görecelilik dendi, birisi bir karikatürü beğenmeyince çizeni asmaya kadar gidecekse iş, belli evrensel normlar konusunda uzlaşmak gerekir.

Felsefe öğretmeni: Dini normları dayatamayacağımıza göre toplumsal normlarımız olmalı, beraber yaşamayı becerebilmek için... Belli konularda bir ilkemiz olmalı mesela "çocuğun

yüksek yararı" gibi. Mesela bazı gruplar var çocuğunun aşı olmasını istemiyor. Ama çocuğun sağlığı söz konusu... Dolayısıyla belli ölçütler de olmalı bir toplumda. Toplumun düzenini sağlayan şey de pozitif hukuk.

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (3): AİHM bana göre evrensel normlar üretmede yüzde yüz başarılı değil, kapsayıcı da değil. Birleşmiş Milletlerin veya Avrupa'nın koyduğu normlar belli çevrelerin haklarını ikame etmek için konuluyor. AİHM modern çağın gereği bir kurum olarak iş görüyor. Bu modern tanımı da ulus devlet modelinden geliyor, ulus devletin inşa ettiği insanı devletin kendi amaçlarına göre dönüştürdüğü bir çağda yaşıyoruz biz. 1947'ye kadar tüm Avrupa'da din dersi yasaktı. Uyuşturucu gibi sorunlar yüzünden ve birbirlerini ile savaşmalarının önüne geçebilmek için dini kullanarak daha barışık bir Avrupa inşa etme niyetiyle din derslerini koydular. Evrensel normlar mutlak doğru olarak savunulamaz. Bu anlamda Osmanlı örneğini önemsiyorum, İslam'a dayanan bir yapısı vardı, bu örneğe bakmak iyi olabilir. Kanuni bir okul yaptırıyor ve bu okul bir vakıf okulu, devlet okulu değil. Devletin tek okulu Enderun'du, az sayıda memur yetiştiriyordu. Onun dışında tüm çevreler kendi okullarını açıyordu. Ermenilere, Yahudilere bir dayatma yoktu, 1860'lara kadar herkes kendi okulunu açıyordu. Tanzimat'tan sonra sistem değişti ve dayatma başladı. Bu yüzden Avrupa'yı bir ideal olarak ortaya koymak benim için kabul edilebilir değil. Biz binlerce yıldır bu coğrafyada beraber yaşayabilmiş insanlarız. Avrupa'da ilk cami 1906'da yapıldı, o güne kadar orada Müslüman yok muydu? Tekrar söylemem gerekirse, AİHM benim için norm üretebilen bir yer değil, insan hakları konusunda bizden iyilerse önünde saygıyla eğilirim ama bana gelecek vadetmiyor. O zaman bizim Avrupa normları ile beraber daha özgür, daha iyi bir dünyayı kurmamız, tasarlamamız lazım. Sivilleşmeyi konuşmalıyız, ben de seçmeli ek din derslerinin zorla seçtirilmesine karşıyım ancak din dersinin şu anda zorunlu olmaktan seçmeliye çevrilmesi mümkün değil bunun için önce anayasanın değiştirilmesi lazım, sonra da sivil bir eğitimin inşası sürecini başlatmamız lazım.

Son olarak öğrencilerimle yaşadığım bir iki olayı paylaşmak istiyorum. Yurtdışında din eğitimi organizasyonu yaparken daha çok Alevilerden destek gördüğümü belirtmek isterim. Balkanlar'da Aleviler Türklükleri nedeni ile tehlike altında oldukları için dine sarılıyorlar. Daha dindar Aleviler oluyorlar. Şu anda İstanbul'da görev yaptığım okullarda da sınıfımın yüzde 30 kadarı Alevi öğrencilerden oluşuyor. Beni çok seven bir öğrencimin babası beni Milli Eğitime şikâyet etti. Bir başka öğrencimin ailesi de çocuğu din dersini ve beni sevdiği için endişelenmiş, benimle görüşmeye geldi. Çocuğunun dindarlaşmasından endişe duymuş. Sünnilerin bugün Alevilere bakışında da sorun var elbette.

Rehber öğretmeni: Ben ilkokulda ve ortaokulda din dersi olmasından yana değilim, Çünkü küçük yaşlarda, cennet, cehennem, ölümden sonrası gibi kavramların eğitimde yer almaması gerektiğini düşünüyorum. Ama lisede olabilir. Bugünkü 12. sınıf müfredatında yedi ünitenin altısında İslam anlatılıyor, sadece bir ünite de diğer inanışlardan bahsediliyor. Devletin ideolojik bakışından kurtarmak amacıyla karma bir komisyon kurulabilir ve müfredatı bu komisyon belirler, böylece konuların daha dengeli bir dağılımı yapılabilir. Diğer inançları daha çok anlatmak, çocuğun zihninde bu inançlarla yönelik bilgi kirliliğini de önler. Hatta tartışmaları da derinleştirebilir.

Matematik öğretmeni (2): Ben de asıl sorunun eğitim sistemimizde olduğunu düşünüyorum. Din dersinin kaldırılması çözüm olmaz. İyileştirilmesi, bölgesel inisiyatif ile olabilir. Çünkü mesela Konya ile Hatay'da din eğitiminin verileceği öğrenci sayıları farklıdır. Herkesi kapsamaması için çözümler bulunabilir. Mesela derslerin sınıfları olur, öğrenciler o sınıfa gider. Böylece dersten muaf olmakla yaratılan ayrımcılığın da önüne geçilmiş olur. Aynı şey coğrafya dersi için de geçerli, İstanbul'la Hakkâri'deki öğrencilerin ihtiyacı olan bilgiler birbirinden farklı... Ayrıca

merkezi eğitim sistemi bölgelese çevrilebilir ama bir denetleme mekanizması olması gerekir. O bölgeden, ilden, ilçeden içinde STK'ların da olduğu bir komisyonu oluşturulur ve denetlerler. Aslında Türkiye'de öğretmen eğitimi konusunda da çok sorun var. Değerler eğitimi diye bir şey getirildi, değerler eğitimi dersi fikir olarak güzel ama kâğıt üzerinde kalan bir şey. Misal bu ay arkadaşlık ilişkisi konusu var, çocuklara yaptırılan, kompozisyon yazdırmak, şiir yazdırmak vs. Yaşayarak yaparak bir öğrenme modeli değil bu.

Sevgi Özçelik (hYd): hYd'ye ilişkin olarak, meseleye sadece din dersleri açısından değil daha bütüncül bakması önerisi getirildi. Şöyle bir çerçeveden bakıyoruz, mesele din ve onun karşısındakiler değil, din, devlet ve yurttaşlık. Yani başta devlet dini düzenlemeye çalıştığı için birtakım sorun alanları oluşuyor. O sorun alanlarında ortaya çıkan konuları konuşuyoruz. Bir dinin karşısında konumlanmak gibi bir niyetimiz hiç olmadı. Genel olarak devletin doğasında sosyal hayatı düzenleme gayreti var, ama inanç gibi bir konuda bir şeyleri düzenlerken daha büyük bir çerçeveden bakması gereken devlet. Yurttaş olarak bize dayatılan alanlarda sorun çıkıyor. Din de bu alanlardan biri. Bir sorun alanı ve bu alanın aktörleri var, bizim yapmaya çalıştığımız şey bu aktörleri bir masanın etrafında toplamak, hep beraber tartışabilmek ve çözüm bulabilmek. Adını böyle koyduğumuz için bir sorun yaşıyorsa onu da tartışalım, bir başka sefer de bu konuşmak üzere toplanalım. Mesela eğitimde bütüncül yaklaşım diyelim ve bu konuyu tartışalım.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni (4): Din, devlet ve yurttaşlık diyorsunuz üst başlığa... Neden buraya dini koydunuz?

Sevgi Özçelik (hYd): Devlet bu alanı düzenleme gayretinde olduğu için böyle dedik... İnanç meselesi matematik gibi bir şey değil, dolayısıyla bu konudaki düzenlemeler sorun alanı olarak çıkıyor karşımıza. İnanç insanların manevi dünyasıyla ilgili bir şey ve devlet eliyle düzenlenmeye çalışılıyor. Biz başka alanlarda da yurttaşlık meselesini konuşuyoruz; yurttaşlık ve milliyetçilik, yurttaşlık ve ayrımcılık, yurttaşlık ve yerel yönetimler gibi... Çıkış noktamız şu: Hasbelkader bir toprak parçasında bir araya gelmiş insanlar olarak, uyum içinde, muhtemel çatışmaları da çözmeye çalışarak nasıl birlikte yaşayabilir sorusuna cevap bulabilmek...

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (4): Devlet yurttaş ilişkisini din başlığı altında tartışmak, taraf olmayı gerektiriyor ve tarafları kendi mahallesinde konsolide ediyor.

Esra Güçlüer (hYd): Dernek olarak pek çok tema hakkında çalışma yürütüyoruz. Sizin getirdiğiniz eleştiri içinde önerdiğiniz başlık çok üst bir başlık, biz bu üst başlıkların altında derinlemesine konuşabileceğimiz alt başlıklar açıyoruz. Aksi halde bu toplantılarda ancak genel geçer fikirlerimizi paylaşabiliriz. Özel olarak zorunlu din dersi meselesini dert edinmiş değiliz. Daha önceki çalışmalarımızda, örneğin gündelik hayatta laiklik pratikleri, diyanet işleri başkanlığı üzerine yaptığımız çalışmalarda ortak kesen sorun alan olarak din dersi çıktı karşımıza. Dolayısıyla biz de bu sorunlu alanı yurttaşlık perspektifinden bakarak ele almaya karar verdik. Ama dediğiniz gibi temel bir sorulumuz var devlet ve yurttaş ilişkisi konusunda...

İlkokul öğretmeni: Yurttaşlık ve insan hakları dersi var, kitabı incelediniz mi? Askerlik, vatan sevgisi, bayrak sevgisi gibi konular var. Küçük yaştaki çocuklara bu dersler veriliyor, oysa çocuk önce kendini sever, ailesini, arkadaşlarını, eşyasını sever. İnsani değerleri bile militarizm üzerinden vermek ne kadar doğru?

Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni (1): Öyle anlaşılıyor ki din dersi bir şekilde mevcudiyetini devam ettirecek. Çözüm niyetiyle benim aklıma gelen şu, din dersi müfredatı yeniden hazırlanmalı ve bunu hazırlayan komisyonu geniş tutulmalı. Dindarından ateistine kadar, eğitimcilerin, akademisyenlerin, pedagoğların olduğu bir komisyon olmalı. Ancak uzlaşarak o

odadan ıkmalılar. Bu olamıyorsa da din dersinin karşısında dengeleyici bir alternatif ders olmalı mesela "özgür düşünce" dersi gibi... Bu konuyla ilgili Milli Eğitim Bakanlığına bir dilekçe yazmıştım, din kùltürü ve ahlak bilgisi dersleri mecburi olacaksa da sınavsız ve notsuz olmalı demiştim. Ciddiye alıp cevap bile vermediler.

Moderatör: *Toplantıda konuşulanları toplamak gerekirse, bakış açılarında farklılıklar var. Dersin zorunlu olması konusunda genel bir rahatsızlık söz konusu ama çözüm konusunda ihtilaflar var. Çözüm önerilerinde de birtakım pozisyonlar olduğunu belirleyebiliriz. Eğitimde yerelleşme gündeme geldi ancak azınlıkta kalanın mağduriyeti konusunda bir hassasiyet var.*

Teşekkür ederiz herkese.

II. Odak Grup Toplantısı Raporu 7 Mayıs Cumartesi, 2016 İstanbul

Zorunlu Din Dersleri Hakkında Öğrenciler Ne Düşünüyor?

Türkiye eğitim sistemindeki zorunlu din derslerini çeşitli yönleriyle tartışmayı hedefleyen çalışmanın ikinci odak grup toplantısına, üniversite ve liselerden öğrenciler davet edildi. Toplantıya çeşitli üniversitelerden beş, özel okullardan üç, Anadolu lisesinden iki ve meslek lisesinden bir olmak üzere toplam on bir öğrenci, Helsinki Yurttaşlar Derneği ekibinden de iki kişi katıldı.

Toplantının moderatörlüğünü Helsinki Yurttaşlar Derneği üyesi ve akademisyen Nil Mutluer üstlendi.

Öğrenciler tartışmanın çerçevesini çizen Kılavuz Sorular etrafında fikirlerini ifade ettiler:

- Öğrenciler olarak zorunlu din dersleriyle olumlu/olumsuz tecrübeleriniz nedir?
- Din derslerinin içeriği hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Din dersi müfredatında hangi inançlara dair bilgiler veriliyor?
- Din dersinde inançsızlık/dinsizlik nasıl algılanıyor veya nasıl işleniyor?
- Din ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Sizce din dersleri öğrencileri nasıl etkiliyor?
- Din derslerinin diğer dersler üzerinde etkisi var mı?
- Sizce din dersleri nasıl olmalı? (İçeriği, işleniş biçimi konusundaki önerileriniz neler?)
- Sizce din dersi zorunlu olarak kalmaya devam etsin mi, seçmeli mi olsun?

I. Oturum:

Nil Mutluer (Moderatör): Helsinki Yurttaşlar Derneği üyesiyim, yakın bir zamana kadar Nişantaşı Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanıyım. Akademisyen olarak çalışmalarım sürüyor ama aynı zamanda son üç-dört yıldır liselerde de atölyeler, çalışmalar yapıyorum. Getronagan Ermeni Lisesi'nde haftada iki saat sosyoloji dersi veriyorum. Liselerde bir şeyler yapmak, öğrenmek, gençlere yakın olmak her zaman çok iyi geliyor. Bugünkü buluşma amacımız da biraz bu...

Sizlerden öğrenmek, sizi dinlemek... Hep beraber Zorunlu Din Dersi meselesini konuşacağız... Tartışmayı başlatmak, bir çerçeve çizmek üzere hazırladığımız Kılavuz Sorularımız var. İlk bölümde üzerine yoğunlaşacağımız sorular şunlar: "Öğrenciler olarak zorunlu din dersleriyle olumlu/olumsuz tecrübeleriniz nedir? Din derslerinin içeriği hakkında ne düşünüyorsunuz? Din dersi müfredatında hangi inançlara dair bilgiler veriliyor? Din dersinde inançsızlık/dinsizlik nasıl algılanıyor veya nasıl işleniyor? Din ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleri hakkında ne düşünüyorsunuz?" İlk bölümde siz din derslerinde neler yaşıyorsunuz, mevcut duruma dair aktarmak istedikleriniz neler, ikinci bölümde de geleceğe yönelik fikirlerinizi, inançla ilgili bilgilenmek istiyorsanız bunun kanalları sizce nasıl olmalı konusunda fikirlerinizi almak istiyoruz.

Özel okul öğrencisi (1): Bizim lisede din dersi deyince herkes mutlu oluyordu çünkü öğretmen köyden gelmiş bir imamdı ve köyünü anlatıyordu, ders boş geçiyor gibiydi. Dine dair bir şey öğrenmiyorduk, daha çok hocayla sohbet ediyorduk.

Üniversite öğrencisi (1): Şişli Kurtuluş Lisesi mezunuyum. Bizim yarım dönem boyunca enteresan bir din hocamız olmuştu, sporcuymuş, kaslı biri, pek ders işlemedik o dönem, daha çok kendisinin kaslarından ve faaliyetlerinden bahsettik. Din dersi öğretmenliği mezunuydu ama "çok takmayın bu dersleri" derdi. Bizim sınıfta bir gayrimüslim öğrenci vardı, dersten muaf olabiliirdi, ama derse girme hakkı yoktu, girip bu derste ne işleniyor diye girip bakamıyordum çünkü din dersi hocası onu derse almıyordu. Çocuk birkaç kez derse girmeyi denemişti fakat hoca izin vermemişti. Din dersinde bize zorla namaz kıldırılmaya çalıştılar, çoğu insanın başına gelen bir şey bu... Din derslerinde kızlar ve erkekler ayrı oturtulurdu, birbirleriyle konuşmalarına pek izin verilmezdi. Benim çok sayıda din dersi öğretmenim oldu, o yüzden anlatacak çok şeyim var.

Üniversite öğrencisi (2): Benim aklıma gelen ilk şey dua ezberlemek. İlkokulu Bakırköy'de, liseyi de Zeytinburnu'nda bir Anadolu Lisesinde okudum. Her ikisinde de karşılaştığım şey, sene başında hocaların bir tür müfredat gibi bir kâğıt verip, "burada 10 tane dua var, hafta hafta ezberleyeceksiniz, sonra sınıfta okuyacaksınız" demeleri... Bunu üzerimde baskı hissettiğim bir şey olarak hatırlıyorum, bazıları uzun oluyordu, ezberlemek zordu, zaten ezberlemek de istemiyordum. Bir işe yarayacağına inanmıyordum. Ders işleme biçimi hocadan hocaya değişiyordu ama kişisel olarak üzerimde baskı kuran, sınıftakilere baskıcı davranan bir hocayla karşılaşmadım.

Özel okul öğrencisi (1): Din derslerinde en eğlenceli kısım soru-cevaptır. Mesela cinler var mı? Böyle eğlenceli konuları herkes dinler.

Özel okul öğrencisi (2): Benim tecrübem biraz farklı, çünkü ilkokul ve ortaokulda din dersi görmedim, bizim okulumuz din dersi vermeyi uygun görmüyordu, din eğitiminin aileden gelen bir şey olduğu ya da kişilerin kendilerinin gerçekten inanarak kendi yollarını bulması gerektiğine inanılıyordu. Sadece sekizinci sınıfta, TEOG sınavı için din dersi verildi, o da müfredatı görmemiz için... Liseye geçtim, din öğretmenimizin başı açtı, çok modern bir kadındı, babası eski Diyanet İşleri Başkanlarından biriydi. Onun için hayatımda gördüğüm en modern din hocası diyebilirim. Hiçbir şekilde dua öğrenmeye zorlamıyor, Müslümanlığın gereklerini anlatıyor, "inanmak size kalmış" diyor, hiçbir şekilde baskı yapmıyordu. Geçen sene müfredatta olmadığı halde, diğer dinleri, Hıristiyanlığı, Budizm'i, deizmi ve ateizmi de konuştuk derste. Bir yaratıcının var olup olmadığı tartışmasını da münazara şeklide sınıfta sunduk. Herkesin bahsettiği din hocalarına nazaran bizimki çok farklıydı.

Anadolu Lisesi öğrencisi (1): Din derslerinde anlatılan çoğu şey yanlış, ben internette araştırıyorum, evde Kuran meali var. Derste anlatılanlarla bunları karşılaştırdınca farklı olduğunu görüyorum. Bir hadisten bahsediliyor derste mesela, bakıyorum öyle bir şey yok aslında...

Üniversite öğrencisi (3): Lise son sınıftaki din dersi kitabımı hala saklıyorum, baktığımda yüzde 90'ı Sünni inancı anlatan bir içerikte, kitap 100 sayfaysa 90 sayfası Sünnilik üzerinden dini anlatıyor. Son 10 sayfası biraz Hıristiyanlık, Musevilik, diğer inançlar vs. O bölümlere de hiç gelinmezdi zaten.

Üniversite öğrencisi (2): Ben hiç bu konuları hatırlamıyorum, kitabın sonlarına hiç gelemedik sanırım. Dersin adı Din Kültürü ama kültür işlemiyorduk, İslamiyet'in gereklerinden bahsediliyordu. Ateizmle ilgili şöyle bir hikâye anlatılırdı, bir ateist varmış, bir kaza olmuş, "Aman Allah'ım kurtar beni" demiş, en sonunda o bile Allah'a inanmış. Ateist olan bir insan aslında Allah'a inanma eğilimdedir ama reddediyordur, içinde bulunduğu şartlar yüzünden öyle görünüyordur vs. Gerekli koşullar oluştuğunda aslında o insan da Allah'a inanır, çünkü kendisi için doğru olanın bu olduğuna inanır. Bu şekilde yönlendirilmeler hatırlıyorum.

Üniversite öğrencisi (1): Bizim hocalarımız genellikle sadece İslam'dan bahsetmeyi tercih ederlerdi, diğer dinleri pek anlatmazlardı. İslam'ı da büyük bir övgüyle anlatırlardı, Hıristiyanlığı kötüleyerek, İslam'ı yücelterek aktarırlardı.

Üniversite öğrencisi (4): Ben bir de şunu hatırlıyorum, diğer dinlerin de İslam'ı övdüğü anlatılırdı. Hz. Muhammed bir gün yolda yürüyor, bir papaz uzaktan onu görüyor, başının üzerinde onu koruyan bir bulut var. Onu gördüğü an, Peygamber olduğunu anlayıp, o da Müslüman olmuş gibi şeyler anlatırlardı. Bir şekilde "onlar da bir din ama şu an yanlış yapıyorlar" mesajı verilirdi. Hocanın tutumu önemli, sonuçta hoca inandığı bir şeyi anlatıyor bize, diğer dinler inandırdığı şeyler, onu tarafsız bir şekilde anlatabilmesi çok zor... O noktada hocayı suçlamıyorum. Onun da zayıf ve güçlü olduğu yerleri var. Bilinçli yaptığını düşünmüyorum.

Moderatör: *Derlerde inançsızlık veya dinsizlik nasıl algılanıyordu?*

Üniversite öğrencisi (1): Öbür dünya anlatılırken Müslümanların en ön safta yer alacağı, diğer inançlardan insanlara "İslamiyet'i kabul ediyor musun?" diye sorulacağı, etmiyorlarsa sırat köprüsünden geçemeyecekleri söylenirdi.

Üniversite öğrencisi (2): Dinler arasında bir hiyerarşi vardı, mesela İslamiyet'i bir kenara koyuyorum, Hıristiyanlık, Musevilik gibi kitaba dayanan dinlerin Zerdüştlük gibi inançlardan çok daha tercih edilebilir olduğu, puta, ateşe dünyevi bir şeye tapan insanların bunu böyle ifade etmem yanlış olabilir ama kendilerini kandırdıkları ve pek de akıllı olmadıkları anlatılırdı. Bu fikrin bazı öğrencilerden de kabul gördüğü olurdu. Hıristiyanlığa açıkça bir eleştiri getirilmezdi belki ama puta tapanlar için, kitaba dayanmayan bir dine inananlar için herkes negatif şeyler söylüyordu.

Anadolu Lisesi öğrencisi (1): Biz bu sene mezhepler konusunu işledik, İslamiyet'teki bütün mezhepleri gördük, onlardan sınav olduk, 20-25 tane olduklarını hatırlıyorum. Hepsini detaylarıyla sordular, hepsini öğrenmek zorunda kalınca baskı altında hissettik.

Moderatör: *Mesela Alevilik onlar içinde anlatılıyor muydu?*

Anadolu Lisesi öğrencisi (1): Hayır, bazı mezhepler anlatılmadı, o yoktu.

Moderatör: *Derste aktarılanlardan ayrımcılığa yol açtığını hissettikleriniz oldu mu?*

Üniversite öğrencisi (1): Sırat Köprüsü geçildikten sonrasına dair anlatılanlarda ayrımcılık vardı. "Cennet yedi katlıdır, peygamberleri ve aileleri üst kattadır" ya da "Eğer inanmıyorsan iyi bir insan da olsan Cennete giremezsin..." gibi ifadeler hatırlıyorum.

Üniversite öğrencisi (4): Dinlerin içinde cezalandırmaya dair basit bir matematik sistem vardır diye aktarılıyordu. Kötü bir insan da olsan önce birazcık cehennemde yanıyorsun, sonra tövbe ediyorsun. Kabir azabına dair anlatılanlar da beni çok etkilemişti. Ölüyorsun, dünyanın sonuna kadar kabirdesin, bazıları için, iyi bir insansan mesela çok kısa geçecek, bazıları için de çok uzun geçecek. Gece rüyama girecek kadar korkunç şeylerdi bunlar benim için, ben iyi bir insan mıyım, ölünce ne olacak gibi insanı korkutan sorular soruyordum kendime.

Moderatör: *İyilik, kötülük hangi değerler üzerinden anlatılıyordu? İyilik neydi mesela, ne yapınca iyi oluyor insan?*

Üniversite öğrencisi (2): Güzel ahlak, iyi davranmak, sadaka vermek, namaz kılmak, oruç tutmak...

Moderatör: *İnsanlarla ilişki ve ibadet pratikleri olarak ayrılıyor yani?*

Üniversite öğrencisi (1): Zina yaparsan, arkadaşının karısına bakarsan cehenneme gitmen garanti, gibi şeyler...

Moderatör: *Dersin adı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, din bilgilerini biraz konuştuk, ahlak konusu nasıl bir yaklaşımla anlatılıyor? Allah'a inanmayan birinin ahlaki sorguluyor mu mesela? Ahlak nasıl anlatılıyor?*

Üniversite öğrencisi (2): Dini pratiklerini yerine getirmeyen ama inancı olan ve iyi bir insan olanın da cennete gidebileceği anlatıldı. Güzel ahlak, dedikodu yapmayan, iffira etmeyen şeklinde anlatıldığında da günah veya sevap olarak anlatıldığını hatırlıyorum. Ahlak yine dinle bağlantılı veriliyordu, ahlaklı olmak yapılan şeylerin günah ya da sevap olmasıyla ölçülüyordu.

Moderatör: *O zaman yine iyi-kötü, ödül-ceza üzerinden işleniyordu? Başka hatırladığınız neler var din derslerinden?*

Üniversite öğrencisi (5): Altıncı sınıfta bir din öğretmenimiz "Alevilerin yüzde doksan dokuzu cahildir, bir şey bilmezler" demişti, benim annem Alevidir. 12 yaşındaydım, o anda bir şey diyemedim, çok ciddi de düşünmemiştim üzerinde... Sonra o öğretmen okul müdürü oldu.

Üniversite öğrencisi (1): Bir edebiyat öğretmeni "Şafilere çok da dürüst insanlar değildir, hırsızlık vs." demişti. "Ben Şafiyim hocam" deyince de, "Benim de Şafi arkadaşlarım var" diye toparlamaya çalıştı.

Moderatör: *Din derslerinin içeriği hakkında genel olarak neler düşünüyorsunuz? Ayrımcı uygulamalarla karşılaşıyor musunuz?*

Meslek lisesi öğrencisi: Alevilik konusu bizim kitapta dönem ortasına geliyordu ama işlemedik, sınavda onunla ilgili soru gelince ben bildiğim için cevapladım ama dersin genelinde Sünni inancı anlatıldığından diğer öğrenciler Alevilikle ilgili bir şey bilmiyorlar. Bir arkadaşım Muharrem ayında Alevilerin tuttuğu orucu tutmak istemişti, bir başka arkadaşımız "neden onların orucunu tutuyorsun?" diye tepki gösterdi. Ayrıca hocalar "Aleviler camiye gitmez" diye anlatıyor. Dinin sadece camiye gitmek ya da oruç tutmak üzerinden anlatılması doğru gelmiyor. Din öğretmenleri neden cemevine ibadethane olarak bakmıyor? Alevilik ders olarak işlenmiyordu, bu ayrımcılık...

Üniversite öğrencisi (2): Hocalar hem ilkokulda, hem ortaokulda konu başlıkları hakkında bir şeyler anlatırlardı. Kitaptan açıp birebir ders işlemek gibi değildi. Lisedeki hocamız mesela

daha açık fikirli, insanın üzerine gitmeyen, belli şeyleri dayatmayan biriydi. Sınavlarımız test olurdu, kolay sorular sorulurdu.

Moderatör: *Yıllar önce biz din dersini zorunlu olarak gördük ama üniversite sınavında soru olarak karşımıza çıkmadı diye hatırlıyorum. Son yıllarda üniversite sınavında din ve ahlak bilgisinden soru çıkıyor. Şunu sormak istiyorum, üniversiteye giriş sınavında din dersi sorularının sorulması, ders işleme şeklinde bir farklılığa yol açtı mı?*

Üniversite öğrencisi (1): Bizim din dersini etkilemedi, çünkü hiç kimse din dersini ciddiye almıyordu. Ben sınavda din kültürü soruları yerine felsefe grubunu çözmüştüm, başka arkadaşlarım da öyle yaptılar. Lisede çok etkili olmadı, bizim din dersi hocamız zaten "sınav değil ahiret önemli" derdi.

Meslek lisesi öğrencisi: Ben bu sene YGS'ye girdim, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi sorularını çözmek zorundadır" yazıyor kitapçıkta. Gayrimüslimler sanırım o artı beş felsefe sorusunu cevaplıyorlar.

Özel okul öğrencisi (3): Bizde din dersi işlenmiyor pek, soru-cevap şeklinde geçiyor dersler, dövme yaptırmak günah mı, *piercing* yaptırmak günah mı, gibi sorular soruyor öğrenciler. Sınava girmeden bir hafta önce de, öğretmen başında "Bismillah, sonunda "Allah yardımcınız olsun" yazan bir kâğıt veriyor, 2 ya da 4 sayfalık bu metin, sınavda gelebilecek konuların özeti oluyor. Yani öğretmen dersi doğru dürüst işlemiyor, sadece özetini veriyor.

Özel okul öğrencisi (1): Üniversite sınavında sorular çok zordu, bir tane anlayabildiğim soru buldum, namaz yazıyor, gusül diyor ama şıklar yine Arapça... Arapça kelimeler vardı, anlayamadım.

Moderatör: *Derslerde o Arapça kelimeleri görmemiş miydiniz?*

Özel okul öğrencisi (1): Ders işlemiyoruz ki! Hoca derste hikâye anlatıyor ama sınavda imam hatip tarzı ağır sorular geliyor.

Moderatör: *Anlattıklarınıza bakınca müfredatla ve dersin işlenmesiyle ilgili ikili bir durum var: Birincisi kitaba bağlı olma hali, ikincisi kitaba bağlı olmadan anlatılar, hikâyeler tarzı... Öğretmenlerle ilgili de şu ortaya çıkıyor; her şeyi İslam merkezli anlatan öğretmen var, bir de bir katılımcının aktardığı gibi dersi daha çok bir genel kültür dersi gibi işleyen öğretmen tipi var.*

Özel okul öğrencisi (2): Mesela bizim bir sınavımız hak ve özgürlüklerle ilgili yapıldı. İslam dininin hak ve özgürlüklere bakışı değil genel olarak insan hakları, bireysel özgürlükler gibi konuları sordu öğretmen.

Moderatör: *Şimdiye kadar anlatılanlardan ders işlenirken iyi-kötü, günah-sevap, artı-eksi gibi bir ders anlatma biçimi olduğunu gördük. Sizin ders öyle işleniyor o zaman?*

Özel okul öğrencisi (2): Hayır, öyle işlenmiyor. Sınıfta çeşitli inançlardan öğrenciler var ve dersten memnunuz.

Moderatör: *Bu grupta aktarılanların geneline bakınca bu epey istisnai bir durum sanırım... Bir başka konu da din dersinde cinsiyet meselesinin nasıl işlendiği... Bir katılımcı din derslerinde kız-erkek ayrı oturduklarından bahsetti. Başka neler var bununla ilgili? Mesela karşı cinsle ilgili meselelerde neler anlatılıyordu?*

Anadolu Lisesi öğrencisi (2): Bir keresinde öğretmen, *piercing*'i genellikle kadınlar yaptırdığı için erkeklerin yaptırmaması günahtır demişti. Ben Müslümanım, Peygamber Efendimiz gözüne sürme çekiyormuş. Bunun hakkında "erkekler sürme çekebilir mi" diye sormuştum, "onun zamanında çekilebilirdi ama şimdi çekilirse günahtır" demişti. Peygamber Efendimizin o zaman yaptığı bir şey neden şimdi günah olsun? Bunlar saçma sapan ayrımlar bence.

Üniversite öğrencisi (4): İlkokulda din hocamız kadındı, derse başı açık gelmek zorundaydı, ama okul çıkışında onu kapalı görünce şaşırılmışım. Bunun adaletsiz olduğunu düşünmüştüm, çünkü benim annem de kapalı. Annem işyerinde rahatça çalışıyordu, çok iyi bir patronu vardı, eskiden böyle şeyler daha zordu. "Benim hocam kapalıymış" diye dışarda görünce çocuk aklımla çok şaşırıldığımı ve üzüldüğümü hatırlıyorum.

Moderatör: *Sınıfta birbirini inanç meseleleri konusunda acımasızca eleştiren oldu mu hiç?*

Üniversite öğrencisi (1): Sınıftaki gayrimüslim arkadaşşıma "gavur" dendiğini hatırlıyorum. Sınıftakilerin dini görüşleriyle çelişen bir şey yaptığı zaman mesela "gavur işte, içki de içer bu" diye aşağılardı.

Özel okul öğrencisi (3): Bizim okul fazla Müslüman, Cuma günleri okulu toplayıp namaza gidiyorlar. Sınıfa ateist bir öğrenci gelmişti, bu arkadaş herkese söylüyordu ateist olduğunu, çekinmiyordu. Bir kâğıda Allah yazılıp sırasına konulmuş, çocuk o kâğıdı yırttı diye çocuğu dövme kalktı. Bunu din hocasına da sordular, "böyle böyle yaptı, bu günah mı diye?" Hoca da "yaptığı günah, dövebilirsiniz" dedi. Neyse ki çocuktan biraz korktukları için bir şey olmadı. Okul idaresinin haberi olmadı, zaten bizim okulda din öğretmenleri sürekli değişir. Bir tarih öğretmenimiz de sürekli derste mehter marşı dinletiyor, İslam'ı öven şeyler anlatıyor.

Anadolu Lisesi öğrencisi (1): Ben inanmamaya başlamıştım, sınıfta milliyetçi çocuklar vardı, sürekli bana "Sen okuyan birisin, nasıl olur da inanmazsın? Cahilsin, putperestsin." diyorlardı. "Kuran okudun mu, diğer kutsal kitapları okudun mu? Neyine güveniyorsun, diye baskı yapıyorlardı. "Siz inanıyorsunuz, siz okudunuz mu?" diye sordum, çoğu okumamış. Tabii bir de okuyup da anlamayanlar var.

Anadolu Lisesi öğrencisi (2): Benim okulum Kadıköy'de olduğu için böyle şeyler doğal karşılanıyor ama benim öğretmenim de gayrimüslimleri dışlıyor. Ben 18 yaşına kadar bir dine tam olarak bağlı olmayı düşünmüyorum, 18 yaşından sonra İncil'i, Kuran-ı Kerim'i okuyarak dinime kadar vereceğim, bundan bahsettiğim öğretmen bana hep "Müslüman olacaksın, Müslüman olmak zorundasın." diyor. Bizim sınıfta ateist bir çocuk var, ona da "Müslüman olacaksın, doğru yol bu" diye baskı yapıyor.

Moderatör: *İnanç konusunda kararsız kalan, kafası karışan öğrencilerini anlamaya çalışarak, onları yargılamadan, bir tür rehberlikle bu meseleleri anlatan bir öğretmen modeli var mıydı?*

Meslek lisesi öğrencisi: 11. sınıfta yarım dönem bir din öğretmenim olmuştu. Bir arkadaşım Müslümanlığa inanmıyordu, Hıristiyanlığa yönelmişti, haç şeklinde bir kolyesi vardı. Din hocamıza sormuştu, "ben bunu takıyorum günah mı?" diye. Hoca da "hayır istediğini takabilirsin, istediğine inanabilirsin bu sana verilmiş bir özgürlük, böyle bir hakkın var" demişti. Dersinde kitaba dayalı bir işleyiş yoktu. İsteyen soru soruyordu, daha çok cinler var mı, periler var mı gibi sorular... Bir başka bilgi de bizim lisede Cuma vakti girdiğinde okulun hoparlörlerinden ezan okunuyor.

Moderatör: Yeni mi başladı bu uygulama?

Meslek lisesi öğrencisi: 9. sınıftan beri var, yani üç yıldır.

II. Oturum:

Moderatör: İkinci bölümde konuşacağımız sorular, din dersleri öğrencileri nasıl etkiliyor? Din derslerinin diğer dersler üzerinde etkisi var mı? Sizce din dersleri nasıl olmalı? İçeriği, işleyiş biçimi konusundaki önerileriniz neler? Din dersi zorunlu olarak kalmaya devam etsin mi, seçmeli mi olsun?

İşleyiş biçimi üzerinden epeyce konuştuk ve genelde tek bir inancın baskın olduğu dile getirildi, öte yandan bizim inanç üzerine bilgilenme hakkımız ve özgürlüğümüz de var. İnançla ilgili bilgiyi almak istediğimizde bunun kaynaklarını nerede bulabiliriz? Okuldan mı, aileden mi? Derse kimler gelsin, sizin ziyaret etmek istediğiniz yerler var mı inançla ilgili? Önerileri bunları düşünerek şekillendirelim. Din dersi öğrencileri nasıl etkiliyor, sorusuyla başlayalım.

Üniversite öğrencisi (1): Bence din dersi öğrencileri diğer dinlere karşı kapatıyor. Sadece bir dinden bahsediyor. Sureleri ezberletiyor, namaz kıldırıyor sınıfta, o kadar. Diğer dinlerin varlığını fark etmiyoruz. Derste bunlardan hiç bahsedilmiyor, bizim derste Hıristiyanlıktan çok az bahsedildi, o da tamamen kötülemek için.

Özel okul öğrencisi (1): Biz din dersini ciddiye almıyoruz, bol bol gülüyoruz din dersi sayesinde. Benim en sevdiğim hikâyeye havadan koyun inmesi mesela. Bana komik geliyor.

Moderatör: Mesela sınıfta inançlı birisi var, bir arkadaşınız Müslüman, onun inancının bu şekilde tanımlanması, sınıftaki diğer kişilerin gülmesi sizce o kişiyi zor durumda bırakır mı? İnanıldığı bir şeye etrafındaki insanların gülüyor olması, bir Alevinin, Süryaninin kendini dışarıda hissetmesi ya da Müslüman bir insanı dini mesellerle dalga geçiliyor olması kötü etkiler mi sizce?

Katılımcılar: Etkiler, tabii ki.

Moderatör: O zaman bu dersin işlenmesinde başka bir yöntem mi olmalı? Bunu da düşünelim.

Üniversite öğrencisi (2): Biz bu toplantıyı İstanbul'da yapıyoruz, buradaki okullardan geldik. "Din dersi bizim için eğlence oluyor veya şunlar yaşadılar ama o kadar da etkilenmedik" diyoruz ama bunu doğudaki bir ilde yapsaydık, oradan öğrencilerle yapsaydık acaba aynı sonuç mu çıkacaktı? Ben pek de öyle olacağını düşünmüyorum. Bence orada ders, öğrencilere gündelik hayatta karşılaşacakları bilgilerle, daha ciddi referanslarla veriliyor, daha yönlendirme amaçlı veriliyor gibi geliyor. Dersin içeriği değil nasıl işlendiği de önemli.

Moderatör: Dersin nasıl işlenmesi gerektiği üzerine önerileriniz neler? Mesela Aleviliği bir Alevi dedesi derse gelerek anlatabilir ya da bir haham Museviliği? Böyle bir şey ister misiniz? Ya da sizce böyle bir şeyin okulda yeri olmamalı mı?

Özel okul öğrencisi (1): Bence dini isteyen öğrenebilir, istemeyen din dersine girmek zorunda değil. Okulun dışında Kuran kursları var. Din dersi seçmeli olmalı. İnanmayan kişiye istediğin kadar anlat, ciddiye almayacak, hakkında espri yapacak.

Üniversite öğrencisi (1): Bence de ders seçmeli olmalı. Derse dinlerin temsilcilerinin gelip o dini anlatmaları çok iyi olur. Bir de dersin teoride kalmaması için o inançların mekânlarına da

gitmek isterim. Kiliseden bahsederken kilisede olmak ilgi çekici olurdu. Böylece etrafımızda olan din gruplarına daha olumlu yaklaşabiliriz gibi geliyor.

Özel okul öğrencisi (2): Her dini, o dinin temsilcisinin anlatmasında şöyle bir risk olabilir: Her dinin, inancın bağnaz, katı yaklaşan mensupları olabilir, bu karakterde insanların anlatmasıyla o dinler hakkında yine olumsuz fikirlere kapılabilir dinleyenler...

Moderatör: *Dinlerle ilgili (tek tanrılı veya çok tanrılı) bir şeyler öğrenmek istediğinizde nereye, kime başvurmak istersiniz?*

Üniversite öğrencisi (1): Mesela ben 5-6 yıl önce Hıristiyanlıkla ilgili bir şeyler öğrenmek istedim. Ermeni kilisesine gittim. Sonra Sinagoga birkaç kez gittim. Erkek arkadaşım Yahudi olduğu için ailesi vasıtasıyla girebilmişim. Dini bayramlarında evlerine ziyarete gidiyorduk, anlatıyorlardı, kitaplarından bölümler okuyorlardı.

Anadolu Lisesi öğrencisi (1): Kutsal kitaplar, tarih kitapları, ansiklopediler... Bunlar nesnel olabilen kaynaklar. Bir camiye gittin diyelim, bir şey söylediler, başka bir camide tümüyle farklı bir şey duyabilirsiniz. Okulda din dersi olmamalı bence. Şu anda imam hatip ilkokulları açılıyor, oraya gidebilirler ya da camiye, kiliseye, sinagoga giderek öğrenebilirler.

Üniversite öğrencisi (4): Şuna dikkat etmek gerekiyor, burada çocuk okula isteyerek gitmiyor, "ben din öğreneceğim" diye bir seçim yapmıyor. Ailenin tercihi söz konusu... Bize verilen din kültürü dersinde de devletin bir tercih oluyor. O yüzden bunun orta yolunu bulmamız gerekiyor. Din dersinde evet bir kız, bir erkek öğrenci namaz kılmayı gösteriyordu ama ben eve gidince "hadi bir namaz kılayım" isteğine kapılmıyordum. Aileden gördükleri çocuk üzerinde okuldan daha etkili bence... Din dersi gördüğüm için daha inançlıyım diyemiyorum. Din dersi bence seçmeli olmalı.

Meslek lisesi öğrencisi: Seçmeli derslerde de sorun var, ben seçmeli derslerde mesleğimle ilgili olanları seçtim ama okullar başlayınca ilk üç sıradaki dini içerikli dersleri görmek zorunda kaldım. Benim seçtiğim derslerde öğretmen yoktu, yeterli sayıda talep gelmemişti.

Üniversite öğrencisi (2): Din kişisel bir konu olduğu için bunun okullarda dersinin verilmesi bana tuhaf geliyor. Bazı insan daha radikal biçimde inanıyordur, ona göre bir eğitim talep eder, bir kısmı daha Ortodoks olabilir öyle görmek isteyebilir. Bunu bir kılıfa sokmaya çalışmak da problemlidir bir yaklaşım. Şu anda en kolay yapılacak şey seçmeli hale getirilmesi ve müfredatın diğer dinlere ve inanışlara da genişletilmesi olabilir.

Moderatör: *Müfredat, dersin işleniş biçimi, öğretmenlerin profili gibi konular üzerine pek çok fikirler dile getirildi. Toplantıyı bitirirken vardığımız noktada şunu söyleyebiliriz gibi geliyor: Dinlerle, inançlarla ilgili ne kadar çok alternatif olduğunu bilebilirse kendi yolumuzu bulmamız daha kolay olacak.*

Toplantıya katıldığınız için hepinize çok teşekkür ederiz.

Zorunlu Din Dersleri Hakkında Veliler Ne Düşünüyor?

Türkiye eğitim sistemindeki zorunlu din derslerini çeşitli yönleriyle tartışmayı hedefleyen çalışmanın üçüncü odak grup toplantısına anne-babalar davet edildi. Çocukları özel okul, devlet okulu, imam hatip lisesi gibi farklı okullarda öğrenci olan ya da henüz okula başlamasalar da çocuklarının nasıl bir din eğitimi almasını istediklerini aktarmak üzere on bir veli bir araya geldi. Katılımcılar Alevi, Sünni Müslüman, Musevi, laik, dindar, inancı bir misyon olarak gören ya da dini bir inancı olmayan gibi çeşitli inanç ve etnik profillere sahipti.

Toplantının moderatörlüğünü Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Politikaları ve Araştırma Merkezi'nde araştırmacı olan Dilek Çankaya üstlendi.

Katılımcılar tartışmanın çerçevesini çizen Kılavuz Sorular etrafında fikirlerini ifade ettiler:

- Anne/baba olarak zorunlu din dersleriyle olumlu/olumsuz tecrübeleriniz nedir?
- Din derslerinin içeriği hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Din dersi öğretmenleri hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Din dersleri çocuklarınızı nasıl etkiliyor? (Olumlu/olumsuz örnekler)
- Din derslerinin çocuklarınızın diğer dersleri üzerinde etkisi var mı?
- Diğer anne-babaların din dersiyle ilgili fikirleri neler?
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin din dersi kararından haberdar mısınız? Nasıl yorumluyorsunuz?
- Çocukların/gençlerin inançlarını seçme bağlamındaki haklarına ve bu konuda inisiyatif almasına nasıl bakıyorsunuz?
- Sizce din dersleri nasıl olmalı? (İçeriği, işleniş biçimi konusundaki önerileriniz neler?)
- Bütün yurttaşların hukukunu dikkate alan, çoğulcu bir toplumda din eğitimi nasıl şekillenmeli?

I. Oturum:

Dilek Çankaya (Moderatör): Toplantıda zorunlu din derslerinin çocuklarınız üzerindeki etkilerini, veli olarak sizler üzerindeki yansımalarını, eğer gözlemlediyse diğer çocuklar üzerindeki etkilerini bizimle paylaşmanızı rica ediyoruz. Tartışmaya çocuklarınız ve okudukları okullarla ilgili kısaca bilgi vererek başlayabiliriz:

Veli (1): Devlet okuluna giden, 7. sınıfta bir kız çocuğum var. Din dersleri ile ilgili onun bir şikâyetini görmedim ama bir baba olarak kızımın daha farklı bir din dersi almasını isterdim.

Veli (2): Çocuklarım küçük, 5 ve 2 yaşındalar ama din dersi bizim de kafamızı kurcalayan bir konu. Benim ilahiyatçı bir anne-babam var, aynı zamanda eğitimciler, dolayısıyla din dersi onların hep gündemlerinde oldu, benim de öyle...

Veli (3): 11 yaşında 5. sınıfa giden bir oğlum var, özel okulda. Din dersine geçen sene başladı ama bu sene ortaokulda, daha farklı bir müfredat işleniyor. Biz bu meseleyi yoğun bir şekilde yaşıyoruz. Evde aldığı, gördüğü şeylerle ve kendi bakış açısıyla her şeyi sorgulayan bir çocuk. Bu sorgulamaları ders içeriğiyle yapmaya çalıştığında çeşitli zorluklarla karşılaşiyor. Dersin içeriğine dair soruları var, onlara okulda cevap alamıyor, evde bulmaya çalışıyor. Biz de dengede tutmaya çalışıyoruz.

Veli (4): İki oğlum var, biri okulu bitirdi, öbürü 9. sınıfta. Din dersi artlarıyla, eksileriyle hep gündemimizde olan bir konu. Meselenin öğretmen tavrıyla da çok ilgili olduğunu gördüm yıllar içinde. Öğretmen nasıl yaklaşırsa o sene öyle geçiyor.

Veli (5): Bir oğlum var, 7. sınıfta ve özel okula gidiyor. Musevi olduğumuz için din dersinden muaf. Muaf olmak da başka bir sorun.

Veli (6): 3. sınıfta bir kızım var, devlet okuluna gidiyor. Din dersiyle henüz tanışmadık.

Veli (7): İki çocuğum var. Biri 6. sınıfta, biri yeni mezun oldu. Ben Türkiye'de zorunlu din derslerine dava açıp davayı kazanan ilk kişiyim. Alevi bir aileyiz.

Veli (8): Çocuklarım büyüdü, okullarını bitirdiler ama din dersi konusunda söyleyeceklerimiz var. Türkiye'de tek mezhep üzerinden ders veriliyor, bu yanlış. Alevi, Sünni çocuklar okulda yan yana oturuyorlarsa Aleviliğin de anlatılması lazım.

Veli (9): Üç çocuğum var, biri 5. sınıf, birisi 1. sınıfa başladı bu sene, diğeri 5 yaşında. Çocuklarıma zorunlu olmayan din dersi de aldırın, kreş eğitiminde dini eğitim de veren bir yeri tercih eden bir anneyim. Ama Milli Eğitim'le tanıştıktan sonra çeşitli sorunlar yaşıyoruz. Büyük kızım son düzenlemeler yüzünden düz lise bulamadığımız için imam hatip lisesine başladı. Çocuğunun din eğitimi almasını isteyen biri olarak ben de sorunlar yaşıyorum.

Veli (10): 4 yaşında kızım var, din eğitimi ve pedagojik problemlerden bahsetmek isterim. Bir de eğitim sistemi içinde, üniversitelerde çalıştım. Din derslerinin sınav sisteminde sebep olduğu sorunlar da var, anne-babalar açısından önemli sorunlar... Komik hikâyeler de var.

Veli (11): Çocuğum dokuz-on yaşından beri din dersine maruz kalan bir çocuk, özel okulda okuyor. Babasının ve benim farklı dinlere mensup kişilere saygımız var, insanlık bilgisi olarak dinlere ilgimiz ve merakımız da var ama bir din mensubu değiliz.

Moderatör: Anne- baba olarak din dersleriyle ilgili tecrübeleriniz nelerdir?

Veli (9): Daha önce de belirttiğim gibi ben çocuklarının din dersi almasını isteyen bir anneyim ama din dersinin işleyişinde sorunlar var. Dini bilgiler didaktik bir şekilde aktarılıyor, inanmak kazanç ve kaybetme üzerinden anlatılıyor. "Şu kadar dua okursam şunu kazanırım, şunu yaparsam bunu kazanırım" gibi... Kızım imam hatipte okuyor. Din dersinde cihat konusu işlenirken nasıl anlatıldıysa, benim kızım "bazı durumlarda insan öldürmek sevaptır" gibi bir fikirle geldi eve. Sadece din dersi değil başka derslerde de problemler yaşıyor.

Birinci sınıf öğretmeni, dindar, milliyetçi-muhafazakâr diyebileceğimiz profilde ve anlattıklarını da hep bu çerçeveye oturtuyor. Zaten yaptığı işi "adam yetiştirmek" olarak tanımlıyor. Benim oğlum küçüklüğünden beri dini pratikleri gördüğü için o öğretmenin anlattıklarından etkilenmiyor. Ama hiç dini eğitim almamış bir çocuk, anne-babasının öğretilerine zıt bir eğitim görüyor ve evde bu bazı çatışmalara yol açıyor. Dini eğitim geçirmemiş çocuk, ailesiyle şu sorunu yaşıyor: "Siz bilmiyorsunuz, siz yanlış yapıyorsunuz, yemeği bitirince elhamdülillah demediniz" diyor. Ebeveyn, bu konuda hakkını aramak bir tarafa, konuşmaktan bile çekiniyor. Mahalle baskısı da etkin ve aileler kendi aralarında bu tür sıkıntıları konuşamıyorlar.

Veli (10): Çoğu anne-baba için ortaokul-lise eğitimi, çocuklarının üniversiteye girmesi için bir hazırlık. TEOG'da herkes aynı sınava giriyor, matematik ve Türkçe sorularını herkes yapıyor ama din soruları belirleyici oluyor. Din sorularını yapabilen öne geçiyor. Aynı zamanda dini ailede, mahallede de yaşamak önemli oluyor. Örnek olarak; "Hatice teyze, eşyalarını taşımaya yardım eden Ahmet'e öyle bir dua etti ki onun hacca gitmesini sağlayacak bir dua... Bu dua hangisidir?" diye bir soru soruluyor. Altta da şıklar var: "Allah razı olsun, Cennetine koysun, Beytullah'a yüz sürmeyi nasip etsin." Beytullah Kâbe demek, bunlar gündelik hayatta karşılaşacağınız, kültürel olarak kodlanarak bileceğiniz şeyler... Bu soru din dersinde anlatılan bir şey değil ve gündelik hayatta kullanılmadan öğrencinin bilemeyeceği bir şey. Bir arkadaşımın duymuştum, annesi Musevi, babası Türk bir arkadaşı tarafından, arkadaşlarından etkilenerek Müslümanlığı seçiyor, nüfus cüzdanında Müslüman yazıyor. Sonra çocuğu bu sınavlardan bunalınca Nüfus Müdürlüğüne gidip din hanesini değiştirmek istiyor ama sistemdeki problemden ötürü bir türlü yapamıyorlar. Sonunda sadece Konfüçyüs dinini yazabileceklerini söylüyorlar. "Tamam, onu yaz. Benim dinimin ne olduğu önemli değil" diyor, çünkü çocuğunun zorunlu din dersinden muaf olmasını istiyor. Muafiyet de başka bir sorun aslında, din soruları yerine başka sorular soruluyor.

Veli (5): Eğer, Ermeni, Rum ya da Musevi okulunda okuyorsa, ayrı sorular geliyor. Din dersinin okulda verilmesi sorunlara yol açıyor. Duaların zorla ezberletilmesi başlı başına bir sorun. Bana göre okulda sadece ahlak dersi olması gerekli. Saygılı olmak, edepli olmak, hırsızlık yapmamak, başkasının malına göz dikmemek, çalışkan olmak, başkalarına yardım etmek vs.

Veli (10): Bir başka din dersi sorusu, ilkokul dördüncü sınıfta sorulmuş. Soru sorarken bir taraftan da bir şeyleri yıkmak istiyor, saçma bir şekilde... Diyor ki, "Hangi öğrencinin verdiği örnek yanlıştır?" A) Herhangi bir şey içtiğimde Elhamdülillah derim. B) Sitede karşılaştığım arkadaşlarıma günaydın derim. C) Bana nasılsın diye sorulduğunda hamdolsun derim. D) Bana derslerin nasıl gidiyor diye soran amcama Allah'a şükürler olsun iyi gidiyor derim. Bu soruda B şıkkı yanlış. Yani "Günaydın" demek yanlışmış!

Veli (8): Çocuklara saçma sapan sorular soruluyor, dini konularda kafaları karıştırılıyor. Çocuğun evde öğrendiği ile okulda öğrendiği çelişiyor. Türkiye'de tek taraflı bir anlayış var, Sünni eğitim veriliyor. Çocuk istemiyorsa din dersi almayabilir fakat illa zorunlu olacaksa bütün mezhepleri kapsamı lazım. Okulda Alevilikle ilgili bilgilerin verilmesi lazım... Aleviliği din dışı görenler var. Alevilik İslam'ın özüdür. Milletvekilinin teki çıkıp Aleviliğe karşı söylemlerde bulunuyor.

Veli (7): Biz Alevi bir aileyiz, ocakzade bir aile, babam bir Alevi dedesiydi. Ben görevi ondan devralmış bir Alevi dedesiyim ve bizde bu misyon aileden devreder. Ben de çocuklarının Alevi misyonunu devam ettirmesini ve bu yönde eğitim almasını istiyorum. Çocuklarımız bizim inisiyatifimiz dışında, Sünni inancın anlatıldığı derslere maruz kalıyor, bir asimilasyon süreci yaşıyor. Hatta okula başlamadan mahalleden gördüklerinin etkisi altında kalarak, çocuğum bir gün gelip Kur'an kursuna gitmek istediğini söyledi. Alevi misyonuna sahip olsam da çocuklarım için "önce bilimsel düşünmeyi, sorgulamayı öğrensin, belli bir olgunluğa erişince dinini kendi öğrensin" diye düşünüyordum ama baktım ben çocuğa bir şey öğretmiyorum, başkalarından görüyor, öğreniyor. Bunun üzerine ben ona Alevilikle ilgili bir şeyler anlatmaya başladım, cemevine götürdüm. Okula başladığında Ramazan ayından tutun diğer zamanlar da çocuk tamamen İslami bir etkiyle bize yaklaşmaya başladı. Sadece kendi çocuğum üzerinden değil komşularımızın, akrabalarımızın çocukları üzerinden de yaşadığımız pratikler vardı. Çocuk okulda öğrendiği Sünni gelenekle sofraya oturmaya başladı ve misyon sahibi bir aile olarak bu bizi rahatsız etti.

İlkokul 5. sınıfta öncelikle valiliğe zorunlu din dersine karşı dilekçe vererek itirazda bulduk. Valilik talebimizi reddetti, arkasından İdare Mahkemesine dava açtık. Dava açarken "ben Aleviyim, çocuğum bu dersleri almasın" demedik. Sadece şunu yazdık: "Okullarda okutulan zorunlu din kültürü ve ahlak bilgisi dersi bizim inancımıza uygun değildir. Muafiyet talep ediyoruz." İncamızın ne olduğunu beyan etmedik. Mahkeme yürütmeyi durdurma kararını kabul etti. İstanbul Bölge İdare Mahkemesi, çocuğun din dersinden muaf olması gerektiğine karar verdi. Arkasından Valilik üst mahkemeye itiraz etti ve çocuk din dersine tekrar girmeye başladı. Arkasından İdare Mahkemesi esasın karar verdi ve çocuk tekrar din dersinden muaf tutuldu. Daha sonra Valilik bu sefer Danıştay'a itirazda bulundu. İlginçlik şurada, olaylar 2006'da yaşıyor. Valilik benim nüfus cüzdanımı "Müslüman yazıyor" diye delil olarak gösteriyor. O tarihte nüfus cüzdanında ilgili kısmın boş bırakılması gibi bir şey de yok. Mecbursun, "Müslüman" yazacak. Aile Müslümandır, çocukları din dersi almak zorundadır" diyor, benim nüfus cüzdanıma zorla yazdıkları dini aleyhime delil olarak kullanıyor. Danıştay'ın da bir üst mahkemesi varmış, sonunda biz hukuki süreci kazandık. Kararda "aileye anayasanın 10. maddesi uyarınca hangi dinden olduğunu sormayız" dendi ve bizi haklı bulup valiliğin itirazını reddettiler.

Bu arada çocuk, derslere girmediğinden ötürü baskısıyla karşılaştı. Din dersine girmiyor, dışarıda oturuyor. "Niye derse girmiyorsun, sen Hıristiyan mısın? Musevi misin?" diye daha beşinci sınıfa giden çocuğa bir sürü sorular sordular. Alevilikte bahsedince de "Hiç öyle şey olur mu vs..." Sonunda baskılardan bunalan çocuk "ben yaramazlık yaptım, öğretmen dışarı attı" diyor. Bu arada güvenlik sorunları da yaşadık. Üst sınıflardan öğretmenlere gelip "sizin çocuklardan biri Hıristiyan olmuş, onu bize gösterin" diyorlarmış. Şahsıma yönelik de çok ciddi tehditler aldım ve iki yıl boyunca evimiz polis korumasındaydı. Çocuğum üç ay boyunca polis gözetiminde okula gitti. Okulda müdürle konuştum, "çocuk muaf ama sınıfın dışında bu çocuğun başına bir şey gelirse?" diye sordum. Çözüm olarak din dersinden muaf olmasına rağmen sınıfta oturmasına ve sınavlardan muaf tutulmasına karar verdiler. Din derslerini dinlediği için ister istemez yine etkileniyordu.

Liseye başlayınca da kayıt olduğu lise, verilen mahkeme kararının ortaokul için geçerli olduğunu savunarak çocuğu derse sokmak istedi. Din dersi hocasıyla tartıştık, daha sonra okul idaresi çocuğun din dersinden muaf tutulması gerektiğine karar verdi. Lise Üsküdar'daydı ve milliyetçi bir öğrenci profili vardı. Çocuğum burada da sıkıntılar yaşadı, tehditler vs. Çocuğumu bu tehditlerden koruyabilmek için, okulda sosyalist, devrimci bir grup bulup onlara teslim ettim. Çocuğu sonunda liseden mezun ettik, üniversiteyi kazandı. Şu anda Alevi inancına mensup, "ben de büyüyünce dedelik yapacağım" diyor.

Şimdi ikinci çocuğum altıncı sınıfa gidiyor, özel okulda... Çocuk bir gün annesine din dersinde yaşadığı sorunlardan bahsetmiş, "girmek istemiyorum ama sakın babama söyleme" demiş. Bütün o süreçleri bildiği için, saklamak istemiş. Haberim olunca konuştuk, "senin istemediğin hiçbir şeyi yapmayacağım" dedim, o da "gidip öğretmenle konuş" dedi. Öyle yaptım, durumu konuştuk. Yine dilekçe verdik, bir önceki mahkeme kararını gerekçe göstererek çocuğun din dersinden muaf olması gerektiğini söyledik. Fakat Valilik, mahkeme kararının ilk çocuk için geçerli olduğu gerekçesiyle dilekçeyi reddetti. Neticede, özel okul orta yolu bularak çocuğu muaf tuttu din dersinden... Zaten hukuk tamamen değişti bu süreçte, ben şimdi böyle bir dava açsam kazanmamın imkânı yok, bu tür davalar artık reddediliyor.

Veli (2): Çocuklarım henüz küçük ama üniversitedeki öğrencilerimle zaman zaman bu konuyu konuşuyoruz. İki kardeşler bir örnek anlattılar, aileleri özel okul diye bir cemaatin okuluna göndermiş. Din dersi her yerde aynı, burada da bir sorun olmaz diye düşünmüşler. Din öğretmeni sınıfta şeytan taşlamayı anlatırken bu öğrencilerden birini tahtaya çıkartıp, bu kızı taşlatmış. Çocuk bir süre anlam verememiş, neden seçildi, neden böyle bir şey yaşadı? Öğretmenlerin tutumu din dersi konusunda çok önemli.

Veli (4): Küçük oğlum özel okulda 9.sınıfa gidiyor. İlk zamanlarda din dersi istemedi, dilekçe yaz, ben muaf olayım dedi. Ben o hukuki süreci göze alamadım, ayrıca evimizde dindar bir hayat yok ama yaşadığımız ülkede bu var, sağdan soldan abuk subuk şeyler duyacağına gidip doğru dürüst öğrenmesi iyi olur diye düşündüm. Düzgün öğretmenlerle okuduğunu anlıyorum onun anlattıklarından fakat şimdi mesela akşam bira içiyorum mesela, itiraz ediyor, "ama anne o haram" diye... Din Allah'la kul arasında diye konuşmalar yaparken, "bu haram, şu değil" noktasına geldik... Bu ciddi bir sorun. Rol model olan öğretmenin güçlü etkisiyle, ailede çatışmalar yaşanabiliyor. Kitaplar yoluyla da din de çocuklara empoze ediliyor. Çocuk bir senedir bu durumda, galiba kitapların dili de değişiyor. Çocuklara gördükleri yanlışlıkları düzetin ve buna müdahale ederek düzeltin düşüncesi öğretiliyor. Anne-babasına yönelik "Öğretmenlerden daha mı iyi bileceksin?" düşüncesi de etkili.

Veli (11): Benim zorunlu din dersiyse yaşadığım, çocuğun buna maruz bırakılmasının yarattığı olumsuzluk hissi... Onu koruyamadığımı hissediyorum. Özel okulda okuyor, din dersi öğretmene gittim, "din dersine girmesin, kütüphanede bir şeyler okusun" dedim. Ders, "dünya dinler tarihi" gibi bir ders olsa sıkıntı yaşanmayacak. Evde herhangi bir dini yörengede olmayan ahlaki bakış açısıyla yaşıyoruz, ama oğlum sık sık "iyi insan olmak için bir dine mensup olmak gerekmiyor değil mi?" diye soruyordu. İlk yıllarda yaşıyordu bu gelgitleri, şimdi dinle dalga geçiyor.

Moderatör: *Din dersi öğretmenleri hakkında ne düşünüyorsunuz? Somut örnekler var mı, öğretmenlerden öğretmene durum değişiyor mu?*

Veli (9): Az önce bahsetmiştim, kızımın siyer (peygamberlerin, din büyüklerinin, halifelerin hayat hikâyesi) dersinde öğrendiği cihat kavramı çok rahatsız ediciydi. Hocasına, "Siz o derste ne anlattınız da çocuk, bir insanı öldürmek sevaptır fikrine kapıldı?" diye sordum. "Ben fetih meselesini anlatıyordum" dedi. Müfredata baktığımda aslında orada bu şekilde anlatılacak bir içerik yok ama öğretmen bu yönde bir yönlendirme yapmaya karar vermiş. "İslam düşmanlarını öldürebiliriz" mantığı üzerinden gidiyor. Belki dini yorumlarda buna gönderme yapacak şeyler bulunur ama bu bir çocuğa anlatılacak bir mesele değil...

Din derslerinin içeriğinde evrensel ahlak göz ardı ediliyor, ahlak anlatılırken hep bir pazarlık üzerine, kazanma-kaybetme temeline oturtuluyor. "Yaşlılara yardım ederseniz sevap kazanırsınız" diyor mesela, sevap kazanma kaygısı olmadan da onu yapmanız gerekir ahlaki

temeli yok ders içeriklerinde... Son zamanlarda bazı evrensel ahlak normları eklense de bakış açısı tam oturmamış.

Bir başka mesele son birkaç yıldır imam-hatiplerin sayılarının bu denli artması. Düz ortaokullar çok azaldı, mesela Eyüp'te sadece bir tane var. Beşinci sınıflarda zaten siyer dersi görüyorlar, imam hatiplerde buna üç tane daha din dersi ekleniyor. Çocuklar hem bunları geçmek, hem de TEOG sınavında başarılı olmak gibi ağır bir yükün altına giriyor. Çocuklar, özel okula gidemiyorsa, imam-hatipten başka bir seçeneği kalmıyor. Sınıflar ilerledikçe yükümlülükler daha da artıyor, mesela Arapça dersi ekleniyor. Ben çocuğumu istemeyerek gönderdim imam hatibe ve yakından takip ediyorum, başörtüsü ile ilgili bir zorlama olacak mı, din dersi içeriği çok farklılaşacak mı, bundan içerik olarak etkilenecek mi? Şu ana kadar bir sorun yaşamadık. Çocuk okulunu seviyor. Mesela kısa kollu giydiğinde bir uyarıya maruz kalmamış. Ama yine de insan içini ferah tutamıyor, o cihat meselesi rahatsız edici bir örnek. İmam hatipleri bu kadar arttırıp diğer okulları işlevsiz hale getirmede büyük bir sorun var.

Veli (7): Ortaokul birinci sınıftaydım, Alevilerin yoğun olarak yaşadığı bir mahallede oturuyorduk. O zaman din dersi seçmeliydi ama ona rağmen sınıfta din dersini seçmeyen iki kişi vardı, dilekçe vererek din dersine girmeyen o iki kişiden biri bendim. Sınıfın çoğunluğu Alevi olmasına rağmen sadece iki arkadaş din dersine girmiyorduk. Ortaokul ikinci sınıfta ise 12 Eylül Anayasasıyla din dersi zorunlu hale gelmişti, ben de din dersi almaya başladım. O esnada, din dersinin branş öğretmenleri yoktu ve başka branşlardan, coğrafyacı, tarihçi hocalar derslere giriyordu. Onlar müfredatı uyguluyorlardı, kitapta ne varsa onu anlatıyorlardı. Sonraki yıllarda, ilahiyatta, imam hatipte eğitim almış hocalar gelince işin rengi değişti. Öğretmenler, kitabı bir tarafa bırakıp ideolojik eğitime başladılar. Din öğretmenin pratikte anlattıkları yanında müfredat çok demokratik ve laik kalıyordu.

Sonraki yıllarda kurum yöneticiliği de yaptım, Alevilerle ilgili hak ihlallerini takip ettim, bize yansıyan şikâyetlerin çoğu din dersi öğretmenlerle ilgilidir. Şikâyet edilen öğretmenler müfredat dışına çıkma, kendi ideolojilerini dayatma ve bu ideolojiye itiraz eden çocukları aşağılama, hor görme eğilimindedir. Muharrem ayında oruç tutan Alevi öğrenciyi tekmelemeye kadar varan olaylar yaşandığını biliyorum. Bütün öğretmenler böyle diyemeyiz elbette ama yaşanan olumsuzluklar genellikle öğretmenlerden kaynaklanıyor. Olumlu örnekler de var, Alevi bir öğrenci, hocanın anlattığı konuya itiraz edince, hoca gelecek hafta o konuyu öğrencinin hazırlanıp anlatmasını istemiş. O öğrenciyi yardımcı oldum ve bir derste sınıfa Alevilik konusunu anlattı.

Veli (2): Bahsetmiştim, annem ve babam ilahiyat mezunu, Ankara'da özel okulları var, 20 senedir eğitimcilik yapıyorlar ve din eğitimini önemsiyorlar. Biraz reformist bir bakış açısına sahipler, dindar bir nesil yetiştirmek gibi bir amaçları yok. Zorunlu din dersleri var, onun dışında kandil kutlamaları filan yapıyor. Annem, 20 sene içinde şimdiye kadar sadece iki tane düzgün din dersi öğretmeniyle çalıştığını söylüyor. Ellerinden neredeyse yüze yakın din öğretmeni geçmiş... Din dersini önemseyen ve çocuklara din dersi verilsin diyen insanların çerçevesinden bakıldığında bile durum bu... Dini eğitimi onların arzu ettiği şekilde verebilecek öğretmen de yok. Öğretmenler ya din dersinde anlattıkları şeylerle hiç örtüşmeyen şeyler yapıyorlar, ya kötü öğretmenler ya da din dersini başka dinlere düşman çocuklar yetiştirmek olarak anlıyorlar. İmam hatiplerle katmerleştirilen zorunlu din eğitimi, amacının aksine hizmet veriyor. Dini, çocukların dalgasını geçebileceği bir şey haline dönüştürüyorlar.

Veli (3): Oğlum 5. sınıfta, bu sene müfredata bağlı bir din dersi işleniyor, geçen sene sınıf öğretmeni sadece bazı dini bilgileri sınıf içerisinde veriyordu. Ortaokulla birlikte bir TEOG baskısı da başlıyor, aile olarak size de yansıyor. Oğlumuz bize "din dersini istemiyorum, beni muaf tutsanız" diye geldiğinde, "böyle bir şey mümkün değil, zaten bir sınava gireceksin, sınavda bu bilgileri bildiğini göstermen gerekecek, dolayısıyla din dersini böyle algılamaman gerekiyor" dedik. Bu da bir bilgi, sen de sonuçta bu toplumun içinde yaşıyorsun, öğrenmen gereken şeylerden

biri de toplumun içinde bu tip değerler olduğunu görmek gerek şeklinde bir yaklaşım gösterdik. Biz dindar değiliz, ancak çocuğumuz kendi ailelerimizin ritüellerine kültürel bir çerçevede tanık oluyor. Bayramlar, büyüklerle kurulan ilişkiler, daha çok kültürel formları ön plana çıkarmaya çalışıyoruz. Hayata dair sorulara bilim temelli cevaplar arayan bir aileyiz ve çocuğumuzu da böyle yetiştiriyoruz. O da sorgulayan bir çocuk. Bu süreçte mitolojiden çok tanrılı dinlere ya da kutsal kitabı olan, olmayan dinlere dair okuyabileceği, yaşına uygun bir sürü kitabı ve bilgileri vermeye çalıştık. En büyük sıkıntımız şu oldu, bir müfredat takip ediliyor ve çocuk müfredattaki şeyleri sorguladığında, karşısında bu sorgulamalara cevap verebilecek bir öğretmen arıyor. Fakat sorularına basmakalıp cevaplarla verildiği için tatmin olmuyor, öğretmene saygı duymamaya başlıyor. Evde, aile olarak bunu dengelemeye çalışıyoruz. Kitaplara baktığı zaman başka dinleri karşılaştıran bir içerik değil de, Sünni İslam anlayışını empoze eden bir içerikle karşılaşılıyor. Altı ünitenin ilk bölümlerinde Allah inancı işleniyor ve meseleyi "akıllı insan Allah'a inanır" önermesiyle açıklıyorlar. Bu kadar yüzeysel ama iddialı bir dil ve evde bu dili çocukla konuşurken, eleştirirken, küçümsememeye çalışmak ailenin karşılaştığı büyük bir zorluk. Bu çocuk üç yaşından beri BigBang teorisini görüyor, hayatın tesadüflerle zincirlendiğini öğreniyor ama din dersinde "Evrende bir düzen vardır" önermesiyle karşılaşınca büyük bir çatışmaya düşüyor.

Müfredat gereği uygulamalar da yanlış. Mesela çocuk sure ezberlemek istemiyor. "Bunu ezberlemek zorunda değilim, hani dinleri öğrenecektik?" diye itiraz ediyor. Sınavlarda boşluk doldurmalı, ezbere dayalı sorular geliyor, çocuğu bunları öğrenmek zorundasın diye ikna etmek zorunda kalıyoruz. Kitabı taradım, farklı dinlerle ilgili bilgiye sadece iki cümlede karşılaştım. O cümleler de laiklik ilkesinden bahsediyor: "...İslam başta olmak üzere Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinler de Türkiye'de inançlarını özgürce yaşayabilmektedir."

Ben mimarım, başka bir nokta da dikkatimi çekti: Bir bölümde camiinin mimari bölümlerini tanımlarken, diğer dinlerin ibadethanelerinin mimarisinden hiç bahsedilmiyor. Ahlak konusunda da çocuk ailede gördükleriyle derste anlatılanlar arasında bocalıyor. Din dersi kitabında, "inanen kişi ahlaklı olur" önermesiyle dürüstlük, merhamet vb. insani değerlerin, sadece İslam dinine mensup insanlarda görülen özelliklermiş gibi empoze edilmesi büyük bir yanlış. Müfredatta diğer peygamberlerde hiç anlatılmıyor, sadece bir yerde Hz. İbrahim'den bahsedilmiş. Dersler çocukların felsefi düşünme kapasitesini çok hafife alıyor. Çok yüzeysel bilgiler verildiği için, çocuklar dersleri ciddiye almıyor ve tatmin olmuyorlar. İnsan temelli, ahlak temelli bir eğitim olması gerekiyor.

Kitapta "Onlar ki ırzlarını korurlar" veya "Zinaya yaklaşmayın çünkü o çok kötü bir iştir ve çok kötü bir yoldur." gibi ayetlere yer verilmiş. 11 yaşında bir çocuğun böyle bir eğitim alması uygun değil. İrz, zina gibi kavramları biz açıklamak zorunda kalıyor ve çok zorlanıyoruz. Çocuğumuz kendini çok rahat ifade ediyor, gördüğü çelişkileri, sorularını bazen sınırları çok koruyamadan dile getirebiliyor, bu yüzden sınıf ortamında incinmesinden endişe ediyoruz. Çünkü söylediği şeyler, diğer öğrenciler tarafından farklı kalıplara sokuluyor, ayrımcılığa uğrayabiliyor. Bazen de çocuk diğerleri gibi olmaya çalışıyor, "sonuçta hepimiz Müslümanız" gibi cümleler kurmaya başlıyor. Özetle söylemek istediğim, 11 din dersi için erken bir yaş... Dinler felsefesi ya da felsefenin temelleri gibi bir ders olsa çok iyi olur. Özgürce sorular sordukları bir dönemde, çocukların bu şekilde baskı altında olması çok yanlış.

II. Oturum:

Veli (5): Çocuğum özel okulda okuyor, din dersinden muafiyet gündeme geldiğinde sınıf öğretmeninin ve din dersi öğretmeninin olduğu bir veli toplantısında "çocuğu din dersinde bahçede, kütüphanede olacağına, ahlak dersi olduğu vakit sınıfta tutalım" dedim. Yabancı menşeli bir okul, Hıristiyan hocaların da çalıştığı bir okul olmasına rağmen sınıf öğretmeni "ne var ki bütün derslere girse?" diye sordu. Zorunlu din dersi, dinler tarihi ya da ahlak dersi gibi bir içerikte anlatılmalı.

Veli (7): Ben ahlak dersine de karşıyım. Kimin ahlakı? Neyin ahlakı? Devlet kendi ahlak anlayışını çocuğa empoze etmesin, ahlaksız olan devletin kendisi zaten... Herkesin ahlak anlayışı farklı... Din dersinin içeriği konusunda şöyle bir şey yaşadım: Bir kanaat önderi olarak Milli Eğitim Bakanlığının düzenlediği müfredat çalıştayına davet edildim. Din derslerine itirazlar hep Alevilerden geliyor. Konuştuğunda toplumda pek çok grup buna karşı, ateistler rahatsız, Hıristiyanlar, Museviler ama hukuki olarak mücadele eden hep Aleviler.

Veli (5): Şöyle bir fark var, biz Museviler din dersinden muafız, siz değilsiniz.

Veli (7): Öyle ama ateist aileler de var din dersine karşı olan ama bu işin savunuculuğu kamuoyunda Alevilerin üzerinde kalmış. Devlet tarafında da şöyle bir algı var: Bu meseleye sadece Aleviler karşı çıkıyor. O yüzden de müfredat toplantısına bizi çağırışlardı. Bakanlık AİHM'de Türkiye'nin kaybettiği davalar sonucu, müfredata Alevilikle alakalı birkaç ünite koyalım anlayışına yönelmişti. Oradakilere, açılan davadaki asıl olayın, derslerde Alevilik anlatılmaması değil; zorunlu olarak sure ezberletilmesi, namaz kılmanın, abdest almanın ezberletilmesi olduğunu söyledim. Müfredata Alevilikle ilgili bilgiler koysalar bile derste bunlar devam edecek mi, etmeyecek mi? Edecek, o zaman ben davama devam ederim.

Türkiye'de din derslerinde bütün dinlerin anlatılması pratikte mümkün değil. Seçmeli olsa bu da sakıncalı, din dersini seçmeyen veli, kendisini ve çocuğunu toplum karşısında etiketlemiş oluyor ve ayrımcılığa maruz kalıyor. Bugün Türkiye'de Alevilik ve Sünnilik ayrı ayrı seçmeli iki ders olsa, Aleviler Sünni eğitim veren dersi seçmek zorunda kalır.

Dini eğitim olmalı ama okullarda değil. Camilerde Kuran kurslarına karşı değilim, hatta camide İslami dersler daha geniş bir şekilde verilsin. Herkes çocuğunu istediği şekilde istediği kursa göndersin ya da hiç göndermesin. Ben Aleviliğin okullarda öğretilmesine de karşıyım. Farklı Alevilik anlayışları var, hangisini vereceksiniz? Her inanç ilgili inancın ibadethanesinde verilebilir, bir sürü cemevi var İstanbul'da...

Veli (1): Çocuğum din derslerine isteyerek girmiyor, din dersi notu düşük geldiği için takdir alamadı. Ders istemeyerek girdiği için öğretmenleri galiba onu zorluyor. Hatta öğretmenleri imam hatip okuluna gezdirmeye götürmüştü.

Moderatör: *Din dersinin diğer derslere ne gibi bir etkisi var? Gözlemlediğiniz, çocuklardan duyduğunuz şeyler var mı bununla ilgili?*

Veli (10): Çocuk "ama fen bilgisi dersinde böyle öğrenmemiştik" diyebiliyor din dersinde, ya da evrim teorisi temelli bir ders anlatılıyorsa çatışmalar olabiliyor.

Veli (11): Benim gördüğüm aslında din dersinin baskı dışında bir gücü yok. Bilimden ya da felsefeden beslenerek büyümüş bir çocuk için anlatılanlar son derece süflü geliyor. Oğlum toplumsal kaygıları henüz taşımadığı bir dönemde okulda "ben bir bireyim ve benim bir dinim yok" açıklamasından sonra, tehditler ve ayrımcılıkla karşılaştı. Çocuğuma ilk kez, fikrini açıkça

ifade etmemesi gerektiğini söylemek zorunda kaldım. Diğer derslere etkisine dair bir şey yaşadığını sanmıyorum.

Veli (10): Din derslerine asıl Müslümanların karşı çıkması gerekli çünkü bu tip öğretiler para karşılığı değil gönüllü bir biçimde anlatılmalı. Din dersi öğretmeni o işten para kazanıyor sonuçta... Küçük yaştan beri eğitimini takip ettiğim bir yeğenim var, çok kafası karışık bu konuda... Matematik nasıl anlatılıyorsa, şemalar, şekiller vs. din dersi de öyle anlatılıyor ve epey yanlış aktarılıyor.

Veli (7): Bu masadaki kişiler olarak Türkiye ortalamasını temsil etmediğimizi düşünüyorum. Buradakiler çocuğunun sorularına az çok cevap verebilen insanlardan oluşuyor. Asıl sorunu bu masaya gelmeye, bu fikirleri tartışmaya cesaret edemeyen aileler yaşıyor. Alevi dünyasından örnekle, çocuk okulda aldığı dini eğitimle Alevi anne-babayla tartışıyor, bazı aileler çelişki yaşayan çocuğun sorularına tatmin edici cevaplar veremiyor. Diğer taraftan, sırf siyasal sebeplerden, toplumda çocuğuna karşı ayrımcılık uygulanır korkusuyla, kendi düşüncelerini aktaramayan ve çocuğu okulda öğrendikleriyle baş başa bırakan aileler de var. Yani o teslimiyeti baştan kabul etmiş. Çocuğunun direnmesini reddeden aileler var. Bu masada bulunan aileler, toplantıdaki sorulara daha kolay cevap verebilirken, Türkiye ortalamasına baktığımız zaman bu sorularla baş edemeyecek çok sayıda aile mevcut.

Veli (8): Bazı aileler çocuklarına okulda kimseye Alevi olduğunu söylememesini sıkıca tembihliyor.

Veli (5): Bir yetişkin olarak, ben bile pek çok ortamda dinimi saklıyorum. Kendim de özel okulda okudum, Körfez Savaşı'ı sırasında "inşallah senin akrabalarının başına da bombalar yağar" diyen insanlar vardı. Yakın bir zamanda Edirne'de tarihi bir sinagogda yapılan düğün sırasında sosyal medyada korkunç mesajlar yayınlandı. Ben böyle bir ortamda çocuğuma dinini belirt demem, gizlemesini aşılarım. Ben çocuğun ahlaklı olmasına dikkat ediyorum, başkasının malına göz dikmesin, saygısızlık etmesin. Dinleri ayırt etmeden iyi bir birey olmayı öğreten bir ders olsa benim için yeterli.

Veli (11): Ben hiç şunu düşünmedim: Çocuğum toplumda hâkim bakış açısını öğrensin. Eğitim sistemindeki sefaleti düşününce hiçbir zaman toplumda olanları, kültürel meseleleri anlatmıyorlar ki! Toplum hakkında hiçbir şey söylemiyorlar. Kitabi, normatif bilgiler veriyor fakat bunun hayatla ilişkisi kurulmuyor. Zaten ahaliye genel olarak o kadar teçhizatlı değil, verilenlerle nasıl baş edeceğini bilmiyor.

Veli (7): Din dersinde anlatılanlarla çocuğun yaşadığı gerçeklik ve aileden gördükleri çelişebiliyor. Din dersinde öğrendikleriyle Alevi inancının ibadetlerine düşman olabiliyor. Bizim çocuklarımız bizim ibadetlerimize düşman oluyor. Örneğin bir ibadethanede mum yakmak bizim için kutsaldır ya da bir dilekle bez bağlamak... Din derslerinde bunlar bizim çocuklarımıza hurafe olarak anlatılıyor. Hatta devletin kontrolünde olan Alevi ibadethanelerinde bunları yasaklayan tabelalar asılmıştır, bez bağlanmaz, mum yakılmaz diye... Çocuklar da ailenin inancını devletin öğrettikleriyle karşılaşınca çelişkiye düşüyorlar. Şu örneği hiç unutmuyorum, köyümüzden bir çocuk, ailesi tarafından Alevi inancından yoksun bir şekilde yetiştirilmiş, hiçbir şey anlatılmamış. Çocuk 11-12 yaşına gelmiş ve bir gün Alevi köyüne gittiklerinde hiç ezan okunmadığını görünce ailesine "yoksa siz Kızılbaş mısınız? " diye sormuş. Çocuk inancını bilmiyor ve onunla bu şekilde yüzleşiyor. Bunun yarattığı travma aile ve çocuk üzerinde ağır olabiliyor.

Veli (4): Basit bir örnek vermek istiyorum, 9. sınıf tarih dersinde Emevi ve Abbasiler anlatılıyor. Oğlum tarihe meraklıdır, okur, pek çok şeyi bilir. Derste kendisini bir şeyin rahatsız ettiğinden bahsetti bana, dersin sonunda anlamış ki, hep "biz şunu yaptık, onlar bunu yaptı" diye

ayrıştırılarak anlatılıyor. "Biz" derken kimi kast ediyor diye merak ediyor, Müslümanlar kast ediliyor. Çocuk "bu nasıl ders işleme biçimi?" diye itiraz ediyor.

Bu toplantıya gelmeden önce sen bu sene din dersi öğretmenini beğenmiyorsun, neden diye sordum, "çünkü din öğretmeni çok bilgisiz" dedi. Öğretmen önemli, karşısındakini nasıl gördüğü önemli, soruları cevaplayabilmesi önemli...

Moderatör: *AİHM'in zorunlu din dersi davasında aldığı kararlarla ilgili bilginiz var mı? Neler duyduunuz? Uluslararası hukuka da yansıyan bir konu, gündelik hayatımızda bir karşılığı oldu mu? Konuyla ilgili insanlar meseleyi bu yönüyle takip edebiliyorlar mı?*

Veli (8): Cemevleri, AİHM'de açtığı davayı kazandı, zorunlu din dersi konusunda da dava eden tarafı haklı buldu ama hükümet hala direniyor.

Veli (11): Türkiye'de bırakın AİHM kararlarını, yargı kararlarına uymayan bir idare geleneği mevcut. Bunun temel olarak AİHM üzerinden çözülebilecek bir sorun olduğunu zannetmiyorum. Gündelik hayatta bu kararlar insanların takip ettiği şeyler değil.

Veli (7): Öncelikle, AİHM kararlarının Türkiye'deki etkisi, Avrupa Birliği'nin Türkiye'de gündem olup olmamasıyla ilgili... Avrupa Birliği eğer Türkiye'de gündemi işgal ediyorsa, AİHM kararları da tartışılıyor. AB gündemden uzaklaştığında ise haber bile olmuyor bu kararlar. İkinci olarak, AİHM'de Aleviler tarafından götürülen bütün davalar kazanıldı. Nüfus cüzdanına Alevi yazmak isteyen bir vatandaşın başvurusu var, o davayı kazandı ama hiçbiri uygulanmıyor. Avrupa Konseyine de bir şikâyetle bulunduk ama onların da etkileri sınırlı. Yapabildikleri tek şey ilerleme raporlarına karara uyulmadığına dair birkaç not yazmak... Avrupa'nın bugünlerde mülteci konusunda Türkiye'den beklentileri de var, kararın uygulanması yönünde bir baskı yapamıyor. Karar vermede bir sıkıntı yok, uygulanmasında var. Bu yüzden Alevilerden hiç kimse AİHM kararlarına sırtını dayamıyor. AB'ye karşı bir güven kaybı var.

Moderatör: *Toplantının sonuna doğru geliyoruz, sizin ve çocuklarınızın din dersiyle ilgili yaşadıklarına dair epey bilgi almış olduk. Son olarak, çocuklarınızın din eğitimi ile ilgili kendilerinin inisiyatif alması hakkında ne düşünüyorsunuz? Okul kurumu içerisinde din eğitimi olmalı mı? Olmalı dersiniz nasıl olmalı? Olmamalı dersiniz okul dışında nasıl olmalı?*

Veli (2): Çocuklarım küçük, henüz din eğitimi almıyorlar ama alacakları yaşa geldiklerinde din eğitimi almalarını istemiyorum. Okulda almalarını hiçbir şekilde istemiyorum. Eğer çocuklarım dindar olmasını isteseydim okulda almalarını istemezdim. Din denen şeyin öncelikle imanla bağlantısını kurmak gerekiyor. Din kitaptan öğrenilmez, bir histir, o his insanın içine ekilir ve bu yavaş yavaş gelişir. Bunun yolu kitaptan bir şey okumak ya da öğretmenin bir şey anlatması değildir. Evde olur, toplumun içinde olur, davranışlarla pratiklerle olur. Şu anda din eğitimi altında yapılan şey zirvalıktan ibaret. Etkilerinin ne kadar olumsuz olabildiğini de şurada anlatılan örneklerden görebiliyoruz. Din eğitimi, çocuğumun iyi bir insan olarak büyümesine zarar veriyor. O yüzden okullarda din eğitimi olmaması gerektiğini düşünüyorum.

Veli (3): Ben de benzer şekilde düşünüyorum, daha önce din eğitimi olabilir diyordum ama yaşadığımız kötü tecrübelerden sonra vazgeçtim. Bu süreç nasıl sonlanacak diye endişelerim de var. Keşke tamamen dışında kalabilseydik. Çocuğumun iyi bir insan ve ahlaklı bir birey olması için bu eğitime ihtiyacı yok. Okulda din eğitimi tümüyle kaldırılmalı.

Veli (5): Bence lise çağında dinler tarihi diye bir ders olması gerekiyor. Çocuklara vizyon katması açısından bu önemli... Katolik ve Ortodoks kilisesi arasındaki farkı bilmesi iyi olur. Ya da

camilerde ibadet nasıl yapılır, kilisede neden mum yakılır vs. Bu tip “genel kültür” tarzı bilgiler, dinler tarihini anlatan bir derste verilebilir.

Veli (8): Din derslerinin kaldırılmasına hiçbirimizin gücü yetmez ama eğer çocuk dinini bilmiyorsa bu, sınav (TEOG) puanına yansımaz. Din bilgisi verilecekse verilsin ama çocuğun notlarını etkilemesin.

Veli (11): İnsanlık tarihi gibi bir ders olabilir ama her ne şekilde olursa olsun seçmeli olması gerekiyor.

Veli (7): Dinler kültürü ile inanç, itikat, ibadet meselesini birbirinden ayırmak lazım. Biz bir inancın gereğini çocuklara öğretilmesine karşıyız. Okullarda dinler kültürü olabilir. Hıristiyanlık nedir mesela öğretilmeli fakat bir din empoze edilmemeli.

Veli (6): Din dersi artık ders olmaktan öte bir şeye dönüştü. İdeolojik hedefler eklendi derslere, dindar bir nesil yetiştirmek gibi bir amaç var ama dindar bir nesil de yetişmiyor aslında. Şu anda din derslerinin kaldırılmasını talep etmek çok ütopyik bir şey, fakat sınav konusu olmaktan çıkarmak hukuki olarak ele alınabilecek bir şey mi acaba?

Veli (7): Buna itirazım var, bizim topluluk olarak karşı çıktığımız şey asimilasyon. Bizim çocuğumuz kutsallarımızın düşmanı oluyor. Sınavlarda din sorularının çıkmaması için bir şeyler yapılmasına itiraz etmem ama toplumsal olarak bunu kaldıramayız anlayışını kabul etmememiz lazım, bu teslimiyetçiliktir. Şöyle diyebiliriz, din dersleri kaldırılmalıdır ama öncelikle buna giden yolda, sınavlarda din soruları sorulmasın... Buna itirazım yok fakat amaç, aşama aşama kısıtlama ve nihai hedef de din derslerin tümüyle kaldırılması olmalı.

Moderatör: *Toparlayacak olursak, konuşulanlar bir yandan din dersleri etrafında şekillenirken, bir yandan imam hatiplerinin sayısının artmasına değinildi, az konuşsak bile seçmeli din derslerini tartıştık, bazı çocukların hayatında çok etkili olduğunu gördük. Kendini dindar olarak tanımlayanların da din dersi içeriğinden rahatsız olduğunu tespit ettik. “Çocuk, toplumun inanç, düşünce sistemlerini öğrensin” diyenlerin de var olan eğitimden memnun olmadıklarını anladık. Bir yandan çocukların din dersinde yaşadıklarına dâhil de çokça veri geldi. Sonuçta bu toplulukta din dersi olmamalı talebinin öne çıktığını söyleyebiliriz.*

Toplantıya katıldığınız için çok teşekkür ederiz.

Zorunlu Din Dersleri Hakkında Sivil Toplum Kuruluşları Ne Düşünüyor?

Türkiye eğitim sistemindeki zorunlu din derslerini çeşitli yönleriyle tartışmayı hedefleyen çalışmanın dördüncü ve son odak grup toplantısına insan hakları, ayrımcılığı önleme, çocuk hakları, eğitim hakları, inanç özgürlüğü gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarından 13 temsilci katıldı.

Toplantının moderatörlüğünü Helsinki Yurttaşlar Derneği üyesi ve uzun zamandır din, devlet, yurttaş ilişkileri konusunda çalışan Prof. Dr. İştar Gözaydın üstlendi.

Katılımcılar tartışmanın çerçevesini çizen şu Kılavuz Sorular etrafında fikirlerini ifade ettiler:

- Sivil toplum kuruluşu temsilcisi olarak zorunlu din derslerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu konudaki faaliyetleriniz neler?
- Din derslerinin içeriği hakkında ne düşünüyorsunuz?
- Kendi faaliyet alanınızdan baktığınızda, zorunlu din dersleriyle birlikte düşünebilecek hangi meseleler var? Çoğulculuk, eşitlik, ders içeriğinin niteliği/kalitesi, inanç özgürlüğü, ayrımcılık, çocuk hakları, yurttaş hakları vs.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) din dersleri konusundaki kararlarını nasıl yorumluyorsunuz?
- Geçtiğimiz günlerde Milli Eğitim Bakanlığı AİHM kararlarının uygulanması konusunda bir eylem planı hazırladıklarını, çalışma grubunu kurduklarını açıkladı. Bu konuda neler düşünüyorsunuz? Eylem planına, çalışma grubuna dâhil olmak için neler yapılabilir?
- Sizce bütün yurttaşların hukukunu dikkate alan, çoğulcu bir toplumda din eğitimi nasıl şekillenmeli?

İştar Gözaydın (Moderatör): Toplantıda zorunlu din derslerini sivil toplum kuruluşları perspektifinden değerlendirmeye çalışacağız. Tartışmaya kısaca kendimizi tanıtarak başlayabiliriz.

Katılımcı (1): Uzun yıllardır İstanbul'daki sivil toplum kuruluşlarında mesaim oldu. hYd'nin din-devlet-yurttaşlıkla ilgili daha önceki çalışmalarına katılmışım, bu konularda konuşacak epey bir

şey birikti. Ayrıca veli yönüm de var, küçük oğlum kreşe başladı. Bu mesele sadece ortaokuldaki zorunlu din dersleriyle değil kreşe birlikte hayatımıza giriyor.

Katılımcı (2): Yönetmen ve yapımcıyım. İsviçre'de yaşıyorum, İsviçre Alevi Topluluğu Başkanım. Din dersleri direkt olarak bizi etkilemiyor ama dolaylı olarak yaşadığımız sorunlar var. Mesela eğitim alanında, senenin belirli günlerinde bir din adamını Türkiye'den davet edebiliyoruz, bir Alevi dedesini ya da bir akademisyeni... Onun dışında getirmek için imkânlarımız yok. İsviçre'de anayasa değişikliği gündeme geldiğinde din dersleri konusunda bizim de görüşlerimizi aldılar, ama Türkiye'den öyle bir hamle göremedik.

Katılımcı (3): Alevi Düşünce Ocağı Başkanım, Cem Vakfının kurucularındayım. Zorunlu din dersi davasını açan grubun içindeyim. Zorunlu din dersleri Türkiye'de inanç özgürlüğüne zarar veren uygulamalardan biridir. Sadece Aleviler için değil Türkiye'de inanan ve inanmayan tüm kesimler için, hatta Sünni inanışta olup devletin görüşlerini paylaşmayanlar için de ağır baskı yaratan bir uygulamadır. Buna başından beri insani nedenlerle karşı çıktık ama karşı çıkışımız "bunlar din dersi istemiyor" şeklinde yorumlandı.

Katılımcı (4): Diyarbakır'da yaşıyorum, öğretmenim. Mazlumder Diyarbakır Yönetim Kurulu üyesiyim.

Katılımcı (5): Bilgi Üniversitesinde Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi altındaki Çocuk Çalışmaları Biriminde çalışıyorum. Biz 2007'den beri çocuk hakları üzerine de çalışan bir birimiz. Çocukların katılımı bizim için önemli bir çalışma alanı. Doğrudan zorunlu din dersleri üzerine çalışmıyoruz ama eğitimde çocuk katılımı üzerine çalışıyoruz, eğitimde din ve vicdan özgürlüğü de önemseydiğimiz bir konu. Çocuklar bu konuda ne düşünüyorlar, onu aktarmaya çalışacağım. Ayrıca Gündem Çocuk Derneği üyesiyim.

Katılımcı (6): Hubyar Sultan Alevi Kültür Derneği Başkanım, Alevi Bektaşî Federasyonu Yönetim Kurulu üyesiyim. Zorunlu din dersleriyle hem dernek olarak, hem kişisel olarak yakından ilgilimiz. Önceki başkanımız Ali Kenanoğlu zorunlu din dersine karşı dava açıp kazandı ve oğlunu din dersinden muaf tutabildi.

Katılımcı (7): Mazlumder Kocaeli Şube Başkanım.

Katılımcı (8): Bilgi Üniversitesinde anayasa hukuku alanında araştırma görevlisiyim, avukatım. Anayasa boyutuyla, iç hukuk ve AİHM boyutuyla zorunlu din dersleri konusunu takip ediyorum ama uygulamada neler oluyor, onu merak ediyorum.

Katılımcı (9): Eğitimciyim, 35 yıllık ilköğretim öğretmeniyim, Eğitim-Sen'de sekiz yıl genel başkanlık yaptım. Sahada birebir yaşadığımız bir mesele zorunlu din dersleri...

Katılımcı (10): Mayıs'ta Yaşam Kooperatifi yönetim kurulu üyelerindenim. Eğitim hakları için diğer gruplarla dayanışmayı sürdürüyoruz. Bunun yanında, zorunlu din dersleri üzerine mitingler, sempozyumlar düzenliyoruz.

Katılımcı (11): İki çocuk annesi olarak buradayım. Onun yanında, Okuluma Dokunma Koordinasyonu, Sosyal Haklar Derneği gibi eğitim çalışmaları gruplarına eğitim aktivisti olarak katkıda bulunuyorum. Şu anda da Şişli Eğitim Girişimi olarak gönüllü eğitimcilerle kurduğumuz yaz ve kış okullarını hayata geçiriyoruz. Laik ve bilimsel eğitimi destekleyen ücretsiz okullar yapıyoruz.

Katılımcı (12): Avukatım, 2012'den beri 4+4+4'ün yol açtığı sorunlar üzerine çalışıyorum. Özellikle Okulumda Dokunma Koordinasyonu vasıtasıyla İstanbul'daki pek çok okulun imam hatipleştirme süreçlerinde ne yapabileceğimize dair akıl fikir yürüttük.

Moderatör: Toplantı için bazı Kılavuz Sorular hazırladık. İlk sorudan başlarsak, STK temsilcisi olarak zorunlu din dersleri konusunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu konuda neler yapıyorsunuz?

Katılımcı (3): Din dersleri 1982 yılından itibaren zorunlu hale geldi, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)askeri darbeyi fırsat olarak gördü ve din derslerini giderek misyonerlik derslerine çevirmeye çalıştı. Bugün MEB'de Diyanet'ten daha sağlam Diyanetçi bir kadro var, her geçen gün de yeni bir adım atıyorlar. Eğitim Reformu Girişiminde (ERG)zorunlu din dersleriyle ilgisi sayısız çalışma yaptık. Artık, Alevi olmayan kesimlerin bu konuda konuşmasının daha doğru olacağını düşünüyorum. Bu derslerin bakanlık tarafından değil, ERG gibi bağımsız kuruluşlar tarafından hazırlanması gerekiyor, herhangi bir kesimin denetiminde ve yönetiminde hazırlanacak ders, ister istemez o kesimin dünya görüşünü yansıtacaktır. Bu görüşlerimizin çoğu zaten AİHM kararlarında da haklı bulundu. Aslında o kararları okuduğumuzda burada konuştuğumuz çok mantıklı gelmiyor. O kararlarda din derslerinden neler beklenmesi gerektiği yazıyor. Sanki bu karar yokmuş gibi konuşmamız bir yarar getirmeyecek. Zorunlu din derslerinin konusu, mevcut hukuk sisteminde nasıl uygulanacağı konusunda verilmiş kararlar var, hem iç hukukta, hem de Türkiye'nin bağlı olduğu uluslararası hukukta... Maalesef biz sanki o kararlar yokmuş gibi, bu işi baştan konuşmayı seçiyoruz. Öte yandan MEB hiç kimseyi dinlemiyor, hiçbir etkinliğe katılmıyor, kendi bildiğini okumaya devam ediyor.

AİHM'nin bu konudaki kararları çok net... Biz bu kararları paylaştık, paneller yaptık, kitaplar hazırladık, dağıttık. Dersin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bütün detaylar ortada ama MEB bu kararların uygulanmasıyla ilgili hiçbir şey yapmama eğiliminde, mahkeme kararları çıktıktan sonra altı ay içinde bir eylem planı verilmesi gerekiyordu. Karar 16 Şubat 2015'te kesinleşti. Eylem planının Ağustos'ta verilmesi lazımdı, Türkiye 90 gün izin istedi. 90 gün geçti, yeni hükümet kuruluyor diye biraz daha müsaade istediler. O sürenin sonunda Adalet Bakanlığı evlere şenlik bir yazı yazdı, yarım sayfalık bu yazıda, "biz bu sene geniş bir grup kuracağız, eğitim konusunu araştıracağız" dediler, sanki ortada karar yok gibi... Biz buna itiraz ettik. Şu anda Türkiye'nin AİHM kararını ciddiye almadığını düşünüyorum. Bu arada MEB bir çalışma grubu kurmuş, 18-22 Ocak'ta Darıca'da, 16-22 Mart'ta Akçakoca'da çalışmalar yapmışlar. Grubun hepsi ilahiyatçıymış, dinle doğrudan bağlantılı olmayan pek çok konu ve yaklaşıma din perspektifinden bakmak gibi kararlar almışlar. Bu komisyona verilen bilimsel görevler, "dünyanın ve evrenin insanlar için özel tasarlanmış olması, gayrimeşru ilişkilerde cinsel yollarla bulaşan hastalıkların anlatılması, taşıyıcı anne, sperm bankası vb. yöntemlerin yanlışlıklarının anlatılması, genlerle davranışlar arasındaki ilişki, canlıların ve doğadaki işleyişin mükemmel yaratılışı" gibi konularda çocukları irşat etmiş. Cümle cümle her konuda çalışıp, bütün ders kitaplarını ona göre düzelterekmiş. Aralarında ilahiyat dışından sadece biri varmış, biyoloji alanından...

Ortada çok açık bir şekilde devletin reddettiği bir durum var. Biz hala devlet bunu kabul edecekmiz gibi kendimizce devlete tavsiyelerde bulunuyoruz. Sivil toplum olarak bu meseleyle ilgili temel kararların toplumla paylaşılacağı işler yapmalıyız. Devletin yaptırdığı birtakım zorunlu din dersi araştırmaları var, amacı belli değil... Hükümete yakın kurumlardan biri Avrupa'daki Alevilerle ilgili eğitim sorunlarını araştırıyormuş şu anda... Bu tür raporların artık hukuki ve ahlaki bir geçerliliği yok, ortada bitmiş bir dava var. Bu dava 12 sene sürdü, AİHM'nin 5 tane kararı var bu sorunla ilgili... Artık konuşmamız gereken şey bu kararın nasıl uygulanacağı...

Katılımcı (12): Aslında devletle konuşmadan önce birbirimizle konuşmaya çok ihtiyacımız var. Ben bir hukukçu olarak AİHM kararlarının kriterleri belirlemek açısından önemli olduğunu düşünüyorum, ama AİHM'nin eğitim hakkı alanında verebileceği kararlar çok kısıtlı, ancak kendi literatürü açısından karar verebilir. Uygulama için şu soruları sormamız gerekiyor, din dersleri bilimsel olabilir mi, laik, çoğulcu, eşitlikçi ve ana dilde olabilir mi? Uygulamada yolumuzu açacak sorular bunlar... Bu mesele sadece eğitimcilerin işi değil, giderek sosyo-politik yönleri de olan bir konu haline geldi. Sahada gördüğüm kadarıyla, Milli Eğitim Müdürlükleri gündelik hayatta karşı karşıya geldiğimiz yerler haline geldi. Eğer eğitim için katılımcı bir model öngöreceksak bu müdürlüklerin kapısını bol bol çalmamız gerektiğini, "siz bizi dinlemiyorsunuz, şu sıkıntılar var..." dememiz gerekiyor. Özellikle imam hatiplere dönüştürülmeye çalışılan okullarda mesela Yeşilbahar'da biz bunu sıklıkla yaptık ve kısmi olarak netice de aldık.

Katılımcı (10): Mayıs'ta Yaşam Kooperatifi'nin "Zorunlu Din Derslerine Hayır!" kampanyası var ama bunu her yere duyurmak konusunda yetersiz kalabiliyoruz. Din dersleri politik bir mesele; kentsel dönüşüm, Aleviler, Kürtler, meselenin o kadar çok yönü var ki! Bu sorunların tek çıkış kaynağının devlet politikaları olduğunu görmemiz gerekiyor. Bunu görmezsek başarılı olamayız. Ne Aleviler zorunlu din dersine karşı tek başına başarabilir ne de diğerleri... Umutsuzluğa kapılmadan çalışmaya devam etmeliyiz. Mücadele hatlarını birleştirmek üzere yerel oluşumları destekliyoruz, Alevi mahallesine hiç itiraz olmadan imam hatip kurulabiliyorsa buradaki sorun o mahallede bu meseleye duyarlı kişilere yeterince ulaşılıyor demektir. Ancak yereldeki dinamikleri örgütleyebildiğimizde başarılı olabiliriz.

Katılımcı (9): Ben Alevi değilim ama çocuğumun, torunumun zorunlu din dersi almasını istemiyorum, buna itiraz etmek için illa Alevi ya da başka bir inanç grubundan olmak gerekmiyor. Kürt değilim ama çocukların kendi anladığı eğitim almasını savunuyorum. Burada esas olarak genel bir demokrasi sorunuyla karşı karşıyayız. Yerel dinamiklerin de devrede olduğu bir değişim gerekiyor ama tam tersine giderek merkezleşen ve otoriterleşen bir eğitim ve teşkilat yapısı var.

Bakanlık müfredatı Alevilikle ilgili birkaç konu değişikliği ya da ilavesi yaparak durumu kurtarmaya çalışıyor. Hükümetin geldiği yer itibarıyla en başarısız olduğu alan eğitim, bu kadar bakan değişikliği yaşamış bir bakanlık yoktur. 93 yıllık cumhuriyette 77 tane bakan değişmiştir, Hasan Ali Yücel ve Hüseyin Çelik en uzun süreli görev yapan bakanlar, onları dışarıda tutarsanız en uzun görev süresi 1 yıl. Bu hükümet döneminde altıncı bakan değişti. Okullar AKP'nin sacayağı, bunu dört unsur üzerinden yürütüyorlar; din kültürü ve ahlak bilgisi, "seçmeli" denilen ama pratikte zorunlu hale gelmiş Peygamberin Hayatı ve Kuran dersleri, imam hatipler ve buna uygun olan kadro yapısı... AKP geldiğinde imam hatipli öğrenci sayısı 70 bindi, şu anda 1,2 milyon. İki yıl önce ilahiyat fakültelerindeki öğrenci sayısı bugün ikiye katlanmış durumda. Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerini araçsallaştıran bir siyasi iktidar var, ama karamsarlığa kapılıp mücadeleden vazgeçmemek lazım.

Din derslerini pedagojik etkileri açısından da değerlendirmek gerekiyor. Çocuk soyut düşünme evresi olan 11 yaşın sonuna kadar din eğitimi almamalı... O yaştan sonraki süreçler seçmeli mi olur, dışarıdan eğitimle mi olur tartışılabilir. Ama AKP hükümeti tam tersi bir noktadan, 3+3+3+4 sistemi ile erken çocukluk eğitimi başlatmayı düşünüyor. Çünkü çocuk ne kadar erken din eğitimi alırsa, ağaç yaşken eğilir yaklaşımıyla, ileriki yaşlarda dini bütün, milli manevi değerlere bağlı biri olur diye bakılıyor.

Katılımcı (2): Din dersinin içeriğini de konuşmamız gerekiyor. Belki müfredatı konuşarak bazı şeyleri etkileyebiliriz. Din dersi verilen tek ülke Türkiye değil, mecburiyet ayrı bir soru... Laik bir anayasanın olduğu ülkede hükümet din dersi verebilir, başka ülkelerde bunun örnekleri var. Bulduğum ülkede böyle bir ders veriliyor. Alevilerin de kendi inançlarını gösterme imkânı var.

Hükümet 2002'de kurulduğu zaman ilk imzaladığı anlaşmalardan biri Toledo İlkeleri'ydi. Orada 18. maddede her inanç grubu eğitimini inancına göre yapmakta özgürdür diyor. Bugün burada bunu konuşmuyoruz. Sünniliğin içinde birçok mezhep var, Şafiiilik mesela... Bugün bir Şafi Kürt inancı Diyanet'te temsil edilmiyor. Sadece Aleviler üzerine odaklanmamak lazım. Bir Ortodoks, bir Ermeni, hepsi bir Türkiye vatandaşı olarak bu din dersinin içeriğinde yer alıyor mu? Şu bahsedilen MEB çalışma grubunda, bir dinler tarihi hocası var mı? Sadece eğitim ya da pedagojik açıdan bakmayalım. Bilgi olarak da ne veriliyor o önemli. Din dersi, laik ve objektif bir şekilde verilebilir. Bu mesele MEB tarafından değil, bütün inanç gruplarının kendi müfredatlarından katkılarla ortak bir şekilde hazırlanabilir.

Katılımcı (5): İki önemli nokta var, zorunlu din dersi meselesi gündeme geldiğinde "içinde sadece dini bilgiler yok ahlaki değerler de anlatılıyor, bizim bunları çocuklara kazandırmamız lazım" deniyor. Biz kaç yıldır zorunlu din dersi veriyoruz? 1982'den beri mi? Peki sonunda ne oldu, çok ahlaklı nesiller yetiştirebildik mi? Zorunlu din dersi çocukları daha ahlaklı yapmadı, şiddeti, ahlaksızlığı görüyoruz toplumdaki.

Sünni, daha dindar ailelerden çocuklar da din dersinden memnun değililer, dersi hiç ciddiye almıyorlar, "Biz bunları zaten evden biliyoruz" diyorlar. "Bu ders bana hiçbir şey katmıyor" diye düşünüyorlar. Ebeveyninden bu tür bilgiler almayan çocuk için ise ders çok uzakta bir yerde zaten, o da ciddiye almıyor. İki taraf için de ders çok anlamlı değil. Çocuklar bunu boş ders olarak görüyor, öğretmenler de bir süre sonra üzerinde durmamaya başlıyor. Çocuğun farklı yaş dönemlerindeki ihtiyaçları, özellikleri önemli... Yerel olarak yaptığımız çalışmalarda biz de gördük, hep "oy verenleri de böyle istiyor" diyorlar ama böyle değil aslında... Çocukların bakış açısı da önemli, onlarla birlikteken daha rahat çözümler bulabiliyorum, din dersleriyle ilgili lise düzeyinde çok güzel tartışmalar yapıyoruz. Çünkü meseleden doğrudan etkileniyorlar.

Katılımcı (11): Bu alandaki STK'lar çok sıkı çalışıyor, toplantılar yapıyor, raporlar yayınlıyor. Bunu takdir etmek lazım... 4. sınıfta din dersi alacak bir çocuğum var, Kuvayı Milliye İlkokulu'nda ve Şişli'de Talatpaşa'da bulundum. Talatpaşa'da imam hatip sınıfının kaldırılması için bir sene mücadele ettik, geçen sene Kuvayı Milliye'de dinci bir grubun düzenlediği yaz okulu vardı, onu iptal ettirdik. Kendi adıma laik eğitim için Dolapdere'de ve Tarlabası'nda çocuklara ücretsiz dersler veriyorum. Satranç, felsefe, matematik...

Zorunlu din dersi konusunda velilerin kafası karışık, bir kısmı "Evet din dersi alsın, ne kötülüğü var, biz de öğreniyorduk" diyor. Zorunlu din dersinin sadece zorunlu din dersi olmadığını vurgulamak gerekiyor. Din dersi salt bilgi vermiyor, okullarda vakıf ve derneklerin faaliyetleri çok fazla yoğunlaşmış durumda. Bu derneklerin kaynaklarını nereden bulduğu belli değil, bu dernekler büyük yaz okulları yapacak bütçeyi nereden alıyorlar? Mescit gibi mekânları açacak kaynaklar nereden geliyor? Bunlar şeffaf olmalı... 4. sınıftaki zorunlu din dersine karşı okulumda dilekçe topluyorum, çocuğum din dersine girmesin diyen veliler ve bu dilekçelerle MEB'e gidiyoruz.

Onun dışında çocuğumun okulunda beni rahatsız eden, bilimsel olmadığını düşündüğüm konu varsa doğrudan itiraz ediyorum, müdahale ediyorum. Zorunlu din dersi konusunda şöyle bir sıkıntı var, dürüst olmak gerekirse biz toplumsal sözleşmeden kovulmuş gruplarız. Yani Aleviler, Kürtler, demokratlar, özgürlükçüler... Şu anda biz toplumsal sözleşmede temsil hakkından yoksunuz, hiçbir beklentimiz, talebimiz anayasal haklarımıza rağmen kabul edilmiyor, karşılık görmüyor. Din dersi aldirmek isteyen bir veliye karşı çıkamam ama çocuğun din dersi yanında cinsel eğitim dersine de katılması gerekiyor. Biri birinden daha önemli ve öncelikli değil. İnancını yaşama hakkı bir işçinin, bir eşcinselin yaşam hakkından daha özel değil. Hepimiz toplumda eşit bir şekilde yaşamayı hak ediyoruz. Zorunlu din dersini istiyorlarsa benim çocuğumun cinsel eğitim, evrim teorisi dersini, demokrasi ve insan hakları dersini de kabullenmek zorundalar. Eğer

kabullenmiyorlarsa orada sorun var. Din dersinin arka planında çok büyük siyasi dönüşüm projesi var, din dersi güzel, kutsal bir şey diye kabul ettirmeye çalışıyorlar, ama inandırıcı değil.

Katılımcı (6): Bu işin sadece Alevilerin meselesi olduğunu düşünmüyorum, Protestan gruplar da var mesela... Biz Alevi cephesinde çok şeyler yaptık. 21 yıldır Alevi mücadelesi veriyorum, kurumlarla beraber çok ciddi çalışmalar ortaya çıkardık. Yüzbinlerce imza topladık, mitingler, oturma eylemleri yaptık, tam bir sonuç alamadık ama AİHM kararları çıktı. Biz dernek olarak bir buçuk yıldır üç rapor hazırladık bu meseleyle ilgili. Eğitimde ayrımcılık raporu biteli 8 ay oldu, bunu sunmak için MEB'den randevu alamıyoruz. 1 Kasım seçimlerinden önce yeni hükümet gelsin konuşalım denildi, yeni hükümet geldi yine randevu vermediler. En azından bir kamuoyu oluşturulması için bu raporlara devam etmek lazım. Devlet bu konuda iyi niyetli değil. 4+4+4 hazırlıkları yapılırken Eğitim-Sen'le birlikte sokağa çıktık, ama yine de dayatmacı bir şekilde getirdiler. Seçmeli denilen ama pratikte zorunlu dersler geldi, sonra okullara mescitler açıldı, şimdi onları kızlı-erkekli yapacaklar. Arkasından uygulamalı din derslerine geçecekler. Artık birlikte hareket etmek için bir şeyler yapmalıyız, talepler belli. Ortaklaşım kamuoyu oluşturmak için çalışmamız lazım.

Katılımcı (11): Zaten karma eğitim kalktı, kız ve erkek okullarına dönüştü pek çok yer...

Katılımcı (6): Okullardaki değişim endişe verici. Şu anda okullarda bütün padişahların resimleri var. Raporların dışında mücadele alanlarını nasıl ortaklaştırır ve sahaya yaygınlaştırırız onu konuşmamız gerekiyor. Geçen sene bir günlük bir okul boykotuna bile Alevi canlarımızı ikna edemedik, Kürtler ana dilde eğitim talepleri için bir hafta okul boykotu yapabildiler. Gerçi Alevileri de anlamak gerekiyor, katılsalar kimlikleri belli olacak, o kadar çok problem yaşamışlar ki kimlikleri nedeniyle, temkinli davranıyorlar.

Katılımcı (11): Mesela o eğitim boykotunu beraber düzenlemiştik, Alevi arkadaşlar da şöyle tepki verdiler, "Bu bizim eylemimiz siz de bize destek veriyorsunuz." Biz genel eğitim hakkı çerçevesinde biz karşı çıkıyoruz ama Alevi arkadaşlar bu bizim eylemimiz diyor. Kaç kişiyiz zaten?

Katılımcı (4): Aslında Aleviler dışındakilerin de desteklemesi güzel bir şey. Okulun üçte biri boykota katılsa, nasıl bir fişleme yapabilirler? Din politikaları meselesi aslında İslamcı bir hükümetle birinci dereceden alakalı değil. Zorunlu din dersleri 12 Eylül darbecileri tarafından getirildi, sadece Türkiye'de değil dünyada da dinin bir politika aracı olarak kullanıldığını biliyoruz. Dinin müfredattan çıkarılması da dâhil edilmesi de bireyin hak ve özgürlükleri üzerinden değil, daha çok bir endoktrinasyon sürecinde alınıyor. Bizim hak örgütleri olarak, bunu kişinin hak ve özgürlüğü bağlamında ele almamız lazım.

Benim duruşum daha radikal, devlet böyle esneyecek, zikzak yapacak politika yerine bütün dersleri seçmeli yapabilir, aile "çocuğum daha çok matematik dersi alsın" diyorsa ona imkân verebilir, ya da daha çok beden eğitimi dersi göreceği bir sistem getirebilir. Tabii bugünkü ortamda bu çok radikal ve hayali bir şey... Biz ilkesel olarak bu dersin zorunlu olmasına karşıyız, bunun daha çok özgürlük üzerinden ele alınması lazım. Mazlumder 2010 yılında inanç ayrımcılığına dair bir rapor hazırlamıştı, raporda dini inanca sahip kişilerin uğradıkları hak ihlalleri listelenmişti. Halen yürüttüğümüz Tevhid-i Tedrisat Kanununun Kaldırılması Kampanyası var, devletin tektipçi bir sistem dayatması yerine sivil toplum örgütlerinin, inanç gruplarının kendi okullarındaki müfredatları beraber hazırlayacakları bir sistemin önünün açılmasını istiyoruz. Bu, anadilde eğitim hakkının önündeki engeli kaldırmaya da yönelik bir kampanya. Din dersinin okul dışında, ailenin de onay verdiği bir sistemle alınması gerektiğini düşünüyoruz. Devlet bunun içinde ancak denetleme fonksiyonuyla yer alabilir.

Takip ettiğimiz vakalardan biri Diyarbakır'da dinini değiştirip, Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçen bir aileyle ilgiliydi. Aile çocuğunun din dersi almasını istemiyordu. Mazlumder o aileyle birlikte bir süreç yürüttü, süreç çocuğun dersten muaf tutulmasıyla neticelendi.

Öğretmenlerin pedagojik yeterliliği de çok önemli. Öğretmen sınıfa girdiğinde çocuklarla baş başa, o yüzden müfredatın ne olduğu tali bir mesele... Öğretmenin ideolojisiyle formasyonu arasında profesyonel bir ayırım yapabilecek şekilde eğitim alması gerekir. Üniversitelerde maalesef bu yok. Çocuğun, ailenin katılımı çok önemli ama kutuplaşmış bir toplumda insanlar, tartışılan meselenin kendilerinin lehine ya da aleyhine olup olmadığından çok, onları kutuplaştıran ve bu kutbun bir tarafında yer alan siyasetin ne dediğine bakıyorlar. Kutuplaşmış toplumu din eğitimi üzerinden bir araya getirmek biraz zor, çünkü Müslümanlar içinden söyleyecek olursam, çocuğunuz seküler dünya hukukuna uygun biri mi olsun, yoksa ahiretini kurtaracak dini formasyonu önemseyen biri mi olsun sorusu kritik... Sonuçta inanan insanın kendisini teslim ettiği bir şey var, din iki artı iki, matematiksel bir şey değil. Devlet iyi Müslüman yetiştirmek istiyor ama bunu en kötü şekilde, bütün okulları imam hatibe dönüştürerek yapmaya çalışıyor. Onun yerine diyelim ki üç-beş tane çok iyi örgütlenmiş, kadrosu iyi imam hatip açarsanız, isteyenler oraya girmek için sıraya girerler, Kabataş Lisesi gibi cazip bir şeye dönüşür.

İktidar çok aceleci, bir an önce herkesin İslami bir formasyon almasını istiyor. Tabii bunun karşısındaki argüman şu değil: "İmam hatipler çoğaldıkça tecavüzler, şiddet artıyor" gibi bir ilişki de kurulamaz. Bu argüman karşı taraftaki safları biraz daha sıklaştırmaktan başka bir işe yaramaz. "İslami dernekler nereden para buluyor?" sorusu dile getirildi, hYd nasıl bir yerlerden fon buluyorsa, Memur-sen ya da muhalif gruplar nereden buluyorsa onlar da bir yerlerden buluyor. Mesele bu değil, siz eğer herhangi bir siyasi görüşle örtüşen şeyler yapıyorsanız, fon bulabilirsiniz.

Katılımcı (11): Biz bulamıyoruz şu anda. En basit eğitim etkinliklerimizi gerçekleştirmek için ne yer, ne de kaynak bulabiliyoruz. Kamusal alanın hiçbir imkânını kullanamıyoruz. Parklar, salonlar vs. Bize açılan hiçbir kapı yok.

Katılımcı (4): Biz de Mazlumder olarak imkânlar ölçüsünde faaliyet yapabiliyoruz, benim üye olduğum herhangi bir kuruluş da para kaynakları açısından rahat değil. Bu bizim sahada vereceğimiz mücadeleyle ilgili. İktidar giderek bastırıyor ama biz de yaşam taktikleri üretiyoruz. Salonda yapamazsak parkta, o da olmazsa Periscope'la internetten yayın yapıyoruz. İktidar çok güçlü, manipülasyon kaynakları açık, yürüttüğü siyasetten bugünden yarına sonuç alabiliyor. Biz de, mücadelesi verenler olarak, yaptığımız işin sonucunun hemen yarın ortaya çıkmasını istiyoruz. Böyle bir şey yok, biz iğneyle kuyu kazıyoruz. Ali Kenanoğlu'nun davası sonuçlanana kadar çocuğu mezun oldu dendi, belki onun çocuğu da mezun olana kadar sürecek bu mesele, yani Alevilerin meselesi AİHM'den bu dava çıktı diye hemen sonuçlanmayacak. Umutsuzluğa kapılmadan, gücümüzün farkında olarak, yerel ilişkileri güçlendirerek çalışmaya devam edeceğiz.

Katılımcı (12): Aslında mesele yerele biraz yayılmış durumda ama enerji yok, üç tane avukat, beş tane aktivist var. Biz Güngören'e mi gidelim, Bağcılar'a mı, Kartal'a mı yetişelim? Bir araya gelmek önemli.

Katılımcı (4): Üç avukatın kendine 30 işi hedef olarak koyması gerçekçi değil zaten. İnsanlarda bir bezmişlik, tükenmişlik var. Neden? Sivil toplum bir sonuç alamıyor, Meclisteki siyaset bir netice alamıyor. İnsanlarda mücadele azmi zayıfladı, sahaya çıkmanın maliyeti de arttı. Bunlar anlaşılabilir şeyler ama bizim üç adım atamıyorsak bir adımla devam etmekten başka çaremiz yok.

Katılımcı (3): Mazlumder geçen sene Alevilere yönelik ayrımcılıkla ilgili bir rapor hazırladı, çok anlamlı bir çalışmaydı. Bu tür çalışmaların sayısının artması lazım, biz arttırmaya çalışıyoruz. Mazlumder'e teşekkür ediyoruz.

Katılımcı (1): Zorunlu din dersindeki dayatmacı tavır eğitim sistemindeki dayatmacı tavırdan kaynaklanıyor, diğer derslerde daha farklı bir tavır yok. Özellikle aile çocuğun eğitimini yakından takip ediyorsa bunu yakından görüp, şikâyet ediyorlar. Zorunlu din dersleri konusunda çoğunuzun söyledikleriyle hemfikirim, din dersi bu şekilde olmamalı. Çocuk üzerinde kim söz sahibi olacak? Devlet mi? Devletin çizdiği bir ufuk var, "ben şöyle şöyle bir nesil yetiştirmek istiyorum." Burada ailenin yeri nerede? Ailenin onayı olmadan, çocuğa yangından mal kaçıran gibi eğitim verilmemeli.

Öte yandan ben, zorunlu din dersini Aleviler üzerinden tartışmanın olumlu olduğunu düşünüyorum ve kendi hayatımdan örnek vermek istiyorum. Kendimi hem Alevi, hem Sünni olarak tanımlıyorum, eşim Alevi, çocuklarımız Alevi olarak muamele görüyor gittikleri kurumlarda. Oğlum dört yaşında, kreşe gidiyor, bir Kutlu Doğum etkinliği yapmışlar, Hz. Muhammed yazmışlar, süslemişler vs... O gün eşim almaya gitti çocuğu okuldan, o etkinlikte yaptıkları materyalleri eşime vermemişler. Ertesi gün ben gittim, yönetici "biz eşinizden çekindik, tepki gösterir diye düşündük, biz böyle bir etkinlik yaptık, verelim mi size?" dedi. Ben de çok kızdım, bir kere çocuğunuza bir eğitim veriliyor, bir etkinlik yapılıyor, bizim tepki göstereceğimizi düşünüyor ama buna rağmen o eğitim veriliyor. "Bizim tepki göstereceğimizi düşünüyorsanız önceden bir sorsaydınız o zaman, çocuğunuza bunu anlatalım mı, muaf tutalım mı?" Ama böyle bir şey yapılmadı, o eğitim zaten verilmiş, olan olmuş. Şahsen rahatsız oldum mu, hayır, dindar bir insanım, Kutlu Doğum meselesiyle ilgili ayrı sıkıntılarım var ama Nisan ayının belli bir gününde olmasıyla filan... Ama oradaki zihniyet rahatsız edici...

Eşimle tanışmadan önce 5-6 yıl bir STK geçmişim oldu, Diyanet, Alevilik, ayrımcılık üzerinden çalışmalar yaptık. Ben bile kendimde şunu gördüm, Sünni bir aileden geliyorum, imam hatip mezunu biriyim, ben de Alevilik meselesini, Alevilerin müfredatla ilgili sıkıntısı çok iyi anlamamışım diye düşünüyorum. Alevi arkadaşlara da şunu söylemek istiyorum, "herkes bu meseleyi biliyor, anlıyor ama yine de kabul etmiyor" diye düşünmeyin. Böyle değil, gerçekten anlamıyoruz. Yeğenim ilkokulda din dersi alma yaşına geldi, elim bana "sen git din hocasıyla bir tanış, başörtülüsün, meramımızı sen anlat, belki daha fazla ciddiye alır". Bir yandan da elim, "Ben Aleviyim ama çocuğumun bu dersi almasını istiyorum, sadece çocuğuma ayrımcılık yapılmasını istemiyorum. Çocuğum Fatıha, İhlas surelerini bilsin ama hocaya söyle bu çocuk Alevi diye ayrımcılık yapılmasını" diyen biri... Konuştum hocayla ama sanki biz öyle dememiş gibi, sanki biz "bizim çocuğumuz Alevi, bunu işaretleyin" demiş gibi davranmaya başladı. Biz gidip konuşmasaydık böyle olmayacaktı belki? Çocuk arada kaynayacaktı. Hoca her dersi anlattıktan sonra uygulamayı çocuğa yaptırmaya başladı. Tekrar gidip konuştuk, siz böyle yapıyorsunuz, sınıftaki çocuklar "Sen Alevi misin?" diye sorup üzerine gidiyorlar, diye. Sonuç alamadık, şikâyet etsek çocuk daha 3-4 yıl o okulda olacak, olumsuz yansır diye çekindik.

Bir başka mesele de din dersinin ilahiyatçılara tevdi edilmesi. Din hayatın merkezinde bir şey. Benim çocuğum 4 yaşında ve Allah'ı soruyor, iyilik-kötülük... Bunu nasıl anlatacağız çocuklara? 9-10 yaşına kadar çocuklara din dersi verilmesin dendi ama ben öyle düşünmüyorum, aksine çocuğun soruları cevapsız kalmamalı. İlahiyatçılarla birlikte pedagoglarla çalışılması gerektiğini düşünüyorum. Eğitimin hadis ve ayetlere göre düzenlenmesini de sıkıntılı buluyorum. Çünkü Türkiye'deki çoğu ilahiyatçının ayet ve hadis yorumlarına katılmıyorum. Özellikle kadınlar konusunda doğruluğu şüpheli çok hadis var.

Katılımcı (9): Bir yanlış anlaşmayı düzeltmek isterim, ben devletin 11 yaşındaki çocuklara din dersi vermemesi gerektiğini söyledim, yoksa aileler istediklerini yapmakta özgür, isterse konuşmaya başladığında din eğitimi aldırın, bunda bir sorun yok.

Katılımcı (1): Din dersleri konusunda bir referandum yapılsa hepimizin ait oldukları gruplara dair belli korku ve kaygıları var... Mesela siz böyle söyleyince 28 Şubat sürecindeki din eğitiminin yasaklanması fobim tetiklendi. Birbirimizi gerçekten anlamak istiyorsak, nasıl korkular yaşadığımıza da bakmamız gerekiyor. Mümkün olduğunca ortak alanlarda buluşmamız lazım.

Katılımcı (9): Bir örnek anlatayım, Alevi bir çocuk, ailesi demokrat bir aile, okulları Maltepe'de, 4. sınıfa gidiyor. Öğretmen ödev vermiş, bir internet sitesinde, bir hocanın duayı okuyuş biçimiyle ezberleyecekler, aynı şekilde okulda okuyacaklar. Okuyamayan eksi alacak, okuyan artı alacak. Neden Alevi bir çocuk böyle bir şey yaşasın? Hatta Sünni çocuk da neden yaşasın?

Katılımcı (1): Din dersi öğretmeni bir arkadaşım var, Mardin'in köylerinden birine atandı. Köyde Şafi mezhebi yaygındı, çocuklara o mezhebe göre din dersi anlatabilmek için farklı kaynakları tarayarak bir hazırlık yaptı. Her din öğretmeni bunu yapar mı, emin değilim. Çoğu, aldığı Sünni eğitim neyse onu anlatır gibi geliyor. Öğretmenin inisiyatif alması da önemli...

İmam hatipleştirmeden bahsedildi, Mardin'in bir köyündeki tek ortaokulu imam hatibe dönüştürmeye karar verdiler. Okul kapanmadan bir ay önce MEB geldi ve burayı imam hatip yapıyoruz dedi. Bizim de ilgilendiğimiz bir okuldu, kütüphanesini yaptık, öğrencilerle ilgileniyoruz vs. Biz "Burada bir tane okul var, imam hatip yaparsanız tercih hakkı olmayacak, herkes buraya gelecek" diyecek olduk, "Tercih hakkı var, öbür köydeki okula gitsin" diye cevap aldık. Kim orada ben imam hatip istemiyorum deyip, çocuğunu daha uzaktaki bir okula gönderecek? İmam hatibe dönüştürmeyle ilgili şekilci bir yaklaşım var. O okulda hocalar belli, farklı bir hoca ya da yönetici gelmeyecek ama adı imam hatip olacak. MEB'den gelenler "Bu şehirde şu kadar imam hatip okulu olmak zorunda, biz de bu yüzdeyi tutturabilmek için bu okulu dönüştürmek zorundayız" diyor.

Katılımcı (8): "Amicus curiae", "mahkemenin dostu" diye bir kavram var, AİHM önündeki davalarda görürsünüz. Mesela Türkiye'ye karşı açılan zorunlu din dersi davasında ilgili Hasan-Eylem Zengin kararında vardı sanırım. Bir de İtalya'da sınıflarda çarpmıha gerilmiş İsa figürünün kaldırılmasıyla ilgili Lautsi davasında. Bir tarafta İtalya'yı destekleyen kurumlar müdahil oluyorlar ama öbür tarafta insan hakları örgütleri de başvuruçunun yanında katılıyorlar, raporlar sunuyorlar, davaya müdahil oluyorlar. Bir kısmı özgürlükten yana, bir kısmı bu devletin yetkisinde tezini savunuyor. Bu uygulama, bu alandaki çabaların kolektifleştirilmesine bir örnek. Zor ama burada da yapılanlar kolektifleştirilirse daha etkili olabiliriz.

Katılımcı (3): Asıl sorun bu, kolektifleştirme perspektifinden bakamıyoruz meseleye... Bugün galiba ilk defa ben böyle çok sayıda STK temsilcisinin "birbirimizin elini tutmamız lazım" dediğini duyuyorum. Daha önce hep "ben bir şeyler yapıyorum, gelin arkamda durun, destekleyin" tavrı görüyordum.

Katılımcı (8): Evet, her meselede ortaklaşamayabiliriz ama Alevilerle ilgili davada burada bir ayrımcılık olduğunu, dini inanç hürriyeti pratiği meselesi olduğunu kabul ediyorsanız geri kalan kısma katılmasa da örgütler o davada destekleyici olabilir. Davalarda ve uygulamada etkisi de olur. Hasan-Eylem Zengin kararında artık müfredatın içeriği belli, zorunlu din dersi verebilirsin ama çoğulcu olmak zorundasın. Anayasasına laiklik ilkesini koyan devletin kendisi, - koymayabilirdi, laik olmak zorunda değil devletler... Ama bir kere laiklik ilkesini koyduysanız onun koşullarını sağlamak zorundasınız.

Katılımcı (2): Hukuksal açıdan değil belki ama Fransa ve Almanya'da ilişkide olduğumuz dernekler bütün karşılaştığımız bu davalarındaki zorlukları birbirimize haber verelim diye önerdiler. Nasıl tüketici toplulukları herkesin şikâyetlerini topluyor, ortak hareket ediyor, biz de öyle yapabiliriz. Bu konudaki bilgileri bir yerde toplayabilirsek, Avrupa Konseyi Bakanlar Kuruluna bu davaların uygulanmasında şu noktalar çalışmıyor diyebiliriz.

Katılımcı (13): Toplantıya biraz geç katılabildim, Yüzleşme Derneği Başkanım. Din dersi 12 Eylül darbesiyle zorunlu hale getirildi, ben Elazığ'da ilk ve ortaokulu okudum, din derslerinin zorunlu olmadığından haberimiz yoktu. Sünni Türk, Sünni Zaza öğrenciler, subay çocukları ve biz Dersimli Alevi çocuklar vardık. Bir tane işini çok ciddiye alan din dersi öğretmenimiz vardı. Bizi döve döve solcu yaptı. Bu öteden beri var olan bir mesele... 12 Eylül darbesiyle, Diyanet'le, din dersleriyle, Türkçü Müslüman, devletçi Müslüman gibi tuhaf bir şeyi yerleştirmeye çalıştılar, sonuç AKP oldu. Onlar da Kemalist statükocuların araçlarını kullanarak dindar bir nesil yetiştirmek üzere iş başındalar.

Zorunlu din dersleri toplumsal yüzleşme meselesi olarak ele alınmalı. Devletin bu konudaki yanlışlarını düzeltmeye zorlayacak bir tutum alabilmek için bu şart. Siyasilerden talep ederek bir şey olacağına inanmıyorum. Bu meseleden mağdur olan çevrelerle, din dersinin varlığından şikâyeti olmayan kesimlerin beraber bir talepte bulunması gerekiyor. Yüzleşme adına bazı deneyimler oldu ama sonuç itibarıyla başa döndük. On sene önce mağduriyetlerimizin sorumlusu devlet diyerek yan yana gelen kesimler artık birbirlerini anlama niyetinde bile değiller... Meselenin Alevilerin üzerine kalması bir yere kadar doğal ama bu aynı zamanda kutuplaştırmayı siyasi olarak kullananlar tarafından araçsallaştırılan bir şey. Toplumun önemli bir kesiminde Aleviler din dersine karşı olarak lanse ediliyor. Kendi taraftarları nezdinde böyle bilinsin istiyorlar. Mesele demokrasi meselesi, eşit yurttaşlık, din ve inanç özgürlüğü meselesi... Alevilerin meselesi değil sadece... Devlet son zamanlarda din kültürü ve ahlak bilgisi kitaplarına Alevilerle ilgili göstermelik birkaç şey ilave etti ama yaptığı göz boyamadan başka bir şey değil... Türkiye toplumu çeşitli bir toplum, Aleviler, az da olsa Hıristiyanlar, Yahudiler var. Ortaklaşmak gereken başka gruplar da var, Alevilerin derdi diye bakmak yanlış.

Katılımcı (7): Aslında devletin Sünni yetiştirmek gibi bir derdi yok, devletin kullanabileceği ve yönlendirebileceği bir vatandaş modeline ihtiyacı var. Devletin Tevhid-i Tedrisat'la bize kazandırmaya çalıştığı refleksler ehlişünnet refleksleri... Bunun tek sebebi var, kendi statükosunu muhafaza etmek. Dindar kesim olarak İslamcılar iktidara geldiğinde biz çok sıkıntı çektik ve bunlardan ders aldık, bu ülkede artık daha yaşanılır, daha demokratik, daha özgürlükçü bir ülke yapacağız" diye düşündük. Belki belirli bir noktaya da geldik ama şu anda statükocu yaklaşımdan kurtulamadığımızı görüyoruz.

Birbirimize karşı öteleyici bir tavrımız var. Din derslerinin bize en yaptığı en büyük kötülük bizi birbirimizden ürken bireyler haline getirmesi. Din dersi kitaplarındaki son değişikliklerle ilgili akademisyenle programda karşılaştık, Mazlumder'e zorunlu din dersine karşı çıktığı için teessüflerini bildirdi ve "Kitapla ilgili çalışırken çeşitli inanç gruplarıyla görüştük, Aleviler bize Caferilerden daha yakın geldi, onlarla daha iyi anlaşabiliriz" dedi. Devlet kendini Sünni olarak niteliyor ve diğer bütün inançları da kendisine en yakından en uzağa doğru sıralıyor. Müfredatını da kendisine en yakından en uzağa doğru şekillendiriyor.

Moderatör: Burada olduğunuz için teşekkür ederiz. Bu toplantıyla zorunlu din derslerini çeşitli gruplarla (öğretmenler, öğrenciler, veliler) tartıştığımız odak grupları tamamlamış olduk.